

12. 852
4

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მედიკალური ფაკულტეტის ქართული ენის კათედრის შრომები. 9

თბილისი გამომცემლობა

ავტორი შანიძე

ანტონი I-ის გაუღენა
საღვთისმეტყველო ქართულზე

თბილისი — 1964

ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ
ବିଜ୍ଞାନ ବିଭାଗ, ଶ୍ରୀମତୀ
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ

30, XI, 1966.

ა. შანიძე

ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე
და

ძველი ქართული ენის ძეგლების ვითარება

ახალი აღთქმის წიგნების გამოცემებში.¹

(ნარკვევი სალიტერატურო ქართულის ისტორიიდან)

შესავალი

ახალი აღთქმის წიგნები — სახარება და სამოციქულო — უძველესი ძეგლებია ქართული ენის ისტორიისათვის. მათი თარგმნა ქართულად, იოანეს გამოცემების გარდა, ქართული სალიტერატურო ენის უძველეს პერიოდს განეკუთვნება, IV—V საუკუნეებს, მაგრამ მათი ბეჭდური სახით გავრცელება გვიან დაიწყო, მეოთხე საუკუნის დასაწყისში. ვახტანგის დაარსებულ სტამბაში პირველად სწორედ ახალი აღთქმის წიგნები დაიბეჭდა 1709 წელს. ამის შემდეგ ეს წიგნები (სრულად ან ნაწილობრივ) რამდენჯერმე გამოიცა სხვადასხვა ქალაქში (მოსკოვს, თბილისს, ქუთაისს, საჩხერეს), უკანასკნელად კი 1912 წელს თბილისში.

როდესაც ახლოს ვეცნობით ამ წიგნებს, ადვილად ვამჩნევთ, თუ როგორ დაიბეჭდა ისინი პირველად და როგორი ცვლილება განიცადეს მათ ორი საუკუნის განმავლობაში. თუ არ იქნა გათვალისწინებული, რაც მოხდა მე-18 საუკუნის ქართულ მწერლობაში, გაუგებარი იქნება მე-19 საუკუნის ქართული ენის განვითარების გზები და ზოგი რამ დღევანდელ სალიტერატურო ქართულშიც კი. ამ საკითხის შესწავლა საუკრძალებოა ქართული ენის კულტურის ზოგადი ისტორიის თვალსაზრისითაც.

სახარებასა და სამოციქულოს პირველი გამოცემა 1709 წელს დიდი მოწოდება იყო ქართული კულტურის ისტორიაში: ორი დიდი წიგნის დამთავრება და გამოცემა ერთ წელს ახლად დაარსებულ სტამბაში და იმდროინდელ პირობებში სწორედ გასაოცარია ამბავია.

არაფერი დაუშურებიათ, რომ გამოცემა უნაკლო ვითარებო; კარგი ქაღალდი ევროპული წარმოშობისა², ახლად ჩამოსხმული შრიფტი, დამზადებული მე-12 საუკუნის ხელნაწერთა ასოების მოხაზულობის მიხედვით, მშვენიერი შავი წამალი

¹ აქ ნახსარი ლიტერებისა და შემოკლებათა მნიშვნელობის შესახებ ნახეთ ამ გამოკვლევის ბოლოს.

² როგორც რ. პეტარიძემ გამოარკვეა.

1. ძვ. ქართ. ენის კათედრის შრომები 9.

ტექსტისთვის (ეს ტექსტი სახარებაში ორ სვეტად არის წარმოდგენილი), ხოლო შავი და წითელი — სამოციქულოს საძიებლისთვის, თავებად და მუხლებად დაუყოფა ტექსტისა, მხატვრული გაფორმება სამკაულებისა და სურათების საშუალებით (ოთხთავეში მახარებლები, სამოციქულოში სული წმიდის მოფენა, მოციქულები პავლე და იოანე, ორივე წიგნის დასაწყისის თავსამკაულებში მედალიონები და შიგ ღვთისმშობელი, მაცხოვარი და ნათლისმცემელი; სურათებზე უფლებიან გამოთხოვილია შეწყალება ან მეოხება ვახტანგისთვის) — უფელა ეს უთუოდ დიდი მიღწევა იყო იმ დროს.

მთავარია მაინც ტექსტი, რომელიც მოცემულია ამ გამოცემაში. როგორც სახარების, ისე სამოციქულოს გამოცემის ხელმძღვანელი ყოფილა მღვდელ-მონაზონი ნიკოლაოზი ორბელისძე¹ (მშა სულხან-საბასი, რომელსაც ორბელიანობით ფიცნობთ). ნიკოლაოზი სახარების წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ ვახტანგის სტამბის დაარსებამდე საღვთო წიგნები ხელსთ წერაში გარყვნილიყო და მას უბრძანეს გასწორება და ვერ ურჩ ექმნა. იგი დასძენს: „და ეს წმ. სახარება დიდის ჭირითა ბერძენთა და ბეჭდის სახარებათა შემოწმებითა სიტყვა და ასო მეტ-ნაკლები გაუმართეო“². სამწუხაროდ, ნიკოლაოზი არას ამბობს იმის შესახებ, თუ რა ქართული ხელნაწერები დაუდო მან პირველ გამოცემას ან რომელი იყო ის „ბერძენთა და ბეჭდის სახარებანი“, რომელთა მიხედვითაც მან სახარების ქართული ტექსტი შეამოწმა. სამოციქულოს ტექსტის შემოწმების შესახებ მღვდელ-მონაზონი ნიკოლაოზი სულ არაფერს ამბობს, მაგრამ უჭველია, რომ სამოციქულოს გამართვისასაც ის იმავე წესს მისდევდა, რასაც სახარების გამართვისას. თვით ტექსტის შესწავლა კი ამჟღავნებს, რომ ნიკოლაოზი დიდის პასუხისმგებლობით მოჭკილებია მისთვის დაკისრებულ მეტად საპატიო საქმეს. იგი ცდილა, ტექსტი უნაკლოდ დაებეჭდა, ძველი ხელნაწერების ენის ნორმები დაეცვა, მაგრამ ამ მიზნის მთლიანად მიღწევა ვერ მოუხერხებია. როგორც ჩანს, სტამბაში ასაწუბად ძველი ხელნაწერი კი არ მიუციათ, არამედ იქიდან გადანაწერი, რომელიც თავებად და მუხლებად დაუყუდიათ. დამუხლვა შეიძლება თვით ძველ ხელნაწერში მოახდინეს, როგორც ეს უქნიათ პარხლის ოთხთავეში ცოტა უფრო გვიან, 1739 წ...³ ამის შესახებ სახარების პირველ გამოცემაში არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ირაკლისეულ გამოცემაში, რომელიც 1786 წ. გამოვიდა, მოხსენებულია წიგნზე მომუშავე პირები და, მათ შორის, მწერალი კარის ეკლესიის ხუცესი დავით. მწერლის მოვალეობა იყო, ალბათ, ძველი ხელნაწერიდან გადმოწერა ტექსტისა, მისი დამუხლვა, სასვენი ნიშნების დასმა და სხვა, ერთი სიტყვით, მომზადება სარედაქციოდ. გადამწერლებს, რაც უნდა მომზადება ქქონოდათ და რაც უნდა კარგად ცდილობდნენ, უთუოდ გაეპარებოდათ შეცდომები. რედაქტორიც („გამმართველი“) ყოველთვის ვერ შეამჩნევდა გადამწერის შეცდომებს და ძველი ტექსტის

¹ იგი თავის თავს ხან ორბელისძეს უწოდებს (სახარების წინასიტყვაობაში), ხან ორბელისძეს (სახარებისა და სამოციქულოს თავუბრძნებზე).

² ეს ნიკოლაოზის წინასიტყვაობა ქვემოთ მთლიანად არის მოყვანილი (გვ. 30).

³ ქართული ოთხთავეის ორი ძველი რედაქცია სამი შეატერძული ხელნაწერის მიხედვით 1845, გვ. 036.

შერუენას. კორექტურის საქმეც ვერ იყო, ალბათ, სათანადოდ დაუყენებული. უო-
ვლოვე ამის გამო გამოცემაში უნდა გაჩენილიყო შეცდომები, წარმოდგარი უმ-
თავრესად ძველი ფორმების გადმოყვანისგან ახალი ქართულზე. ზეჯდეს შეცდომების
გამო რუმინეთიდან მოუვანილი სპეციალისტი სტამბის საქმისა უნგრეთ-ვლახელი
მიხეილ სტეფანეშვილი ბოდიშს იხდის მკითხველთა წინაშე: „მართა ცთომილი
რამზე იხსილთ სიტუვა ანუ ასო, ნუ გაძქირდავთ, რამეთუ უცხო ვიყავ ქვეყანისა
ამის და უსშენელი სიტუვათა თქვენთა. და რომელნი ჩემნი მოწაუენი იყვნენ, ეგ-
რეთვე გამოუცდელნი საქმისა ამისა ჩემისა (ჩისა): ეთარცა მე ეიუჟ ქართლის
უნახავი, ეგრეთვე ჩემნი მოწაუენი — სტამბისა“.

სამწუხაროდ, არც სახარებასა და არც სამოციქულოს არ ახლავს ზეჯდეს
შეცდომების ნუსხა, რომ ისინი კაცმა სათვალავში არ ჩააგდოს. ტექსტების შე-
სწავლა ეს აჩვენს, რომ ახალი აღთქმის ორსავე ნაწილში საკმაოდ გვხვდება გადა-
ხედეები ძველ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ნორმებისგან. აქ აღვნიშნავთ უმთავ-
რესებს¹.

პირველ ნაბეჭდი წიგნების ორთოგრაფია

ვინის აღრევა უმარცვლო უნთან

პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია ვინის ხმარება უმარცვლო უნის ნაც-
ვალ².

სახელეებში: თვალი (მათ. 5, 38); თვლსა (მათ. 7, 3); თვლნი (მათ. 13,
13); თვალთა (მათ. 9, 29); თვლთა (მათ. 21, 42); ზღესა (მათ. 6, 26 = ზღუასა);
ჯვარი (მათ. 16, 24); თვისი (მათ. 16, 25); ძველი (ებრ. 8, 13); მარჯვენითა (მათ.
25, 34); მარჯვნით (მათ. 22, 44).

ნაცვალსახელეებში: ჩვენ (მათ. 2, 10; 13, 36; ებრ. 4, 14; 8, 1); ჩენ
(ებრ. 10, 10; 10, 15); ჩენდა (მათ. 19, 27; ებრ. 12, 1); ჩენცა (ებრ. 12, 1); ჩენი
(ებრ. 4, 13); ჩენსა (ებრ. 11, 40); ჩენისა (ებრ. 2, 10); უძღურებათა ჩენთა (ებრ.
4, 15); შეცოდებათა ჩენთათჳს (ებრ. 10, 26). თქვენ (მათ. 5, 14; 10, 22); თქვენისა
(მათ. 8, 14; 25, 9); თქვენითა (მათ. 18, 35); გულთა თქვენთა (ებრ. 4, 7).

ზმნებში: თქვა (მათ. 19, 5); ითქვა (მათ. 5, 27); ქრქვა (მათ. 19, 14; 22,
43; 26, 23; 26, 31; 26, 48; 26, 50; 27, 11); ქრქვეს (მათ. 22, 42); ერქვას (მათ. 5,
19); სიტუვად (მათ. 11, 7); ესეს (= ესუას, მათ. 22, 24); მოართვა (მათ. 25, 20);
მოკვერეს (= მოკვეარეს, მათ. 9, 32); გარდახელთ (= გარდახუალთ, მათ. 15, 3);
გამოგვითარგმანე ჩვენ (მათ. 13, 36).

უღეტრებში: ქვეშე (მათ. 5, 15); კვალად (მათ. 22, 24). სამავთროდ
უმარცვლო უნი იგულისხმება ვინის ნაცვლად მკლ-სა და მოკლუდენ სიტუვებში:

¹ მაგალითები მოგვყავს მხოლოდ სახარების პირველი წიგნიდან (მათეს თავიდან) და სა-
მოციქულოს უკანასკნელიდან (პავლეს ეპისტოლიდან ებრაელთა მიმართ). ამ ცალს, რომლითაც
ესარგებლობდი, აქლდა ებრ. 12, 20-იდან ბოლომდე.

² ტექნიკური მიზეზის გამო შემოკლებულად მოუვანილი სიტუვებში აქ არ არის ნაჩვენები
ქარაგმის ნიშანი.

მისცეს ... მამამან შკლი და აღდგენ შეიღნი მამა-დედითა ზელა და მოკლუ-
დენ მათ (მათ. 10, 21); შკლთაგან (მათ. 11, 19).

ც

ც ასო სისტემებში მხოლოდ უც დაჯგუფებაში იხმარება: წუმლი, მტუმრი, მსუმრბლი, ეუმრთხი, შუმნის, მეუმრე, გუმმითა, მოიუმრთე, ერუმნო, უუმ, ქუმე და სხვ. ეს წესი XII საუკუნიდანაა გამტკიცებული, თუ ტექსტს ძველი ასოებით წერენ. ე-ზე გათავებული სახელის ფუძეები სახელობითში ე-ს გვიყვებენ: ბადე, ბზე, ღლე, კლდე, მზე, სიბე, ძე, ხე და სხვ.

ც არ ჩანს აღმატებითი ხარისხის ფორმებში: უადვილეს-ი, უმეტეს-ი, უმოლ-
სინეს-ი, უმჯობეს-ი და სხვ.

გამონაკლისის სახით შეიძლება სახელობითში საღმე შეგვხვდეს: მწუმ ქუ-
რიათა (მათ. 2, 2).

ძ

ამ ასოს ძველი სახე, ა, მე-18 საუკუნის დაძვევის ქართულისათვის, რომე-
ლიც ძველი ქართული შრიფტით დაწერილ წიგნებს ეკუთვნის, აღარ წარმოად-
გენდა რომელიმე ბგერის ნიშანს. იგი იწერებოდა ზოგჯერ, მაგრამ არ იკითხებოდა.
რომ აგრეა, იქიდან ჩანს, რომ პირველ ნაბეჭდ წიგნებში იგი გვხვდება თი-
თქმის მხოლოდ სიტყვის შემოკლებით დაწერისას:

ა) სახელობითში: რა (=რა, გვხვდება ხშირად), კა (=ჰმა, მათ. 2, 18),
მა (=ნება, მათ. 6, 10), სხა (=სხუა, მათ. 25, 17), დიდება (მათ. 2, 12),
ბრძანება (მათ. 2, 12), წა (=წმიდა, ებრ. 7, 26).

ბ) მოთხრობითში: მხოლმამან (მათ. 24, 36, იეითხე: მხოლომან).

გ) მიცნობითში: სახარებასა (=სახარებასა, მათ. 4, 23), ზღასა (=ზღუასა,
მათ. 14, 18), სხასა (=სხუასა, მათ. 8, 19); რასა (=რასა, მათ. 17, 25); წმიდასა
ქალაქსა (=წმიდასა ქ., მათ. 27, 53); უძლურებასა (=უძლურებასა, მათ. 6, 15).
დიდებასა (=დიდებასა, მათ. 6, 28) და სხვ.

დ) ვითარებითში: სიტყად (=სიტყუად, მათ. 9, 5).

ე) ანზე ფუძე-გათავებულ სახელთა მრავლობითში: სხანი (=სხუანი, მათ.
4, 21), შეცოდებანი (=შეცოდებანი, მათ. 6, 15), ანგელოზნი ღანი (=ღმრთი-
სანი, მათ. 22, 30).

ვ) სიტყვის შიგნით, უკვე ფუძეში, ცალკეულ სიტყვებში: შესაწირავ-ი (=შესაწირავი, მათ. 23, 19), მღებარე (=მღებარე, მათ. 9, 2).

ზ) გან-დართული სახელის მსაზღვრელთან: პირისაგან ღისაჲ (მათ. 4, 2), სადაც მისი ხმარება უმართებულოა.

ი) კითხვითი ა-სთანაც, სადაც მას არავითარი გამართლება არა აქვს: არა-მე
დაუტუნესაჲ? (მათ. 18, 12).

თ) ზმნის ფორმებში, რომლებიც ა-თი თავდება: თქა (=თქუა, მათ. 8, 17);
ათქა (=ითქუა, მათ. 5, 21), ქქა (=ქრქუა, მათ. 8, 7).

ამიტომ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ა იწერებოდა, მაგრამ საზოგადოდ არ იკითხებოდა; მაგ., და ჯა იყო ზეცით (მათ. 3, 17). აქ, რა ლებლადაც იწერება: არცა ვის ესწეს უბანთა ზედა ქმა მისი (მათ. 12, 19), ამიტომ ზღვრებასაც არ ჰქონდეს ა: ჯა კრამათ ისმა გოგებისა და ტირილისა და ტყებისა მრავალი (მათ. 2, 8); ამგვარივეა: თიფა იგი ველისა (მათ. 6, 29), სარტყელი ტყა-ვისა (მათ. 3, 4), ქამი იგი გამოწინებისა ვარსკვლავისა (მათ. 2, 7), სასუფეველი ცათა (მათ. 4, 17) და მისთ.

და თუ სპორადულად მაინც გვხვდება ა ასეთ სიტყვებსა და გამოთქმებში: აღთქმაჲ (ებრ. 9, 15), კურთხევაჲ (ებრ. 12, 17), წიგნის წერაჲ (ებრ. 9, 16), სისხლი იგი ზუარაკთა და ვაცთაჲ (ებრ. 9, 19), სისხლი იგი ვაცთა და კუროთაჲ (ებრ. 10, 4), ანრდილი... კეთილთაჲ (ებრ. 10, 1), წინაჲსწარ (ებრ. 11, 40) და მისთ... ეს ზღნაწერთა ტრადიციას უნდა მივაწეროთ და განვიხილოთ, როგორც გაღ-მონაშთი ოდესღაც არსებული ნორმისა. იგივე ითქმის უფროჲს ღვრისა მესასებ (ებრ. 12, 9) და აგრეთვე უფროჲსაჲ (ებრ. 11, 25; 12, 13) და უფროჲსაჲ (ებრ. 11, 26) ფორმებისა, რადგანაც სხვა შემთხვევაში ეგვე სიტყვები უ-ა-ოდ არის წარმოღ-გენილი: უფროს ხოლო (მათ. 10, 6), არა არს უფროს (მათ. 10, 24), უფროსი (მათ. 9, 16). ერთი უნდა შევნიშნოთ მაინც: ა-ს ნაცვლად ამ სიტყვაში ერთხელ ი გვხვდება: რაჲღენ უფროის (ებრ. 9, 14), რაც დამაფიქრებელია. შესაძლებელია, იყვნენ პირები, რომლებიც გარკვეულ შემთხვევაში ა-ს კითხულობდნენ და ამ ნი-დავზე წარმოიშვა უფოის. უაჭველია მხოლოდ ერთი: ა უთუოდ გამოითქმოდა ჯაჲ სიტყვაში, რომელიც ხშირად გვხვდება, და შეიძლება ვინაჲცა-შიც (ებრ. 7, 25), თუმცა საწინააღმდეგო ჩვენებას იძლევა ვინათჲცაჲ (ებრ. 4, 6; 5, 2).

ა-ს საშუალებით წარმოქმნილი დიფთონგებიდან (აჲ, ეჲ, იჲ, უჲ) ეჲ უაჭველია X საუკუნიდან აღარ უნდა ეოფილიყო ცოცხალ ენაში, უჲ იშვიათად იხმარება; რჩება აჲ და იჲ. როგორც ანზე და ოსზე ფუძე-გათავებული სახელები გვიჩვენებენ, პირველ ნაბეჭდ წიგნებში სახელობითის ნიშანი აღარ მოიპოვება (და, მჲა, ღელა, მჲა, აღთქმა, ბრძანება, ზღუა; ოქრო, კალო და სხვ.), არ მოიპოვება არც მათთან შეთანხმებულ ნათეს. ბრუნვაში დაუენებულ მსაზღვრელებში, რო-გორც ზემოთ ენახეთ; ამიტომ ასეთი მსაზღვრელი, მაგ., სახელი მაძისა, ასეთი ფორმას მოგვცემს მოქმედებითში: სახელითა მაძისათა (მათ. 28, 19). ასეთივე მა-გალითებია: სამოსლითა ცხოვართათა (მათ. 7, 15); მთაფრითა ეშმაკათა (მათ. 9, 34); კილით ქუშეანისათ (მათ. 12, 42) და მისთ.

უკანასკნელ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ აჲ დიფთონგის მეორე ნაწილი (ჲ) და-კარგულია ა-ზე გათავებულ საკუთარ სახელთა ნათესაობითსა და მოქმედებითში: ქუშეანა ეჲჲ იუდა-ს-ი (მათ. 2, 6); გალილეა-თ (მი. 27, 55), არიმათია-თ (მათ. 27, 57); პრაძა-თ (მათ. 2, 18). ძველ ტექსტებში მათ ნაცვლად იყო: იუდა-ჲს-ი, გა-ლილეა-ჲთ, არიმათია-ჲთ, კრამა-ჲთ.

სხვა მოვლენებს რომ თავი დაეხებოთ და მარტო მოვევანილო მასაჲის ნი-შედვით ვიმსჯელოთ (ზოგ რამეზე ქვემოთაც ვვექნება საუბარი), ახალი აღთქმის

ძველი ტექსტი საკმაოდ გაახლებულია პირველ გამოცემაში, მაგრამ საერთოდ მაინც კარგად იგრძნობა ძველი ქართული ენის ძირითადი ნორმები.

მოსალოდნელი იყო, რომ შემდგომ გამოცემებში თანდათან გამოსწორდებოდა რამდენადმე წამსდარი საქმე, მაგრამ, როგორც ახლოს ვაქნობა გვარწმუნებს, გამოსწორების ნაცვლად საქმე თანდათან გაუარესდა.

ცვლილებანი, რომლებიც ძველი ქართული ენის ძეგლებში განიცადეს 1709 წლიდან 1912 წლამდე, ორგვარი ხასიათისაა: ორთოგრაფიული და ენობრივი (ენობრივი თავის მხრივ იყოფა ორ ნაწილად: გრამატიკულად და ლექსიკურად). ორივეგვარი ცვლილება უმთავრესად ანტონი I-ის სახელთანაა დაკავშირებული.

ანტონი I და მისი სკოლა

ანტონი I (1720 — 1788) საკმაოდ მსხვილი ფიგურაა მე-18 საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიაში¹. მისი მრავალმხრივი და ენერგიული მოღვაწეობიდან ჩვენს ურადლებას ამჟამად იპურობს მისი გავლენა სალიტერატურო ქართულზე. გულდასმით შესწავლა იმ სალიტერატურო ძეგლებისა, რომლებსაც მის გრამატიკულ შეხედულებათა ბეჭედი აზის, ნათლად გვიჩვენებს, თუ რა შემოიტანა მან ქართულ სალიტერატურო ენაში და რა სახე მიეცა მისი განკარგულებით ან მისი სკოლიდან გამოსულ მოწაფეთა მიერ დაბეჭდილ ძველი ქართული ენის ძეგლებს. ვამბობთ „ანტონის გრამატიკული შეხედულებანი“, მაგრამ მსჯელობა გვექნება ორთოგრაფიული საკითხების შესახებაც, რომლებიც იმდროინდელი გავებით „ღრამატიკის“ საგანს შეადგენდა: ანტონის აზრით, „ღრამატიკა არს შემძლებელია მართლ-უბნობად და წესიერ-წერად“ (გვ. 153).

¹ ლიტერატურა ანტონი I-ის საერთო მოღვაწეობის შესახებ.

ბ. ბოხელიანის წინასიტყუაობა ანტონის „წიგნილ-სიტყუაობას“, 1853.

თ. ქორდაჩიძე, Антоний I, католикос Грузии и архиепископ Владимирский и Ярославский (Духовный вестник Грузинского епархата, 1891—1892); იგივე ქართულად (თარგმანი კ. ანთაძისა); მოგზაური 1901, 1902, 1903.

ბ. კარბელაშვილი, მკითხველთა მიმართ (ანტონის „შა-მეტყუელების“ წინ. 1892).

კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. ძველი პერიოდი, 1950, გვ. 372—385; მისივე, ანტონი კათალიკოსის სალიტერატურო მოღვაწეობიდან (1914 წ.), რომელიც გადმოგვცდილია წიგნში: „ეტიუდები ძვ. ქართ. ლიტერატურის ისტორიიდან“, ტ. VI, 1957.

ამ. როგავა, ხახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონი I-ის, 1950.

ანტონის „ქართულ ღრამატიკას“, რომლის პირველი რედაქცია ავტორმა 1753 წელს დაასრულა, ხოლო მეორე, გადამუშავებული და შევსებული—1767 წელს, ვრცელი გამოკვლევა უძღვნა კ. კეკელიძემ: О грамматической литературе грузинского языка. Критический обзор, СПб. 1873, გვ. 1—35.

ღრამატიკის მეორე რედაქცია გამოიცა თბილისში 1865 წელს რაფიელ ერისთავის შედამხედველობით. სამწესაროდ, გამოცემაში შეტანილია და საჭიროა მისი ხელახლა გამოცემა.

ანტონის გრამატიკის საკითხებს ეხება ლ. ლეჟანდრის, თ. ბეროზაშვილის, ე. ბაიუნაშვილისა და მ. შაჭავერძის კოლექტიური ნაშრომი „ანტონ პირველის გრამატიკა XVIII საუკუნის გრამატიკულ აზროვნებასთან დაკავშირებით“ (თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის „ისტორიკო-საზოგადოებრივი მეცნიერების კრებული“, წ. III, 1948 წ., გვ. 24—55), აგრეთვე ბ. კარბელაშვილის სამი სტილის თეორია ქართულ პერიოდში: თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 98 (1983), გვ. 23—38.

ანტონი I-ის გრამატიკულ შეხედულებათა მიხედვით წიგნების სწორების ამ-
ბავს პირველად ვხვდებით 1764 წელს თბილისს დაბეჭდილი კურთხევის ანდერძში,
სადაც მისაილ იღუმენი შემდეგს მოგვითხრობს: „ოდეს მეუობდა საქართველოსა
შინა კურთხევით მოკსენებული მეფე ვახტანგ, ღმრთა მას გამართულ იყო წიგნი
ესე, რომელ არს კურთხევანი, უოვლად სამღუდელთა სამთავნელ ეპისკოპოსისა
კპრძანესაგან ბერძულსა კურთხევანსა ზედა, ვითა ღედანი კურთხევანისა ამას
მოუთხრობდა და დაბეჭდილ იყოცა. და აწ, ღმრთა ამას, ბრძანებითა მისისა მის
კეთილ მსახურებისა მეფისა ჩუქნისა **НАЧЕХУС** განახლდა რა და წარმოღვა
ბეჭდო სტამბისა ამის და დაიბეჭდა პირველად ჟსალმენი, მეორედ კონდაკი, მე-
სამედ კვალად ჟსალმენი და ეგრეთვე მცირედნი წიგნნი რომელნიც სახმრად
ვკლესიისა ჩვენ ქართულთასა, შემდგომად გუგუბრძანა ბეჭდუად კურთხევანისა
და, ვიწყევით რა ვითა ღედანსა ეწერა და ორი და სამი ფურცელი დაიბეჭდა,
იხილა უწმიდესობამან სანატრელისა მამათ მთავრისა ჩუქნისა **СВЯТЫЙ**,
რომელ გარეგან ღრამმატიკისა კანონთა და წესთა იყო ნაბეჭდი
ჩუქნი და ღედანიცა, რომელსა ზედა ვქსწერდით, და მოახსენა მამასა თვისსა და
ПОНЕ НАЧЕХУС და ამისთვის ებრძანა მისისა მეფობისა უმაღლესობისაგან და
მისის უწმიდესობისაგან მათის უწმიდესობის გლახაკს ბერს იღუმენს მხატურის
ძეს მისაილს და გაიმართა მისგან კანონისა ზედა ღრამმატიკისა-
სა და დაბეჭდილ იქმნა, რაოდენ ახალ შესტამბეთაგან შეიძლებოდა. და ეგრეთვე
პრობისა მმართველიცა იგდევ იყო“.

შემდეგ ანტონის ორთოგრაფია გატარებულია პირაკლიტონში, რომელიც
დაიბეჭდა ტფილისს 1772 წელს.

თბილისის სტამბის გადგეობისა და გაფართოების შემდეგ (1781—82 წწ.) ჩვე-
ულებრივია დაბეჭდილი საეკლესიო წიგნების ანდერძებში იმის აღნიშვნა, რომ წიგნი
გამართულია „ღრამმატიკისა კანონსა ზედა“, რაც ანტონი I-ის ღრამმატიკით შე-
პოლებული წესების გატარებას გულისხმობდა.

თბილისში წიგნის ბეჭდვა შეწყდა 1801 — 14 წლებში. სამაგიეროდ წიგნები
დაბეჭდებოდა ქუთაისში 1800 — 10 წლებში (იმერეთი ჯერ კიდევ არ იყო შეერთე-
ბული რუსეთთან). ქუთაისის გამოცემებშიც აღნიშნულია წიგნის გამართვა „ღრამ-
მატიკისა კანონსა ზედა“.

ანტონის მოწაფეთაგან, რომლებიც გულმოდგინედ ცდილობდნენ თავისი მას-
წავლუბლის წესების გატარებას ცხოვრებაში, მისაილ იღუმენს გარდა¹, ცნობილი
არაიან: იოანე ოსესძე, ტრიფილე არქიმანდრიტი, ზაქარია არქიმანდრიტი და ვარ-
ლამ არქიეპისკოპოსი, შემდეგში პირველი ექსარხოსი საქართველოსი².

¹ ირაკლი მეფე ანტონისთვის იყო არა მევიდრი ძმა, არამედ ღედამისი შვილი, ხოლო
ანტონი ირაკლი მეფისთვის — მამიდაშვილი, ანტონი ირაკლი მეფეს უოველთვის ძმას უწოდებდა
შეიძლება რუსულის გავლენით, სადაც брат ძმასაც ნიშნავს (родной брат) და პიძაშვილ-მამი-
დაშვილ-ღედამიშვილ-ღედაშვილსაც (двоюродный брат).

² ეს მისაილ იღუმენი, აღმათ, იგივე პირია, რაც პ. ოსელოანის მისაილ თბილელი (ან-
ტონის „წუთბილ-ხიტე“, გვ. XV).

³ აქ ჩამოთვლილთა გარდა, პ. ოსელოანის ანტონის მოწაფეებად თვლის კიდევ გა-
ბის, რომელიც პირველი რექტორი იყო თელავის სემინარიისა, და დავით აღმაშენებლის, იმეფე

იოანე ოსესძეს გაუმართავს: კონდაკი (1783), ლოცვანი (1784), სახარება (1786), ზატიყი (1888), სამოციქულო (1791). ეს იოანე უმცროსა ძმა იყო იესე ოსესძისა, რომელმაც შეტად საეპარქიო ავტოკეფალიური ცნობები დაგვიტოვა, საიდანაც ვტუობილობთ, რომ მისი ძმა იოანე დაბადებულია 1750 წელს. აქ იკითხება: „ქორონიკონს უღწ (438) იოანე ჩემი ძმა დაიბადა. მაშინ ვიყავე მე წლისა ოცდამეორისა და მესამესა ფეწლეობდით¹, როცა იოანეს კონდაკი გაუმართავს და დაუბეჭდავს (1783), ის იქნებოდა 28 წლისა. 1786 წელს იგი ხუცესია, 1791 წ. კი — სიონის იკონომოს-დეკანოსი.

ტრიფილე არქიმანდრიტი² თავის სახელს უფრო ჭარბით წერს (ტრიფილე). მას გაუმართავს: მარხვანი (1793), მცირე ლოცვანი (1793), ქაშნი (1791), სამ-საგალობელი (1793), კურთხევანი (1794).

ზაქარია არქიმანდრიტი გაუმართავს: კურთხევანი (ქუთაისს 1803), ვნების კვირიაკის სახარება (ქუთ., 1803), სახარება (საჩხერეს 1817).

ქუთაისს 1800 წ. დაიბეჭდა დავითნი, სადაც აღნიშნულია, რომ იგი „ღრამ-მატიყისა კანონსა ზედა შესწორებულ იქმნა ტფილისის დაბეჭდილს დავითნზედ. როგორც ის იყო, ისე დაბეჭდეთ³“-ო, მაგრამ არ ჩანს, ვინ იყო შემსწორებელი.

ვარლამ არქიეპისკოპოსს, ქსნის ერისთვის დავითის ძეს, დაუბეჭდავს (მოსკოვს, 1805 წელს) სადღესასწაულო, დიდი ტანის 802 გვერდიანი წიგნი. მესტამზე ვიფიქრებ ვითრცე პაიჭაძე, რომელმაც 4 წელი მოუწოდებია ამ წიგნის ბეჭდვისათვის. მოკლე წინასიტყვაობაში ვარლამ არქიეპისკოპოსი დიდი კრძალოვით იგონებს ანტონი I-ს და ამბობს, რომ წიგნი ისე დაბეჭდეს, როგორც თვით ანტონიმ გამართავს: „წინამთვან ოცნებებსაჲს ღათოლიკოსმან საქართველოსაჲსან ცნტონი, შეფის ზესეს ძემან, მრავლითა⁴ ღწწითა და გულს-მოღვივნებითა ისწრაჟა განკშევენება წნათა საქართველოსაჲსა, და მრავალნი წიგნნი ფრიად სახმარ-სასარგებლონი თვით-ქმნნა და მრავალნივე წიგნნი საძილოსოქოსონი, საღუ-თის-შეტუქმლონი და საეკლესიონი სხუათაგან ენათა ქართულსა ენასა ზედა ვარლამოვან-ქუო ფრიადითა კეთილ-შეწყობილებითა და ვინამთვან ესეცა წიგნი სადღესასწაულო მისითა შრომითა იყო განმართულ და შეწყობილ ქართულსა ენასა ზედა, ამისთვის მესა ვერლარა კადნიერ ვიქმენ შესებად და შეცვალებად რამ-საზე. და ვითარცა მის მიერ იყუნეს განმართულ, ყოვლითურთ ესრეთ უცვალე-ბელად დაბეჭდულ-იქმნა, სადღებელად წმიდისა სამებისა და სასარგებლოდ სუ-ლისა, ყოველთა მათა წმიდისა გულსისა საქართუქლომსათა. სინოდის ჩღწნი
 ԴԵՄԵՏԵՐ ԵԿԵՄԻՍԵԱՍԱՆԻ“.

¹ წინამართის რექტორის ვაიხის შემდეგ („წიგნი-სიტყვაობის“ წინასიტყვაობა, გვ. XV). პ. კარ-ბელაშვილი სხვაგვარადაც ასახელებს („მკითხველთა მამართ“-ში ანტონის „მზა-შეტუქვლები“ წინ).
² ესე პარამაშვილის ცხოვრებაჲსანდერძი. ტექსტი გამოცემა შესავლით, შენიშვნებით, ღვწკონითა და სხვაგვარად ავთანდილ ოსესძისა. თბილისს 1950 წ. (—მასალები საქარ-თულის და ეკლესიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 28), გვ. 14.

³ ტრიფილეს სახელი ერობაში ვიფიქრებ ტიმონ, დიკონი ვიფიქრებ და ანტონის ქსნ-თა რეგენში. „მას ეწოდა მერეთ ბერობაში ტრიფილე“ (პ. ოსესძის, წინასიტყვაობა ან-ტონის „წიგნი-სიტყვაობისა“, გვ. XII).

I. ღრთოგრაფიული ცვლილებანი

2 slim

პირველ ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ ანტონი არ დაკმაყოფილდა იმ ასოთა რაოდენობით, რომელიც მანამდე იყო ქართულ ანბანში, ერთი ახალი ასო შეჰმატა და იგი ჳ-ს შემდეგ მოათავსა. ეს არის გ, რომლის შესახებ ის წერდა: „ენამ ჩუენ ქართუქლოთამან მიიღო პირველთაჲან ჩუქწთა ოხრუსათუს სანაწევროდესა ასონი ხუთნი, მით რომელ მაშინდელთა მოძღუართა ხუთნი ოდენ ვმოვანნი ასაჭიროვნეს ენასა სუფთა ქმნიდესა ქარნაეზისაგან ქართლოსიანისა¹, პირველისა მეფისა ქართუქლოთასა, ხოლო დაჰერთნეს მას ზედა წიგნნი უკმონი², რიცხუთ ოცდა-ათოთხმეტნი³ და ყოველნივე თქუნეს რიცხუთ ოცდა-ათცხრაზეტ. გარნა ჩუქწნ, ოდეს იგი ღრანმატიკოსობისა ჯელოვნებასა შინა გამოცდილ-ვიქმენით, არა მოკლეად განმჴესელთა ვასაჭიროეთ შომატებაჲ ვმოვანისა ახლისა, რომელსა გ, და კუალად დავჰერთენით ვმოვანთა ესენი ც და ჳ, და ყოველნივე ცხრა ვჰუქწნით და თანად ყოველნივე შევათრიხოცეთ, რომელნიცა აქა იჩუქწებიან: ა ბ გ დ ე ვ ზ ც თ ი კ ლ მ ნ ო პ ყ რ ს ტ უ ჟ ჸ ჭ ჯ ჿ ლ ჳ მ ნ ო პ წ ჳ ხ յ չ ჳ ჶ (გ 156 გ, დ)⁴.

ანტონი იმით ასაბუთებდა ჯ ასოს შემოღებას, რომ შეუძლებელია კაცმა წარმოთქვას რამდენიმე ერთად თავმოყრილი თანხმოვანი, თუ მათ ზმოვანი არ ახლავსო: „ვქსთქუათ უკუქ კუალად ასოჲსა ამისთჳს, რომელა ჯ: ესე არს ახალ-პოვნილი ჩუქნგან ასოჲ ჳმოვანი, რომელიცა მრავალთა უქმოთა, ლექსსა შინა უქმოვანოდ ერთად მდებარეთა, მარცხალ-ჳოფს და მაუღლებელ ექმნების“ ჳმნათა... ვითამე იქმნების მრავალთა უქმოთა, უქმოვანოდ ერთად მდებარეთა, ჳათა... მოღებაჲ ჳმისა? ქსთქუთ, წინააღმდეგომნო! იტყუთ, ვითარმედ: არა, იქმნების“ ვითარმე იქმნების სამთა და ოთხთა და ნუ-მე უმეტესთა ერთად მდებარეთა უქმოთა თჳნიერ ჳმოვანისა მარცხალ-ჳოფაჲ? თუ სადმე ღრამმატიკასა შინა გაქქსუე გამოცდილებაჲ, თანა-გაძისთ საჭიროდ თქმად, ვითარმედ არა იქმნების.

ანტონი გულისხმობდა, რომ ქართული წერა პირველად ფარნავაზ მეფემ შემოიღო. რა-
გორც ეს მოთხრობილი აქვს დიონისე მროველს.

3. ი. ი. თანხმობენი ასოები (ა. ე.).

2. ბ. თანხმობენ ასოები (ა. შ.).
3. შეცდომით დაბეჭდილია: ოცდა-ათხუთმეტნი (ერა ჟღანწერში, H-2066, პირველი და
დაუწერიათ ოცდა-ათხუთმეტნი, მაგრამ შემდეგ წაუშლიათ ს.უ.თ. და შემოდან დაუწე-
რიათ ოთხი).

ერთ ხელნაწერში უკანასკნელი ასოების რივი ასეთია: ჯ, ჯ, ფ, ჰ, ზ.

* ნაბეჭდში: მაჟღღებელ-ეფოფის.

* არა მგონია ასუ იყოსებოდე: არა იქნების.

გარნა მრავალნი უკმონი თუნიერ კმოვანისა გუხილუენ¹ მდებარედ მრავალსა აღვილსა. ვინაჲცა იიმულებით თქუენ კილურ-მდგმოობისა² გამოუქანებად და თქმად: მაშასადამე, ასალი ესე ასოჲ, რომელაჲ, საჭირო არს უოჟად³ (გ. 157 ბ. (1)).

ანტონის შეხედულებათა თანახმად, ჯ არის ხმოვანი, რომელიც მარცვალს ქმნის. იგი ამბობს: „თუჲბა მარცვლისა არს, რათა აქუნდეს კმოვანი ძალითა და ანუ მოქმედებითა და, მაგრა მოუშელებითა და უხშირეს.

მოქმედებითა და, მაგალითებრ: მა-რი-ამ.

ძალითა და, მაგალითებრ: ბრ-ბე-ნი.

აქა უკუე მარცვალნი სამნი: პირველნი იგი მოქმედებითა და არა დაკლებულ არიან თუხისაგან ნაწევარ-მყოფულისა, მაგრა მეორენი სამნი მარცვალნი — პირველი დაკლებულ არს ნაწევარ-მყოფულისა და აქუს იგი ძალითა და, მაგალითებრ, ბერ ხოლო მეორე და მესამე მქონებ არიან მოქმედებითა და“ (გ. 161).

შემდგომ პარაგრაფში კიდევ უფრო აზუსტებს ანტონი მის მიერ შემოღებული ჯ ასოს ხმარების შემთხვევებს: „ვგსითქნათ კუალად ასოჲსა ამისთჲს, რომელაჲ ჯ. ჰხშირად უოჟაჲ ამისი ძალითა და არა არს დასაუენებელ, გარდა ტაჲს დასაბამთა შინა და დასასრულთა, და ოდეს ბუნება სიტჲსა სათანადო-ჰყოფდეს მოქმედებით დადებასა მისსა მაგალითისათჲს ანუ სხჲსა რაჲსათჲსმე“ (გ. 162).

მაშასადამე, ჯ ასო არ იწერება, მაგრამ იგი იგულისხმება ხშირად („ძალითა და არს“) და ეს წესი მისი დაუწერლობისა შეიძლება დარჩეს, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა სიტჲსა გადაჰქუთ ტაჲსადან ტაჲსზე (ე. ი. სტრიქონიდან სტრიქონზე), სადაც, თანხმოვანთა თავმოყრის შემთხვევაში, სიტჲსის ბუნება მოთხოვს მის „მოქმედებითა და დადებას“ (ე. ი. დაწერას), ან კიდევ მაგალითებში და სხვა რამისთვისო.⁴

იგივე აზრი ანტონის გამოთქმული აქვს მისი გრამატიკის III ნაწილის ზედა-დართვაში (დამატებაში) მსჯელობისას ქუენაშთის (ე. ი. დეჲსის) შესახებ: „სადაცა დასაბამსა შინა ტაჲსთასა⁵ მოვალნი ნაწილნი ლეჲსისანი⁶, მრავალნი უკმონი⁷, სათანადო არს მუნ ასოჲთა ამით ჯ ქმნად მარცვალი და ესრეთ დადება დასაბამ ტაჲსისა. ეგ-სახედ დასასრულსაცა ტაჲსისასა თუ სადამე მოვალნი მრავალნი უკმონი, სათანადო არს ასოჲთა მით ქმნად მარცვალი და ესრეთ დადებულად იგი“ (გვ. 294, გ. 53).

უკუი არ არის, რომ ჯ ნიშნის შემოტანა ქართულში სომხური ორთოგრაფიის მიზანძვის პრაქტიკა. ანტონი I-მა სომხური ენაც იცოდა. შემასმენლო

¹ აგრეთ, მოხილოდნელი თუ: გუხილუენ.

² კილურ მდგმოობა — დასკვნა (სკრესკოვიჩი).

³ ეს ანტონის მსჯელობა მოდის მხითარის გრამატიკის იმ ადგილიდან, სადაც იგი ჯ (ე. ი. ასოს) უხება (I გამოცემა, 1730 წ., გვ. 226). მხითარს მაგალითებად აღებული აქვს ძარყარს („წარწარმეტყუელი“) და უოჲს („მოთქმა-მოთქმა“). უკანასკნელის შესახებ იგი ამბობს, რომ მარცვალ მარცვალს ხმოვანი აქვს ძალითა და (გორიპხიძე, რომელიც პეკარის ბოლოს მწიგნობარს დაადება მოქმედებითა და დადებო (ხერყიბაძე)).

⁴ ტაჲსი — სტრიქონი, პეკარი.

⁵ ლეჲსი — სიტჲსა.

⁶ უკმონი — თანხმოვანი.

ბიძი ბრუნვის შემოღების გამო იგი ამბობს, რომ, როცა პირველად შევადგინე ქართული გრამატიკა, მაშინ არ ვიცოდი, თუ რა ვითარება იყო სხვა ენებშიო, მაგრამ, „მიეჭხედნ რა სამისა მიმართ ენისა, ე. ი. ელინთა, ლათინთა და სომეხთასა ... , საჭიროდ ეჭკონე მაშინ დადებად შემასმენლობითი ბრუნვაჲ“-ო (გ 201).

ამ სამ ენათაგან ჯ ნიშნით გადმოცემული ბგერა მხოლოდ სომხურშია და ამ ენის ორთოგრაფიის მიხედვით აიხსნება ის თავისებურება, რომელიც ახლავს ჯ ნიშნის ხმარებას ანტონისა და მისი მიმდევრების ქართულში. ეს ჯ ნიშანი იგივეა, რაც სომხური *ძ*. სომხურში კი ბგერა, რომლის გამოსახატავად იხმარება ნიშანი *ძ*, ისე გამოითქმის, როგორც ის ბგერა, რომელიც ისმის ქართულში ცალკეული თანხმოვნის წარმოთქმის შემდეგ: ბჟ გჟ ღჟ თჟ ტჟ ძჟ წჟ და სხვ. ქართულში ის არ გვხვდება, როგორც ფონემა, მაგრამ ჩვეულებრივია იგი სვანურში, სადაც „მაგარი“, „მალალი“ და „წითელი“ იქნება (შესაბამისად): „ბგი“, „კლთხი“ და „წრნი“. მაგრამ, თუ აგრე დაეწერთ მათ, გამოვა, თითქო ისინი ერთ-მარცვლიანი სიტყვები იყვნენ. არა, ისინი სვანურში ორ-მარცვლიანი სიტყვებია: ბ-გი, კლ-თხი, წრ-ნი, ოღონდ დასაწყისი თანხმოვნების შემდეგ უნდა ჩაისვას ხმოვანი ჯ, რომელიც სვანურ წარმოთქმაში აუცილებელია: ბჟ-გი, კლ-თხი, წჟრ-ნი.

ეგვე ბგერა მოიპოვება შვედურშიც: ტესურის პირელი მჭერელი ეირს ეჰანის გირინ-ს (ვირინ-ი), ინგურის პირელი კი — გჟრჟნ-ს: გი-რი-ნი — გჟ-რჟ-ნი. ასეთი ბგერა სომხურშიც არის და მას იქ თავისი ნიშანი მოეპოვება, რომელსაც შერეუ ადგილი უჭირავს ანბანში: *ძ*. იგი მოიპოვება მრავალ სომხურ სიტყვაში, მაგრამ უოველთვის არ იწერება. მაგ., ნახევარი საუკუნის წინათ თბილისში იყო გაზეთი, რომელსაც მშაკ-ი (*შაკ*) ერქვა. ჩვენ ვამბობთ „მშაკი“-ო, თორემ სომხები ამ სიტყვის წარმოთქმისას პირველ თანხმოვანთან ოღნავ შეჩერდებიან (მ-შაკ), რადგანაც სიტყვა ორ-მარცვლიანია; რომ სრულად დაიწეროს, იქნება *შაკ* მშაკ. სიტყვის გადატანისას ეს ჯ დაიწერება *შაკ-შაკ* (მშ-შაკ). სხვა მაგალითი: კარგად ცნობილია საკუთარი სახელი შიკირტინი, მაგრამ სომხური გამოთქმა არის არა მიკირტინი, არამედ მჟ-კჟრ-ტინი, ე. ი. სიტყვა სამ-მარცვლიანია, ორ წინა მარცვალს ჯ ქმნის, მაგრამ სომხურში ჩვეულებრივ არც ერთი არ იწერება: *შკრ-ტინი* (შკრტინი). მხოლოდ სტრიქონიდან სტრიქონზე გადატანის ღრთს არის საჭირო სათანადო ნიშნის დაწერა: *შკ-კრ-ტინი* (მჟ-კრტინი) ან *შკლრ-ტინი* (მჟკრ-ტინი). მაგალითი ლიტერატურიდან: ფრინველს სომხურად ჰქვია *ქიკი* თრჩუნ (იკითხება ორ მარცვლად: თჟრ-ჩუნ). აქ პირველ მარცვალს *ქ* ქმნის, მაგრამ იგი არ იწერება (მაგ., მათ. 13,4 ბიბლიის მისეღვით, რომელიც ამსტერდამში გამოიცა 1666 წ.), მაგრამ გადატანა რომ დასჭირდა ამ სიტყვას, ხმოვანი აღნიშნეს: *ქიკი-კი* (მარკ. 4,4 იმავე გამოცემით). სხვა მაგალითი: ჯაჟდა სომხურად არის *ჟაჟა* ნსტავ (იკითხება ორ მარცვლად: ნჟს-ტავ). პირველ თანხმოვანს ახლავს ხმოვანი, ოღონდ ჩვეულებრივ იგი არ იწერება (მაგ., მათ. 5,1), მაგრამ, როგორც კი სიტყვის გადატანა დასჭირდათ, ხმოვანიც აღნიშნეს: *ჟაჟა-თა* (მათ. 21,7 ზოჭრაბიანის გამოცემით, ჟენეცია 1805). ამგვარი მოვლენები უამრავია

სომხურში და გრამატიკებსა და ლექსიკონებშიც არის აღნიშნული, რომ *ქ* ასო „ხოგჯერ არ იწერება, მაგრამ იგულისხმება კიო“¹.

სომხური ლექსიწერობა სიღაბურია, *ქ* ხმოვანი მარცვალს ქმნის² და სომხურ ლექსში იგი უოფელთვის ზღუდულია მსუდველობაში, დამოუკიდებლად იმისა, დაწერილია (ან დაბეჭდილია) სიტყვაში, თუ არა. ხშირად დიდი უხერხულობაა წერილი (ან დაბეჭდილი) სიტყვაში, თუ არა. ხშირად დიდი უხერხულობაა სომხური ლექსების კითხვის დროს, როცა ეს ასო არ არის დაბეჭდილი (ან დაწერილი) და უნდა წარმოითქვას კი. ამიტომ გასაგებია განსვენებული ლეონ მე-ლიქსეთ-ბეგის მოთხოვნა, რომ საჭიროა, შემოღებულ იქნეს წესად, რომ *ქ* ასო ლექსებში უოფელთვის იწერებოდეს და იბეჭდებოდეს, თუ კი მისა შესატყვისი ბგერა სიტყვაში ისმისო.

სომხურ ენაში თანხმოვანთა თავმოყრა სიტყვის დასაწყისში მოქმედებითა და მხოლოდ ორთოგრაფიის თავისებურებას უნდა მიეწეროს; იგი არსებობს მხოლოდ წერაში, ენაში კი (წარმოითქმის დროს) — არა. მაგ., იწერება ბლრცჲან (გვარია), მაგრამ გამოითქმის სამ მარცვლად: ბ-ლ-რ-ცჲან. ქართულ ენაში კი ჩვეულებრივია თანხმოვნების თავმოყრა, როგორც თავში, ისე შუაში და ბოლოში, ქართული ორთოგრაფია ისეთია, რომ, თუ ფონემა არის, იგი უთუოდ იწერება; აქ არა გვაქვს შემთხვევა, რომ ხმოვანი წარმოითქმოდეს, მაგრამ არ იწერებოდეს. *ქ* ნიშნით გამოხატული ბგერა ქართულმა სალიტერატურო ენამ არ იცის. ანტონი კი ვუქრობდა, იცისო, და შექმნა ნიშანი და გზა ვაუხსნა მის ხმარებას, რაც უთუოდ სომხური ორთოგრაფიის თავისებურებათა ქართულ ნიადაგზე მცდარად გადმოწერვის ბრალი იყო.

ქ ნიშანი ანტონის უკვე მისი გრამატიკის I რედაქციაში აქვს ნახმარი, რომელიც 1753 წ. არის დასრულებული. მაგალითები (მოგეუყვს 1754 წ. გადაწერილი ხელნაწერიდან, A—531): კქწრ-თხ, სარ-წუწნოებისა, ქარ-თქლთა, ცცხ-ლი, მქმ-ნეს, ლექს-თა, უხრ-წნელსა და სხვ. მაგალითებიდან ჩანს, რომ ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ დადგენილი ამ ასოს ხმარების წესი.

ანტონის *ქ* ნიშნითა საშუალო ხმოვნად ც-სთან ერთად³, მაგალითად (მოგეუყვს ნაბეჭდი გრამატიკის მიხედვით): ვქქმ (გვ. 23, 84), ვქსქმუნჯლ (გვ. 44), ვქრეცს, მსურს (გვ. 59), მწურს (გვ. 65), ვასუქვზლ, ვქსწუხლ (გვ. 73), მქრწამს, ვქხეთქ, ვქრეცს (გვ. 84), მწადს, გწადსთ, ქსწადსთ (გვ. 85), ვქბორჯ, ვქბორჯლ, ვქბორჯლუ (გვ. 89), ღვადჯ, ვქსლუჯლ, ღვქსლუჯლ, ვესეჯლ, განვქბანჯლ (გვ. 266), მიქმს, მიღირს (გვ. 278), მღჯღმარე (გვ. 179), ლექსნი იგი ნათხზნი (გვ. 155), გაბჯრჯჯუვლების (გვ. 157), ზგზგლოვანი (გვ. 285) და სხვ.

ანტონი თავის შემოღებულ ნიშანს მარტო გრამატიკაში კი არ ხმარობდა, — უმთავრესად სიტყვათა გადატანის დროს, — არამედ სხვა ნაწერებშიც. მაგალითები მისი „მარტირიკიდან“, რომელიც ნუსხური ხელით გადაუწერია პროტოპრეზვიტერს ნიკოლოზს 1769 წ., ე. ი. ორი წლის შემდეგ გრამატიკის მეორე რედაქციის საბოლოო შემუშავებიდან (მოგეუყვს რამდენიმე ნიმუში Q—78 ხელნაწერის

¹ მაგალითი: „Буква *ქ* часто не пишется, а произносится, подразумеваясь“.

А. Дарбидзи, Полный армяно-русский словарь, Тифлис, 1911, 33, 275.

² ც-ს ნაცვლად რ. ურისთვის გამოცემაში ჩ იკითხება, ე. ი. ქ ნიშნითა ქ-ლ (გვ. 23).

მიხედვით)¹: ტერ-ფიადლებით 326,2; ქემ-ნილი 338,17; ბერ-მანა 274, 23; 344,10; მეძ-ლაურმან 359, 10; კერ-მალულებითრე 368, 10; ბერ-მოლაღ (371, 8); ბერ-უნვიდა 425, 23 და მისთ.

უფრო საყურადღებოა აღნიშნული ორთოგრაფიული წესების ვატარება ნა-
ბეჭდ წიგნებში, რომლებიც ფართოდ გავრცელდა საქართველოს ეკლესიებში. ამ
მიზნით ჩვენ განვიხილავთ უმთავრესად ასალი აღთქმის წიგნებს, რომელთაგანაც
საზარება დაიბეჭდა თვით ანტონის განკარგულებით 1786 წ. თბილისში, ხოლო
სამოციქულო დაიბეჭდა თბილისშივე 1791 წ., როცა ანტონი 1 უკვე აღარ იყო
ეპისკოპოსი (გარდაიცვალა 1 მარტს 1788 წ.). როგორც ამ წიგნების ბოლოს დარ-
თული ცნობიდან ჩანს, ორივე გამართული უთფილა „ღრამატივისა კანონსა
ზედა“ იოანე ოსესძის მიერ, რომელიც, როგორც ვთქვით, 1786 წ. იყო სუცესი,
ხოლო 1791 წ. — სიონის იკონომოს-დეკანოზი. იგივე პირი უთფილა ორივე წიგ-
ნის პრეობის მმართველიც, ე. ი., დღევანდელი სტამბის საქმის ტერმინოლოგიით,
თითქმის კორექტორი.

ითანე ოსესძეს დიდი გულმოდგინებით გაუტარებია ანტონის ორთოგრაფიულ
ახალი აღთქმის ორსავე კრებულში, როგორც ამას გვიჩვენებს შემდგომი მაგალი-
თები, რომლებიც მოგვყავს ცალკეული გამოცემების მიხედვით, რადგანაც 2 ასოს
ხმარება დაკავშირებულია სიტყვის გადატანასთან ერთი სტრიქონიდან მეორეზე.
ერთსა და იმავე სიტყვას კი სხვადასხვა გამოცემაში შეიძლება მოუწიოს გადატანამ,
ან არა. სიტყვის გაწყვეტის აღვიღს აქ ღეუსიით აღვნიშნავთ, რომელიც სიტყვას
ორ ნაწილად ჰყოფს: პირველი ნაწილი სტრიქონის ბოლოს არის, მეორე — შემ-
დგომი სტრიქონის დასაწყისში. ამით ისიც ნათლად ჩანს, თუ სად არის ნახმარი
2 ასო: გადატანილი სიტყვის პირველ ნაწილში (წინა სტრიქონზე), თუ მეორეში
(შემდგომი სტრიქონზე).

სახარება (ტფილისს 1786 წ.) [ბ, ბრ]

მნება-ვღს (მათ. 9, 13); მომუდარა-რღს (მათ. 9, 24); ჰუა-ვღთ (მათ. 12, 38; 15, 8; 23, 3); მღუ-რინქმღნი (მათ. 13, 32); ჰეურა-ცღს (მათ. 13, 57); განვა-ღღს (მათ. 15, 17); ღმერ-თისა (მათ. 16, 16); ჰუა-ვღნ (მათ. 16, 24; ლუკ. 3, 11); იუა-ვღნ (მათ. 23, 11); შთანჰსთქა-მღთ (მათ. 23, 24); უბრძანე-ბღს (მარკ. 1, 27); ჰზრაბა-ვღთ (მარკ. 8, 17); უთღს-რღს (ლუკ. 9, 36); ღაჰსღ-ხრა (ლუკ. 8, 44); ვა-რღთ (ლუკ. 17, 10); ელა-ვღნ (ლუკ. 17, 24); განჯ-რძალულად (ლუკ. 23, 10); შეიბჟუ-რღს (ლუკ. 23, 26); ერღთ-მან (ლუკ. 24, 18); იჰვს-ნღს (ლუკ. 24, 21); ხა-რღთ (იო. 15, 14); გჰრწა-მღს (იო. 16, 30).

2 ასო ამავე წიგნში სახარების ტექსტს გარეშეც ვეხვდება: ლაქსელ-ვის (მარ-
ლოზ მახარებლის შესახებ ღმრთოთეს მიერ, ვ. 99), ერთის ზე-ტეს (ვ. 390).

სახარება (ტფილისს 1791 წ.) [35]

ეს სახარება დაიბეჭდა, როცა ანტონი I კოცხალი აღარ იყო, და 2 ასო
ზე ნაკლებად გეხვდება:

■ სიტყვის გაწვევების აღვიღო აქ დეფინიციით პრის აღნიშნული.

თქ-ჟუნდა (მათ. 23, 34); გრწა-მეს (იო. 10, 25); ებრაელე-ბერ (იო. 10, 25); არგე-ბეს (მათ. 27, 24 ფნების კვირიაკის განგებაში, გვ. 264, 19—20).

სამოციქულო (ტფილის 1791 წ.) [ბ].

ურთიერთა-რეს (საქმე 7, 26; გალატ. 5, 15); გულის-ჰმა-გჰუა-ფთ (საქმე 16, 10); უოფლითუ-რეთ (2 პეტრე 1, 5; ებრ. 7, 25); ზომა-რეთ (რომ. 8, 19), ფა-რეთ (რომ. 14, 10); ქურასტა-ნეს (რომ. 15, 31); ჰუო-ფეს (1 კორ. 7, 38); მიმა-რეთ (2 კორ. 8, 17; 1 ტიმ. 1, 16); გვი-ჰეს (1 თეს. 5, 1); ქლოცე-ფლ (1 ტიმ. 5, 1); მიილე-ბეს (ებრ. 6, 7); მკ-რეცხლო (ებრ. 11, 23).

სამოციქულოს ტექსტს გარეშე: აუწყე-ბეს (ორჯერ: უწყებათაში ეფესელთა მიმართ, გვ. 216, და ტიტეს მიმართ, გვ. 227); შეცთომა თუ რამე იხილოთ, ნუ გვწყე-ფთ (სამოციქულოს გამოცემის გუშავთა მიმართებაში მკითხველებისადმი საძიებლის უკანასკნელ გვერდზე).

ფნების კვირიაკის სახარება (ქუთაის 1803 წ.)

ქსოჯქთ (გვ. 11, 15 = იო. 13, 13; სიტყვა არ არის გადატანილი, მაგრამ ე მაინც არის), დაჰბერ-კოლდეთ (გვ. 17, 6 = იო. 16, 1), ვქსცე-ფლ (გვ. 20, 12—13 = იო. 17, 12); ჯუა-რეს-აცუ (გვ. 28, 13 = იო. 19, 15); ჯუა-რეს-აცუთ (გვ. 46, 21 = იო. 19, 6; ალაშენე-ბელ (გვ. 32, 2-3 = მარკ. 15, 29).

სადღესასწაულო (მოსკოვს 1805 წ.)

წინასწარ უნდა აღუნიშნო, რომ წიგნი 800 გვერდზე მეტია. მე განვიხილე მხოლოდ რამდენიმე გვერდი აქა-იქ და დაერწმუნდი, რომ ე ასოს ხმარება მთელ წიგნშია გატარებული. სხვანაირად არც შეიძლებოდა, რადგანაც წიგნი თვით ანტონი I-ის მიერ უოფილა გამართული. მაგალითები: მეს-ხჰჰრპლმან (1 b/2 a), ქსუფე-ფთ (8 a, 16), ვილაღლე-ბეთ (10 b, 5 ქვ.), ფლაღლე-ბეთ (11 a, 17), სემ-აღი (18 a, 23), ქბერ-წჳინეფლ (19 a, 5), ხერ-წნილეზისაგან (24 b, 17), უგალო-ბეთ (404 a, 4 ქვ.), შეურა-ცხ-ჰუჰჰს (422 a, 8 ქვ.), მემ-ლაფრთაგან (423 b, 21) და სხვ.

სახარება (საჩხერეს 1817 წ.)

მათეს სახარებიდან: თქ-ჟჰნი 6, 21; რქ-ჟა¹ 9, 6; უუერ-ოსი 9, 16; ბა-რეთ-ლომე 10, 3; უბერ-ძანო 13, 30; წინა-მმელ-ჟარნი 15, 14; შევა-ლეს 15, 17; ჰერ-ქჰჰს 21, 33; 22, 21; არა ზერ-უნავ 22, 16; ჰეს-ჯული 22, 40; თქ-ჟჰნცა, 23, 32; თქ-ჟჰნგან 23, 38; საზერ-ლეღი 23, 45; მისეთ-ანათა 24, 49; უჰემ-არი 25, 30; სეთ-ქჰა 26, 27; მელ-ჟდელო-მთაფრისა 26, 58; მელ-ჟდელო-მთაფართა 27, 3; სისეს-ლისა 27, 6; წარსჰწ-უმიდონ 27, 20.

მარკოზის სახარებიდან: რქ-ჟჰს 2, 37; უთეს-რეს 5, 14; წჳე-აროთა 5, 25; შჳე-ოთი 5, 40; უერ-მისა 5, 41 (მაგრამ იქვე: მამაჲ მის ურმი-სა, ურმაო); ურქწ-მუნოება 6, 6; ეტჳე-ოლა 6, 10; ეშჳმ-აჳნი 6, 13; ლაღლე-ჟჰს 6, 49; და

¹ ამ გამოცემაში ხშირია უჰაეთ ფორმები: რქჳა, რქჰს.

დასცხ-რა 6, 51; ბერ-მასა 8, 23; იმერ-უშა 10, 11; უგრ-მეხსა 10, 14; შეშოვხ-
ტყვად 10, 32; აღეს-ღგეს 10, 34; უბერ-ძანა 11, 6; თქ-უშენი 11, 26; ზერ-უნეა
12, 14; არა შო-რეს 12, 34; მერ-ავალ-სასუიდეისა 14, 3; დაჯბ-რეოლდე 14, 29;
ქრწმ-ენა 16, 13.

ლოუკას სახარებიდან: მცენ-უბათა 1, 6; ქერ-თებოლა 1, 41 (მაგრამ იქვე
ქერთებოლა 1, 44); აღმ-ოვილიან 2, 41; განგ-ღენ 4, 36; სარგწ-მუნოუბაა 5,
20; დაიმარგხ-ნენ 6, 38; გნება-ვს 6, 31; ესა-ვვთ 6, 34; სჭამს და სტა-მეს 7,
34; არა დასცხ-რების 7, 45; შეშოლგ-ობად 9, 24; აძერ-წოლუბდა 9, 43; აღ-
სერ-ულეხასა 9, 50; მოიკითხა-ვვთ 10, 4; ფერგ-თა 10, 39; სისხლადგმ-დე 11,
51; სვთ-ქქას 12, 10; სთა-ვვს 12, 27; სვთ-ქქთ 13, 55; ფერ-თეთა ქქქვე 13, 34;
ერგ-ასისი 16, 6; ბერ-წუნქალულ 16, 19; აღეს-ღგეს 17, 31; ბერ-ძანა 19, 15;
იფელ-ტოლენ 21, 21; მეს-ხლომარეთა 21, 35; სვთ-ქქა 22, 56; ბრგწ-უნვალე 23,
11; რქ-ქქს 24, 5.

იოანეს სახარებიდან: განანათლე-ბეს 1, 9; გერ-წმენეს 3, 12; ქმ-ნულ არი-
ან 3, 21; აღეს-რულეებულ-არს 3, 29; ბრგმ-ვბი 5, 3; წუ-ლისასა 5, 4; არა
ეძიე-ბვთ 6, 44; მკ-ტდრისამან 11, 39; ურთიერთა-რეს 12, 19; მკ-ნება 12, 60;
დაბანად ფერგ-თა 13, 14; ნუ შესძერ-წუნდებიან 14, 28; მელ-ტდელ-მთავარმან
18, 19; არასადა მერ-წმენ(ეს) 20, 25; და ვერ-წმენე 20, 29; ესერ-ეთ 21, 1.

როგორც ანდერშიდან ჩანს, რომელიც იოანეს სახარების ბოლოს იკითხება,
საძიებლების წინ (გვ. 544), ამ გამოცემაზე ურიადი შრომა თავს უღვია გაენათის
(გელათის) არქიმანდრიტს ზაქარიას¹. ეს სახარება, ზაქარია არქიმანდრიტის მიერ
დაბეჭდილი, უფრო მეტ მაგალითს გვაძლევს გ ნიშნის ხმარებისას, ვიდრე იოანე
ოსესძის დაბეჭდილი სახარება ან სამოციქულო. ჩანს, ზაქარია კარგად გაწვრთ-
ნილი პირი ყოფილა. იგი გ ნიშანს შეგნებულად ხმარობს სიტყვის გადატანისას.
ამ მხრივ ეს ოთხთავე ძალიან გამოირჩევა სხვებისაგან.

ახალი აღთქმა (მოსკოვს 1816 წ.) [7]

გ ასოს ხმარებაში ახალი აღთქმის 1816 წ. გამოცემა ჰბამავს 1786 წლისას:
იგი სახარების ტექსტში იმეორებს უფელა ფორმას, სადაც გ არის ნახმარი, გარ-
და ორისა: არა მომუდარარეს (მათ. 9, 24) და მუფრინტქლნი (მათ. 13, 32).
მაგრამ ბ-ში გ ასოს ხმარება გარკვეულ წესებს ემუარება: იგი ჰყოფს ორს ან
ორზე მეტ თანხმოდანს, რომლებიც გადასატანი სიტყვისაგან რჩება წინა სტრი-
ქონზე ან გადადის შემდგომზე. აქ კი ასეთი რამ დაემთხვა მხოლოდ ორ ადგი-
ლას: განვა-ლეს (მათ. 15, 17) და ელა-ვენ (ლუკ. 17, 24), სხვაგან კი უოველ-
თვის გ ასოიანი სიტყვა გაუწოფელა, არ გადადის სტრიქონიდან სტრიქონზე. ეს
ნიშნავს, რომ 7 (1816 წლის გამოცემა) ბრძალ მისდევს ბ-ს (1786-ისას).

აღსანიშნავია, რომ ორი მაგალითი მე გამომჩენოდა ბ-ში (შეურა-ცხს,
მათ. 13, 57; ეა-რვთ, ლუკ. 17, 10), ისინი პირველად 7-ში შეენიშნე და, როცა
ბ-ში შევამოწმე, იქაც აღმოჩნდა.

¹ იგეგე ცნობა მოიპოვება საძიებლის ბოლოსაც (გვ. 76-77), მაგრამ აქ არ არის ნა-
თქვამი, რომ ზაქარია გელათის არქიმანდრიტია.

რაც შეეხება იმ წილის 1816 წ. გამოცემისას, სადაც სამოციქულოს წიგნ-
ბია, 2 ასო ნაკლებად არის ნახმარი, — სულ სამი მაგალითი უბოჲე: გულის-გმა-
ვჭყავთ (საქმე 16, 10); მიმარჯთ (2 კორ. 8, 17); ურთიერთარეს (გალ. 5, 15).
ეს სიტყვები აქ ყველა გაუწოფელია და ყველა 1816 წლის გამოცემიდან გადმო-
სულა.

ახალი აღთქმა (პეტერბურგს 1818 წ.) [7]

ეს წიგნი დაბეჭდილია მხედრული ასოებით. იგი გადაბეჭდილია 1816 წლის გა-
მოცემიდან [7-დან]. რომ აგრეა, იქიდან ჩანს, რომ ერთ აღგილას 7-ში შეცდომაა.
მიიღებს კერძებს კურთხევისა ღმისა მიერ (ებრ. 6, 7). აქ კერძებს ზედმეტა.
იგი აუწყვიათ 1818 წლის გამოცემაშიც, მაგრამ შეცდომა შეუნიშნათ კორექტუ-
რის დროს და ამოუღიათ. სამაგიეროდ მისი აღგილი გაუნაწილებიათ მომდევნო
სიტყვებს შორის, რომლებიც უფრო მეტად დაშორებულია ერთმანეთისაგან, უდ-
რე საჭიროდ. მიუხედავად ამისა, შიგ 2 ასო არ მოიპოვება.

სახარება (მოსკოვს 1823 წ.)

ეს სახარება ძველი ქართული ასოებით არის დაბეჭდილი და შიგ ბრმად გა-
დაუბეჭდავთ ის სიტყვები, რომლებიც 2 ასოს გვიწვენებენ 1786 წ. გამოცემაში.
მაგ., სიტყვა „ელაფენ“ (ლუკ. 17, 24) ამ სახარებაში არ არის გადატანილი, მაგ-
რამ მაინც არის 2. მარკოზის შესხმაში დოროთეს მიერ „დაქსდევს“ სიტყვა არ
არის გადატანილი, მაგრამ 2 იქაც არის.

ამ მიმოხილვიდან ჩანს, რომ 2 ასო, შემოღებული ანტონი 1-ის მიერ, იხმა-
რება როგორც მის სიცოცხლეში და მისი ხელმძღვანელობით გადაწერილსა და
გამოცემულ წიგნებში, ისე მისი სიკვდილის შემდეგ დაბეჭდილებშიც. ამასთან ერ-
თად აღსანიშნავია, რომ ეს ასო იხმარებოდა ყველა საეკლესიო წიგნში, რომლე-
ბიც ძველი ასოებით იბეჭდებოდა, დაშოკიდებლად იმისა, თუ სად იბეჭდებოდა
იგი: თბილისში, ქუთაისში თუ მოსკოვში. 1818 წ. პეტერბურგს მხედრულად და-
ბეჭდილ ახალ აღთქმაში იგი არ ჩანს. ოცდაათიანი წლებიდან მისი ხმარება სა-
ზოგადოდ გადავარდა, იგი აღარც საეკლესიო წიგნებში იხმარებოდა¹.

2 ასო ოსურისთვისაც გამოიყენა იოანე იალღუზიძემ, რომელმაც ქართულ-
ოსური წიგნები დაბეჭდა თბილისსა და მოსკოვში (1820 — 24 წწ.).

შემდეგში იგივე ასო პროფ. ალექსანდრე ცაგარელმა გამოიყენა მეგრულის-
თვის (Мингрельские этюды, СПб. 1880), ხოლო ამჟამად ჩვეულებრივია მისი
ხმარება როგორც ჭანურ-მეგრულის, ისე სვანურისა და აფხაზური ტექსტების ჩა-
წერისა და დაბეჭდვისას.

¹ საკითხი 2 ასოს ხმარების შესახებ მერმინდელ დაბეჭდილ წიგნებში საგანებოდ არის
შესასწაველი და დასაზუსტებელი.

ჭ ა ს ო

სულხან-საბა ორბელიანმა თავის ლექსიკონში უკანასკნელი ქართული *ჭ* ასოს შემდეგ მოათავსა ორი მხედრული ასოს შეერთებისაგან წარმომდგარი *ჭ*, რომელიც წარმოადგენს უი-ს შერწყმას, ხოლო სულ ბოლოს მოაქცია *ჭ*, თანაც აღნიშნა შემდეგი: „ესე *ჭ*ა ძველს წიგნებში იგუდა და მწერლებს უგულებელს ექმნათ და ახლა მე ჩაუმატე“-ო. ამ ასოზე მან რამდენიმე გეოგრაფიული სახელი და ორი ბოლოს: „ესე *ჭ*ა ჩვენს ენაში ევოლენ საყმარ არა არს, მაგრამ სხუთა ენის თარგ-მანებისათვის დიდად საყმარია და ამისის ქმარებით ღია გაშენიერების სიტუა-ცითარცა უუ ვინისა და უნის საშუალოა სათქმელად, აჟ—ინისა და ანისა, ეგრეთ-ვე ესე ვინისა და ფარის საშუალო არს. განიხილე გულის-ხმიერო!“.

ამ ცნობას დავით რექტორმა თავის მსრიფ სულხანის ლექსიკონის ერთ ცალში, რომელსაც მან რედაქცია უუო და რომელიც ტარასი არქიმანდრიტს გა-დაუწერია¹, ასეთი განმარტება მიაწოდო: „ძველს ქართულთ მწერალთ ეს *ჭ*ა ამ შესახედავით და ამ ნაკვეთით ესხათ წერილში, როგორც ამ ლექსიკონშიც სხელს. ახლა ამ ქამებში *ჭ* ამგუარის ნაკვეთისა და შესახედავისა შემოვიდა და უფრო ანტონი კათალიკოზის მეფის იესეს ძის დროს. იმ ქამებში სანატრელმან ირაკლი მეორემან, სრულიად საქართველოსა მეფემან, თუიშურაზ მეორისა მეფის ძემან, რა იშრომა და საფასისა წარგებითა ტფილისს სამეფო ტახტსა თვისსა სტამბა წიგნთა გამართა და გააკეთა და კონსტანტინუპოლიდამ მოაუყვანინა კელო-ვანი კაცი ვინმე, განსწავლული სტამბისა, ქამსა მას, რაჟცა ოდენ საეკლესიო წერილნი ხუცურის ასოთი დაიბეჭდა, მას წიგნებსა შინაცა, სადაცა ეჭირებოდა და საყმარ იყო, ძველი ესე *ჭ*ა არ დაბეჭდეს ამ ნაკვეთისა, არამედ *ჭ*ა ამგუარი დაბეჭდეს. და რაჟცა მას ქამსავე კელნაწერი ქილოსოქიის წიგნები მხედრულად თუ ხუცურად მწერალთაგან იწერებოდა, *ჟ* ამისთანა და *ჭ* ამისთანა იწერებოდა².

სიბრძნის მოუვარენო ქართულენო, ეს *ჭ* ძველიცა და ეს ამგუარი *ჟ* *ჭ* ახა-ლი — ორივე თქვენთვის წინამდებარედ დამისხავს. რომელიც გენებოსთ წერილში, იმ ნაკვეთისა დასხით. რექ. დავით“. (ხელნაწ. A—288, ფ. 283 v).

მშვენიერი ცნობაა, რომელიც სწორად გადმოგვცემს *ჭ* ასოს შემოღების ისტო-რიას. ირკვევა, რომ სულხან ორბელიანს უურადლება მიუქცევია იმ ვარაუდების-თვის, რომ ძველ ქართ. ხელნაწერებში გვხვდება ბერძნულის გავლენით შემოსული ასო *ჭ*, რომელიც ბერძნული ფ ასოს ხელნაწერ ვარიანტს წარმოადგენს. ძველის-ძველად ბერძნული ფ წუფილ-ბაგისმიერი ბგერა იყო და ისე გამოითქმოდა, როგორც ქართული ფ. ლათინურ ენაში მას შესატყვისი არა ქქონდა და გადასცემდნენ ორი ასოს საშუალებით: *ph* (φίλοσοφία — philosophia), მაგრამ შემდეგში ბერძ-ნულ ენაში მისი გამოთქმა შეიცვალა და იქცა კბილ-ბაგისმიერ ბგერად, რომე-ლიც ლათინურსა და ევროპის ენებში გამოიხატება *f* ასოს საშუალებით. იგივე ბგერა მრავალ ენას აქვს: არაბულს, სპარსულს, თურქულს.

¹ გადაწერა დასრულებულია 1816 წ. 25 იანვარს.

² მოუვანილია ორივე სახე ასოთი: მთავრული და მცირე.

2. ძველი ქართ. ენის კათედრის შრომები. 9.

სომხები გარშემორტყმული იყვნენ ამ ენებზე მოსაუბრე ერებით და სომხურმა, რომელსაც ქართულის მსგავსად Γ ბგერა პირველად არ გააჩნდა, თანდათან შეითვისა მისი გამოთქმა და სათანადო ნიშანი სალიტერატურო ენაშიც გაჩნდა. სომხურში კაი ხანია ეს ბგერა ანბანის კუთვნილებაა და იგი გამოიხატება Φ ნიშნით, რომელიც ბერძნულია წარმოშობით. აი, მაგ., ერთი და იგივე უცხოური სიტყვა, რომელიც ქართულში ფ-თი გამოითქმის და იწერება, სომხურში კი — Φ -თი: ფანატიკოსი — Φ ანატიკოს, ფაულტეტი — Φ აულტეტი, ფედერაცია — Φ ედერაცია, ფერმა — Φ ერმა, ფირმანი — Φ ირმანი, ფიზიკა — Φ იზიკა, ფიზიოლოგია — Φ იზიოლოგია, ფირმა — Φ ირმა, ფორმულა — Φ ორმულა, ფრანკი — Φ რანკი, ფონოგრაფი — Φ ონოგრაფი, ოფიცერი — ო Φ იცერი, ეფექტი — ე Φ ექტი და სხვა¹. ანტონიმ უკუაგდო ბერძნულიდან ჩვენში შემოსული Φ ასოს მოხაზულობა, რადგანაც იგი ბერძნული პალეოგრაფიის საკითხებს არ იცნობდა და Φ ასო, ალბათ, სომხური ეგონა. მან ამჯობინა ის მოხაზულობა, რომელიც ამ ასოს რუსულში ჰქონდა. ამგვარად, ერთი კბილ-ბაგისმაირი ბგერის გადმოსაცემად ქართულში გაჩნდა ორი ნიშანი: ერთი უშუალოდ ბერძნული ხელნაწერებიდან მომდინარე, მეორე — რუსულიდან შემოსული (რუსულშიც, ბოლოს და ბოლოს, იმავე ბერძნულიდან მოდის ძველი სლავურის გზით).

ანტონისეულ წიგნებში ეს Φ იხმარება უცხო ენებიდან შემოსულ საკუთარსა და საზოგადო სახელებში, როგორიცაა: ქრიდერიკოსი (გვ. 451), აქროდიტი (გვ. 289), ქილოსოქოსი (გვ. 441), ქისიკა, ქისიკოსი (გვ. 449), პარადრაქი (გვ. 3, 4, 5) და სხვ. სწორედ გასათვარია, რომ ქარების ხმარება შემოიღეს კარგად ცნობილ სახელებში, რომელთაც ქართული ენა ძველათგანვე ფართოდ იცნობდა: ფარნავაზ, ეფრემ, ფილაპე, თეოფილე, ფილიპონ და სხვ. აი რამდენიმე მაგალითი: ქარნავაზ (ლრამ. გვ. 156, 174), ქავესტო (3 აგვ.), ქარეზი (მათ. 1, 3), ქანოელ (ლუკ. 2, 36), ქებრონია (17 იფნ.), ქილიპონ (22 ნოემბ.), ქილიპე (მარკ. 3, 18; ლუკ. 6, 14; იო. 1, 45; 14, 9), ქილონ („ქილონ მოიხილვდა ეკლესიათა აღექსანდრიისათა“, შესხმა სოფრონის მიერ წმ. მარკოს მახარებელისა), ქლორო (18 აგვ.), ქოტი (12 აგვ.), ალქე (იაკობ ალქესი, მათ. 10, 3; მარკ. 3, 18; ლუკ. 12 ალქესი მარკ. 2, 14), ამქილოჟე (23 ნოემბ.), ეპაქრა (ფილიპ. 1, 23), ეპიქანე (12 მაისს), ექრემ (28 იანვარს, 7 მარტს), თეოქანე (12 მარტს), თეოქილე (ლუკ. 1, 3), თეოქილაქტე (8 მარტს), იოსაქატ (მათ. 1, 8), ვარლამ და იოსაქატ (19 ოქტ.), ნეოქიტე (28 ოქტ.), ნექთალემ (მათ. 4, 15), ნიკიქორე (9 ქებ.), ნიშქადლორა (10 სექტ.), ნუშქა (კოლას. 4, 15), ონისიქორე (9 ნოემბ.), ონოქრი (12 ივლ.), პორქირი (9 ნოემბ., 28 მარტს), როქოს (რომ. 16, 13), სოქია (17 სექტ.), სტექანე (24 მარტს, 28 მარტს), ტროქიზე (15 აპრ.).

საზოგადო სახელთაგან შეიძლება დავიმოწმოთ: ქილოსოქოსი (საქმე 17, 18), ქარისეული (მათ. 3, 7; 5, 20; 7, 29; 23, 29; მარკ. 8, 11; 10, 2; 12, 13; ლუკ. 5, 17; 5, 30; 14, 3; 15, 2; იო. 3, 1; 9, 16; საქმე 23, 6 და სხვ.), ქე-

¹ მაგალითები ამოღებულია დალბაშიანის სომხურ-რუსული ლექსიკონიდან (თბილ., 1912) და სტ. მაღისხიანის ლექსიკონიდან (ტ. IV, ერევ. 1945). (სომხური სიტყვები აქ ქართულ ასოებით არის მოყვანილი).

ბერვადი (საკითხავთა სამიხედელში ბევრგან) და წარმომადგენლობის სახელი ქინიველი (მარკ. 7, 26).

სისტემები ქარის ხმარება არ უხერხდებათ, მაგრამ ძნელია იმის გარკვევა, რისი ბრალია: დაუღწერობისა კორექტურის დროს, თუ ძველი ჩვეულებისა. მაგ., სახარების I გამოცემის ბოლოს, 391 გვერდზე, იკითხება: „მებრძანა... მისის უმად-ლესობის კარის სუცესს ქრისტეფორეს დაბეჭდუა“. იგივე პირი თავის სახელს სამიხედლის ბოლოს (გვ. 88), მაგრამ სამოციქულოს ტექსტის ბოლოს (გვ. 301) და სამოციქულოს მოთავსებულია მაქსიმერის სურათი, რომელსაც ქვეშ აწერია: „ქრისტე, ქრისტე-ფორე შემოწყაღე ღღესა მას განკითხვისასა“!

ეფესო ქარითაც არის დაბეჭდილი და ფართაც: ეფესო (საქმე 18, 24; 19, 26; 1 კორ. 15, 32; 16, 8; 1 ტიმ. 1, 3; 2 ტიმ. 1, 18; 4, 12); ეფესო (საქმე 18, 19; 18, 21; 19, 17; 20, 16). სამაგიეროდ წარმომადგენლობის სახელი უფლებან ფართით არის (ეფესელი: დოროთეს შესხმა იოანე მახარებლისა, საქმე 19, 24; 19, 25).

ზოგჯერ, წარმოადგინეთ, ქ ასო შეიძლება აღმოჩნდეს საკუთრივ ქართულ სიტყვაშიც: ქერი შავი (ღრამ. გ 597). ასეთი აღრევა ძველ ხელნაწერებშიც იპოვება. მაგ., S — 2562-ში გვხვდება: უმოსწრაქესად, განჰყოჰენ 71 (73), მყოფ-თათჳს 73 (75), უჭროას 75 (77), ოთხჰერჳი 97 (99) და სხვ.

1818 წ. პეტერბურგს გამოცემული ახალი აღთქმა (H) არ ხმარობს ქ ასოს, არც შემდგომი მხედრული გამოცემები (NH), თუმცა მისი ხმარება ქართულში დიდხანს დარჩა. რამდენიმე მაგალითი: „საქართველოს გაზეთის“ პირველი ნომერი გამოვიდა „მარტის 5 ღღესა ჩუით წელსა ტჳილისში“. გენერალ ქაღეიფის აზრი ქართულებზე (ივერია 1884, № 2), დ. ბაქრაძე, ბიბლიოგრაფიული ცნობა (ქილილა და დამანას შესახებ: ივერია 1886, № 27) და სხვ.

ცალკეული სიტყვების ორთოგრაფიის შეცვლა

როდესაც ახალი აღთქმის წიგნები პირველად იბეჭდებოდა, ქართული სალიტერატურო და სასაუბრო ენა საკმაოდ დაშორებული იყო იმ ენას, რომელიც წარმოდგენილია იმავე წიგნების ძველ ხელნაწერებში და, მიუხედავად ნიკოლაოზ ორბელსძის ცდისა, ებეჭდა ძველი ნორმების მიხედვით, ზოგიერთ ცალკეულ სიტყვაში ახალი ქართულის ფორმებმა იჩინა თავი; ასეთებია:

ა) უკეთუ. ეს სიტყვა ახალი აღთქმის წიგნებში მრავალჯერ გვხვდება და C-ში ხშირად შემოკლებულად არის დაბეჭდილი (უკთუ), მაგრამ, თუ სრულად არის, ჩვეულებრივ შუა უ, უმარცვლო, აღარ არის: უკეთუ იკითხება, როგორც, მაგ., მათ. 4, 6; 5, 13; 12, 26; 27, 40; ლუკ. 4, 7 და სხვ. B-მ უფოვანოდ მიიღო ეს ახალი ქართულის ფორმა და მომდევნო გამოცემებს გადასცა იგი.

ბ) უკუანა, უკუანასკნელი. ამ სიტყვებსაც დაეკარგა უმარცვლო უ კანის შემდეგ ახალ ქართულში, ამასთანავე უკუანასკნელს A-ც დაეკარგა და მივიღეთ უკანა, უკანასკნელ-ი. სწორედ აგრე იკითხება იგი პირველ გამოცემაში: მრავალნი იყვნენ პირველნი უკანა და უკანანი წინა (მათ. 19, 30) C; ესრეთ იყვნენ წინანი

უკანა და უკანანი წინა (მათ. 20, 16) ჯ. არიან უკანასკნელნი, რომელნი იუვნენ პირველ, და არიან პირველნი, რომელნი იუვნენ უკანასკნელ (ლუკ. 13, 30) ჯ.

იქაც ბ-ში ახალ ფორმას დაუჭირა მხარი. დამახასიათებელია, რომ იქაც კი სადაც ბ-ში ძველი ფორმა იყო შემთხვევითად აღარჩენილი, ბ-ში ახალზე გადმოიწერა, მაგ., აქ: მრავალნი იუვნენ პირველნი უკანასკნელ და უკანასკნელნი პირველ ჯ (მარკ. 10, 31) ბ-ში ასეა წარმოდგენილი: ...პირველნი უკანასკნელ და უკანასკნელნი პირველ. შემდგომ გამოცემებში, რა თქმა უნდა, აღარაფერი შეიტანეს უმარცხლო უნის აღდგენაზე.

ვ) მღვდელი — მღვდელი ცალკეულ სიტყვათა ორთოგრაფიის შეცვლის მაგალითის წარმოდგენს აგრეთვე მღვდელ სიტყვის გაახალქართულება. ძველი ხელნაწერებსა და I გამოცემაშიც უფელგან მღვდელი არის, ბ-ში კი — უფელგან მღვდელ-ი, მაგ., მათ. 8, 4; 12, 4; 12, 5; მარკ. 1, 44; 2, 25; ლუკ. 1, 5; 6, 4; 17, 14; იო. 1, 19; ებრ. 5, 1; 6, 20; 7, 1; 7, 22 და სხვ. მღვდელი ან მღვდელი გვხვდება ბ-შიც (ებრ. 7, 11; 7, 17; 7, 27 და სხვ.). შემდგომი გამოცემები უფრო ბ-ს მისდევს.

გასარჩევი ნიშნები

ანტონის ორთოგრაფიული მოღვაწეობიდან უფელაზე უფრო საყურადღებო გასარჩევი ანუ დიაკრიტიკული ნიშნების შემოღება.

გასარჩევი (დიაკრიტიკული) ქვეია ნიშანი, რომელიც დაესმის ასოს ზემოთ ქვემოთ ან გვერდით, რომ ბგერობლივ გაარჩიოს ნიშნიანი უნიშნოსაგან. ასეთია მაგ., სვანური ა ა ა ა, რომლებიც სხვადასხვაგვარი ანებია, ერთი მეორისაგან განსხვავებული. მაგალითები სხვა ენებიდან: ფრანგული e é e ê, ჩეხური s š c ž, გერმანული a ä o ö u ü, რუსული и ѣ, არაბული ع غ ت ث, სპარსული ك گ და მისთ. ნ. მარის ლათინური ტრანსკრიფციით დაწერილ ქართულ სიტყვებში t t t იყო ტ წ ჭ (შესაბამისად). აი ეს წერტილები და სხვა ნიშნები ასოების თავზე, ქვეშ ან გვერდზე მოწერილი სხვა ბგერითი მნიშვნელობის მისაღებად, არის გასარჩევი ანუ დიაკრიტიკული ნიშნები.

ანტონი I-ის შემოღებულ დიაკრიტიკულ ნიშანთაგან, რომელთაც პრაქტიკული გამოყენება პოვეს, აღსანიშნავია სამი: სიბრჯულის ნიშანი, კლებული და მასწავლებელი.

სიბრჯულის ნიშანი

ანტონის შეხედულების თანახმად, თანხმოვნები (მისი ტერმინოლოგიით „უნიშნო“) საზოგადოდ ბრჯუე ბგერებია: „რომელნიცა არიან უკნონი, ითქმიან წინააღ¹ და ბრჯუელ, რომელთაცა ზედა ნიშანი(ნი) ესე სიბრჯულისანი დაგვსხამნ² ან ღრამად უხმოად, არათუ არა-რამესა მნიშვნელობისათჳს, არამედ თავით თჳსი ვერ გამოღებისათჳს კმისა“ (გ 156, დ), ე. ი. თანხმოვანი თავისთავად ვერ

¹ წინა — ასო.

² მოსაღოდნელი იყო: დაგვსხამნ.

კლებული

ძველ ქართულში საკუთარ სახელებს არ ქქონდათ გარჩეული სახელობითი (ანტონის წრფელობითი) და მოთხრობითი, ამიტომ, როცა გარდამავალი ზმნის ფორმა წინადადებაში II სერიისა იყო, სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის ფორმები ბგერობლივ ერთმანეთს ემთხვეოდა. მაგ., აბრაჰამ შვა ისააკ, — ნათლად არ ჩანს, რომელია მშობელი და რომელია შობილი.

ამიტომ ანტონიმ შემოიღო ნიშანი იმის აღსანიშნავად, რომ ფორმა მოთხრობითად მიღის, ე. ი. რომ სათანადო საკუთარი სახელი სუბიექტია წინადადებაში. ეს ნიშანი, რომელსაც ის კლებულს ეძახის, წარმოადგენს რგოლაკს, რომელიც დაესმის სათანადო სიტყვის უკანასკნელ ასოს; მაგ., ვითარცა იხილეს მოწაფეთა მისთა იაკობ და იოანე (ლუკ. 9, 54); ჰრქუა მას მართა (იო. 11, 24); ჰრქუა მას იესო (იო. 11, 23); ამან იროდი შეიპყრა იოანე (მათ. 14, 3) და მისთ.

ამგვარად, ეს კლებული არ არის ჩვეულებრივი ტიპის დიაკრიტიკული ნიშანი, ვინაიდან იგი განასხვავებს არა ერთი რომელიმე ასოს გამოთქმას იმავე ასოს გამოთქმისაგან, თუ მას ეს ნიშანი არ უზის (ან სხვა ნიშანი უზის), არამედ აღნიშნავს, რომ სიტყვა მოთხრობითი ბრუნვის მნიშვნელობითაა ნახმარი წინადადებაში და, მაშასადამე, ეს სიტყვა სუბიექტია, ქვემდებარეა.

ეს კლებული ანტონის თავისი სომეხი მასწავლებლის გავლენით შემოუღია ქართულში, როგორც ამას თვით მოგვითხრობს: „ოდეს პირველსა მას ვიქმოდი ღრამშატიკასა, მაზრაზა სომეხმან ღრამშატიკოსმან, რათა, სადაცა წრფელობითი სახელი დაიდუა სიტყუასა შინა¹ ნაცუღად მოთხრობითისა, ბრუნვილისა მხოლოობითად, ანუ მრავლობითად მქსგავსი მიცემითისა ბრუნუსა, დაიდუასმცა ზედა ლექსისა ესეუარი ნიშანი რაჲეუ პროსოდიამ, რომელა კლებული, მაგალითებრ: მომცა ფარნავაზ, ჰსთქუეს ქართუცლთა და სხუანი“ (გ 206, დ). აქ უნდა აღვნიშნოთ,

ჯერ ერთი, რომ რ. ერისთვის გამოცემაში მოყვანილ მაგალითებს სხეულებული ნიშანი აქვია, მაგრამ ხელნაწერებში მოიპოვება;

მეორე: ანტონის აზრით, კლებულის ხმარება საჭირო ყოფილა თანაზ მრავლობითშიც, მაგ., თუ ცალკე, კონტექსტის გარეშე, ავიღებთ ამ წინადადებას: მოქმედთა მათ სცემეს (ლუკ. 20, 10), არ იქნება ნათელი, თუ რად უნდა გავიგოთ აქ სიტყვა მოქმედთა. სუბიექტად თუ ობიექტად, ე. ი. მუშებმა სცემეს, თუ მუშებს სცემეს. სწორედ ასეთ შემთხვევაში იქნებოდა საჭირო კლებულის გამოყენება, თანახმად ზემოთ მოყვანილ დებულებისა, რადგანაც კონტექსტის მიხედვით ჩანს, რომ მუშებმა სცემეს (მოქმედთა ქვემდებარეა, სიტყვა მოთხრობითი ბრუნვაში იგულისხმება და არა მიცემითში), მაგრამ მე ვერ ვიპოვე მაგალითი, რომ კლებული სადმე გამოყენებული ყოფილიყოს ო-ში თანაზი მრავლობითის შემთხვევაში. სხვათა შორის, ოთხთავში მოწაფეთა ხშირად იხმარება სუბიექტად წინადადებაში, მაგრამ არსად კლებული არ უზის უკანასკნელ ასოს;

¹ ანტონის წრფელობითი უღრის სახელობითს, ხოლო სიტყვა წინადადებაა.

მესამე: ამავე ნიშანს ანტონი სხვაგან მოკლეს ეძახის (ზედა-დართ. გვ. 12, 14, გვ. 286) და ექვს ასოს უსვამს თავზე; ეს ასოებია: $\text{P} \text{ A} \text{ Z} \text{ Z} \text{ B} \text{ Z}$, რომლებიც „მოკლ-ხმოვანად იზედ-წოდა ჩქრნ მიერ, რომლისა ღრამნიშანი არსი“. თანაც ავტორი დასძენს: „ღრამნიშანი ესე კიდურისა ასოჲსა ზემო დადებად ქმეულ-არს ყოფ-ლისა სახელისა მოთხრობითისა, რომელიცა არა მოთხრობითად იყოს ბრუნვილ“.

მ ა ხ ვ ი ლ ი

მახვილი წარმოადგენს მარჯვნიდან მარცხნივ ირიბად დამავალ ხაზს, რომელიც ასოს თავზე იწერება. მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს.

ა) პირველი მნიშვნელობა. მახვილი აღნიშნავს, რომ სახელი, რომლის ტონის გრამატიკამ არ იცის, იგი მას „საძიებოს“ ეძახის, რომელიც შემასმენლობითში ტემაში: წრფელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, შემახმენლობითი, დაწვებითი, მოთხრობითი, მოქმედებითი, წოდებითი. პირველი ბრუნვის შესახებ ის ამბობს: „დასაბამ ბრუნვათა არს წრფელობითი, რომელიცა უფრორე სამართალ არს, რამეთუ ეწოდებოდესმცა¹ სახელობითი“-ო (გვ. 196). რაც შეეხება შემასმენლობითს, ანტონიმ იგი გრამატიკის პირველად შედგენისას შემოიღო, მაგრამ შემდეგი კვლევა-ძიების დროს დარწმუნებულა, რომ შემასმენლობითი „თავით თვსით არა ბრუნვა არს“ (გვ. 201, თ), რომ იგი ფორმის მიხედვით იგივეა, რაც წრფელობითი (ანუ სახელობითი), მაგრამ მაინც დატოვა გრამატიკაში, თანაც საჭიროდ დაინახა, გაერჩია ერთნაირი ფორმები მათი ფუნქციის მიხედვით. გასარჩევ საშუალებად ანტონიმ მახვილი გამოიყენა: „ზემო დასხმად მახვლთა ვასწავებთ გან-რჩევისათჳს შემასმენლობითისა წრფელობითისაგან“-ო, აცხადებს ის (გვ. 201, თ).

წრფელობითისა და შემასმენლობითის ფორმები ასეა გარჩეული პარადიგმების მიხედვით (გვ. 1 — 7), რომლებიც მოცემულია ანტონის გრამატიკაში:

წრფ. მარიამ, არსება, მზე, ტაძარი, ოქრო, კუ

შემახმ. მარიამი, არსებაჲ, მზეჲ, ტაძარი, ოქროჲ, კუჲ. როგორც ვხედავთ, ხმოვანზე ფუძე-გათავებულ სახელებს შემასმენლობითში ა აქვთ, სახელობითში კი — არაფერი. ამიტომ, რაკი ა ბრუნვათა განმასხვავებელი ნიშანია და მაჩვენებელია შემასმენლობითისა, მას მახვილი არ უნდა; სხვა შემთხვევაში კი, სადაც წრფელობითის ფორმა შემასმენლობითის ფუნქციით იხმარება (ე. ი. საძიებოა, პირდ. ობიექტია), ყოველთვის საჭიროა მახვილის დასმა. მახვილია საჭირო როგორც არსებით სახელებში (საზოგადოსა და საკუთარში), ისე ნაცვალსახელებში; იგი დაესმის როგორც ხმოვანს, ისე თანხმოვანს, როგორც მხოლოდობითის ფორმას, ისე მრავლობითისას. მაგალითები: ტბრაამჲ კჳშუა ჴსაჲ. ჴსაჲ კჳშუა ჴკობ, ჴ-

კობ კჳშუა ჴუდჲ, და ძმანი მისნი. ჴოლო ჴუდჲ კჳშუა ძარჲზ და ხარა ძამარისგან (მათ. 1, 2—3). მოსალოდნელი იყო, რომ აქ ძმანი სიტყვასაც ექნებოდა მახვილი,

¹ დაბეჭდილშია ეწოდებოდესმცა.

მაგრამ შემთხვევით გამოჰჩენიათ. საერთოდ კი მახვილს მრავლობით რაცხეშიც იხმარება, როგორც ამას შემდგომი მაგალითი გვიჩვენებს: უოფელმან რომელმან დაუტევა სახლი, გინა ჰიმანს, ანუ ნანს, ანუ შამას, ანუ ნოდარს, ანუ მკლანს (მათ. 19, 29). აქ შამას-სა და დედ-ს ბოლოში α არა აქვს, მაგრამ წინადადებაში „საძიებოა“, ობიექტებია; მათ, ანტონის შეხედულების თანახმად, შემასმენლობითის ფუნქცია აქვთ, ამიტომ მათს უკანასკნელ ასოს მახვილი უნდა ჰქონდეს კიდეც. სამაგიეროდ ამ შერწმულ წინადადებაში: შეიმოსეთ უკუწ ვითარება, სიმდაბლეს, სიმშველეს, სულ-გრძელებად (კოლ. 3, 9) ექვსი პირდ. ობიექტია, რომელთაგანაც ოთხი ანზე გათავებული სახელია, ორი—ენზე. ანზე გათავებულებს α აქვთ ბოლოში და ამიტომ მახვილი არ არის დასმული, ენზე გათავებულებს კი ორივეს მახვილი აქვს (სიმდაბლეს, სიმშველეს). საზოგადოდ, თუ ხმოვანზე გათავებულ სახელს α აქვს, მას მახვილი არ უნდა: და შეჰსწირეს მისსა ძლქმნ, მკრომ, ზუნდრუკ და შური (მათ. 2, 11). აქ α -ზე დაბოლოებულ ოქროს-ს მახვილი არ აზის, თუმცა იგიც ისეთივე ობიექტია, როგორიც ძლქმნი, გუნდრუკი და შური. ასეთივე მაგალითია: განჰსწილოს კალო და თვისი და შეჰკრიბოს იუტორსაუნჯესა, ხოლო ბზე დაჰსწიას ციცხლითა მით უშრეტითა (მათ. 3, 12; ლუკ. 3, 17).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მახვილი დაესმის ნაცვალსახელსაც: რ დაქფარე ესე ღრძენთაგან (მათ. 11, 25); რომელმან წარიწყმიდოს სულს თვისი ჩემთვის, მან ჰპოვოს იგრ * რომელმან შეჰიწყნარეს თქნ, შე შემიწყნარა და რომელმან შე შემიწყნაროს, შეიწყნაროს რომელმანებელ ჩემი (მათ. 10, 39—40).

საერთოდ, მახვილი უკანასკნელ ასოს დაესმის, მაგრამ შეიძლება იგი ჰქონდეს არა უკანასკნელ ასოს, არამედ უკანასკნელ ხმოვანს, რომელსაც თანხმოვანი მოსდევს: და ჰპოვოს შარიამ და სოსებ, და ყრმან ზეი (ლუკ. 2, 15).

ბ) მეორე მნიშვნელობა. მახვილი ზმნის პირიან ფორმაზედაც დაესმის. ამ შემთხვევაში იგი აღნიშნავს, რომ ფორმა წართქმითი ბრძანებითია, მაგრამ, თუ ბრძანება უკუთქმითია (ე. ი. აკრძალვითია), მაშინ იგი დაესმის უარყოფით ნაწილაკს (არა-ს, ნუ-ს). აი, მაგ., როგორ არის წარმოღვენილი ბრძანებითის ფორმები „მამარ ჩუენო“-ში: წმიდა-იუანს სახელი შენი, მოუდონ სუფუა შენი, იუანს ჩება შენი... პური ჩუქნი ტრსობისა. მომქც ჩუქნი ღღეს * ნა მომიტევენ ჩუქნი თანა-ნადებნი ჩუქნი... ნა ნუ შემიყუანებ ჩუქნი განსაცდელსა. არამედ მიქსნენ ჩუქნი ბოროტისაგან (მათ. 6, 8—12). სხვა მაგალითები: სთხოვდით, და მოგეცეს თქნ. ეძიებდით და ჰპოოთ. ირეკდით და განგელოს თქნ (მათ. 7, 7); სრქუა

მას ზესო, წარვედ და მოჰხადე ჰმარსა შენსა და მოვედ აქა (იო. 4, 16), ტრა ნაც-ჰკლა. ტრა იპარო. ტრა იმრუშო. ტრა ცილი-ჰსწამო * სატიფ-ქც შამასა შენსა და ზედასა შენსა (მათ. 19, 18—19); ნუ მიჰსცემთ სიწმიდესა ძალღთა. ნუცა დაუფენთ შარგარიტსა თქუქნსა წინაშე ღოთა (მათ. 7, 6).

გ) სხვა შემთხვევები მახვილის ხმარებისა. მახვილი ახლავს „არა“ ნაწილაკს (პირველ ანზე) მაშინაც, როცა იგი თსრობითი კილოს

ფორმასთან ან კავშირებითთან არის ნახშირი; არა დაქმნეს აქა ქუა ქუასა ზედა, რომელი არა დაირღვეს (მათ. 24, 2—3).

მახვილი მოუდის აგრეთვე „ვერ“ ნაწილს და უფლა რთულ სიტუვას, რომლებშიც „არა“ და „ვერ“ შედის; არლა, არცა, არლარა (მათ. 19, 5), ვერ, ვერვის (მათ. 8, 28) და სხვ.

მახვილი აქვს ზოგჯერ აგრეთვე აჭა (მათ. 1, 28; 2, 13) და ვაჰ სიტუვებს; მათ. 11, 21; 18, 7; 23, 13; 23, 14) და სხვ.

მახვილის ფუნქციას ასე განსაზღვრავს ანტონი: „არიან სხუანიცა ღრამნი, დამნიშნულნი წერილთა შინა რამეთუნი, მაგალითებრ¹. ამას უკუშ ზელ-წოდებულ ოქსიამ და ჩუქნებრ მახვლი... რომელსაცა ბრძანებითისა მიმართ ვიქმევთ. ევ-სახელ ზმნის საძიებოვსა მიმართ სახელისა წრფელობითისა“ (ზედადართ. გ 49). ანტონი დასძენს: „ამას უკუშ მახვლსა იხმარებდენ ძუქლნი მწერალნი ჩუქნნი, დამდებნი საკუთარ ხმოვანთა ზედა“ (იქვე).

სამწუხაროდ, სასვენი ნიშნების ხმარება ძველისა და საშუალო ქართულის ძეგლებში გამოირკვეული არ არის, რომ გამოირიცხულ იქნეს ამ შემთხვევაში სომხურის გავლენა. აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ მახვილს სომხურშიც ატარებს აკრძალვითი მ/რ („ნუ“) ნაწილაკი. მახვილი იხმარება ზოგჯერ წართქმით ბრძანებითზედაც; მაგ., *მართ* („შეწირე“, მათ. 8, 4), *მით* („მაცადე“, მათ. 7, 4) და სხვ¹.

სასვენი ნიშნები

სასვენ ნიშნებად პირველ ნაბეჭდ წიგნებში (I-ში) გამოყენებული იყო: მერტილი, ორწერტილი და ექვს-სხივიანი ვარსკვლავი, რომელსაც შუაში რგოლაკი აქვს. ამათგან წერტილი დაახლოებით იმასვე აღნიშნავდა, რასაც დღევანდელი მძიმე, მაგრამ მას ზოგჯერ უადგილოდ ხმარობდნენ, ხოლო ორწერტილი იხმარებოდა დღევანდელი ორწერტილის მნიშვნელობითაც, მძიმისაც, წერტილ-მძიმისაც, რაც შეეხება ვარსკვლავს, იგი მუხლის დასასრულს დაისმის, ხოლო თავების დასასრულს ორწერტილს ახლავს ტეხილი ხაზი, რომელიც სასვენ ნიშნებში არ შედის. არ შედის სასვენ ნიშნებში არც დღესასწაულების საკითხავთა დასაწყისის ნიშანი, რომელიც წარმოადგენს რგოლაკზე დაგებულ სამყურას ოთხივე მხრით. ეს ნიშანი გვხვდება მერმინდელ გამოცემებშიც, რომლებიც ეკლესიაში სახმარებლად იყო განკუთვნილი (ე. წ. „სამღებულო“ სახარება და სამოციქულო, როგორიცაა, მაგ., 1 და 2). საკითხავები დანომრილია და წიგნის ბოლოს დართული საძიებლიდან ჩანს, თუ რომელი საკითხავია განკუთვნილი ამა თუ ამ დღესასწაულისთვის და სად უნდა ვათავდეს იგი. არც მძიმე და არც ვადატანის ნიშანი (დუფისი) პირველმა ნაბეჭდმა წიგნებმა არ იცის. აი, მაგ., 22 თავის დასაწყისი მათუდან (ქარაგმების გახსნით):

ა ბ ჯა მერმე მიუგო მათ ჴესო იგავით და ქრქუა * მძსგავსა სასუფეველი იმართისა. კაცსა მეუფესა. რომელმან ეთ ქორწილი ძისა თჳსისა. ჯა წარადღონნა მონანი თჳსნი. მოწოდებად ჩინებულთა მათ ქორწილსა მას. და არა ინებეს მოს

¹ მაგალითები მოყვანილია ანტერდაში 1886 წ. გამოცემული პახლიდან (ტაბ. 11)

1. ღვად * სვალად წარავლინა სხუანი მონანი და ჰრქუა. არქუთ ჩინებულთა
 2. მათ: აქა ესერა პური ჩემი მზა მიუთფიეს. 'ხუარაკები და უსხები ჩემი დაქლულ
 3. არიან. და უოველივე მზა არს. მოვედით ქორწილსა ამას * ღოღო მათ უღეს
 4. ფეხს და წარვიდეს რომელიმე თვისა აგარაკსა. რომელიმე საუაჭროსა თვისა *
 5. ზოლო სხუათა შეიპყრეს მონანი იგი მისნი. ავინეს და მოსწევდნეს * ღოღო
 6. მუჟუ იგი განრისხნა ესმა რაჲ ესე და მიავლინა ერი თვისი. და მოსრნა 'კაცის
 7. მკლავლნი იგი. და ქალაქი იგი მათი მოწუა ცეცხლითა * შაშინ ჰრქუა მონათა
 8. თვისთა. ქორწილი ესე მზა არს. ზოლო ჩინებულნი იგი არა ღირს იფუნეს *
 9. წარუდით მეზობირთა გზათსა. და რაოდენიცა ჰქოთ მოუწოდეთ ქორ
 10. წილსა ამას *

მძიმე

სამოციქულოში, რომელიც დაიბეჭდა 1765 წ. მოსკოვს (L), იგივე სასწენ-
 ნიშნებია გამოყენებული, რაც L-ში, ოღონდ ორწერტილი აქ უფრო სისტემებრ
 იხმარება დღევანდელი წერტილის მნიშვნელობით. იმავე წიგნში უკვე მძიმეც
 გვხვდება და ქვენაშთიც (ე. ი. გადატანის ნიშანი, ანუ ღუფისი), მაგრამ მძიმე
 გვხვდება სამოციქულოს წიგნების ტექსტში კი არა, არამედ შესავალსა და უწვე-
 ბათაში. მაგალითი: „ხოლო სახელები ესენი არიან, სიმონ რომელსა ეწოდა პეტრე
 და ანდრია მამა მისი. იაკობ და იოანე. ფილიპე, და ბართლომე. თომა, და მათე
 მეზფურე. იაკობ აღფესი, და სიმონ კანანელი. და იუდა იაკობისი. და მატათა
 რომელი აღირაცხა ათერთმეტთა მოციქულთა მიმართ იუდას წილ განმცემელისა.
 ზოლო რომელნი დაიდგინნეს დიაკონად სახელები ესენი არიან. სტეფანე, ფილიპე,
 პროტორე, ნიკანორა, ტიმონა, პარმენა, და ნიკოლაოზ (გვ. 22).

აღსანიშნავია, რომ აქ ჩამოთვლილი საკუთარი სახელების პირველი ასო არ
 არის მთავრული, მაშინ როდესაც თვით სამოციქულოს ტექსტში საკუთარი სახე-
 ლები საზოგადოდ მთავრული ასოთი იწყება, მაგალითად: და ოდეს შევიდეს აქ-
 დეს ქორსა მას სადაცა იყოფოდეს პეტრე საკობ. სოანე და სნდრეა. ფილიპე და
 თომა. ყართლომე და მათეოს. საკობ სლფესა. და სიმონ მოშურნე და სუდა
 საკობისი (საქმე 1, 13). აქ ყველა საკუთარი სახელი მთავრულით იწყება, გარდა
 ორისა (მათეოს, სიმონ).

როგორც ეხედავთ, არც წერტილი და არც მძიმე აქ არ იხმარება რაიმე
 გარკვეული წესით. ამ სამოციქულოზე აღრე მძიმე ნახმარია პარაკლიტონის წინა-
 სიტყვაში, რომელიც ანტონის დაუწერია 1760 წელს, მისი არქივისკოპოსად უოფ-
 ნის დროს ვლადიმირში. მაგრამ დაბეჭდვით ეს პარაკლიტონი დაიბეჭდა 1772
 წელს ტფილისში. ეს წინა-სიტყვა საუცხოო ნიმუშია ანტონის ენისა. იგი ის-
 ტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისითაც არის საინტერესო. აქ ნახმარია
 ანტონის მიერ შემოღებული სხვა ნიშნებიც: კლებული, მახვილი, გარემორთხუ-
 ლი. მოგვყავს იგი მთლიანად.

სარდამოლებასა და განსწორებასა შინა არა მცირედი იყო შრომაჲ ჩემი, და
 თანა შშრომელთა ჩემთა. მით რ სლავენურიცა სარაკლიტონი სხუა გუარ არს,
 და არა ვითარ იგი ყერძული, და მე ვმეცადინო-ბჯდ¹ რათა არა ყერძულისაგან

¹ სიტყვა გადატანილია ერთი სტრიქონიდან მეორეზე.

დებიან სახელობ. და მოთხრობითის ფორმისგან. მოხრილის ხმარება ამ სახელებთან აჩენს, რომ, თუ კითხვა არ არის, მიმართვის ფორმასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ იგი არ იხმარება საზოგადო სახელებთან, რომელთაც ბრუნვის ნიშნად ი მოუღის, სამაგიეროდ იგი მოუღის იმ საზოგადო სახელებს, რომელთაც წოდებითში ნიშანი ი არა აქვთ: მოძღუარ, სატანა, რაბი. მაგალითები: წარწელ ჩემგან მართლ-უკუნ სატანა (მათ. 4, 10); მოძღუარ მივლევდე შენ (მათ. 8, 19; აგრეთვე: მათ. 12, 38; 22, 16; 22, 24; 22, 36; 26, 49; მარკ. 4, 38; 9, 17; 9, 17; 9, 38; 10, 35 და სხვ.); ზაზარე ვამოვლ გარე (იო. 11, 43); ზრქუა მას ზესო შარამ (იო. 20, 16); გეტუჲ შენ სეტრე (ლუკ. 23, 34); ღოღო შენ ხაპერნაუმ ნუ ცადმდე აკმადლდები (მათ. 11, 29) და სხვ.

როდესაც წოდებითში დასმული სახელი მეორდება, შეიძლება მოხრილი ორივეს ქქონდეს: ზერუსალიმ ზერუსალიმ (მათ. 23, 37; ლუკ. 13, 34); შართო შართო (ლუკ. 10, 41); ქაბი ქაბი (მათ. 23, 7), მაგრამ შეიძლება ერთს: საულ საულ რასა მღევნი მე (საქმე 9, 4). უკანასკნელ მაგალითში ორი მოხრილია, რომელთაგანც პირველი დღევანდელი გაგებით ძახილის ნიშნად მიღის, მეორე კი კითხვითია. ასეთივე ვითარებაა აქაც: გვწინასწარმეტყუქმლებდ ჩუქნ ქე ვინ არს, რომელმან გცა შენ (მარკ. 14, 75); გრწამსა მეუე ღარიპა წინასწარმეტყუქმლ-თა (საქმე 26, 27). — აქ კი მოხრილს ჯერ კითხვითის მნიშვნელობა აქვს და მეორე ძახილისა.

მოხრილი დაესმის წოდებითის შ-საც: შ ღელაკაცო (მათ. 15, 28); შ ნათესავი ურწუნო, და გუღარქნილი (მათ. 17, 17); შ უცნობელნო და მძიმენო გულითა (ლუკ. 24, 25).

ამგვარად, მსგავსი ფორმები საკუთარი სახელებისა სამ ბრუნვაში: სახელობითსა (ანტონის წრფელობითსა), მოთხრობითსა და წოდებითში ასეა გარჩეული ანტონის შემოღებულ ნიშანთა წყალობით: თუ სახელობითი იგულისხმება და პირდობაექტია, მახვილი უნდა, თუ მოთხრობითი — კლებული და თუ წოდებითი — მოხრაღი; სხვანაირად რომ ვთქვათ, საკუთარი სახელი, გარდამავალ ზმნასთან პირდობაექტად დაუენებული, მახვილს მიიღებს, სუბაექტად დაუენებული — კლებულს, ხოლო თუ იგივე საკუთარი სახელი მიმართვის ფორმად იგულისხმება, მოხრილი უნდა.

მოხრილი, როგორც კითხვითი ნიშანი, სომხურშიც იხმარება. საჭიროა, გამოვკვეთო იქნეს, ამ შემთხვევაშიც დამოკიდებულია ანტონი სომხურისაგან, თუ არა.

გარე მორთხული

„დრამმატიკის კანონთა“ მიხედვით გამართულ წიგნებში იხმარება ნიშანი, რომელიც აერთებს რთული სიტყვების (რთული სახელისა და რთული ზმნის) ნაწილებს და რომელსაც „იპოდიასტოლი“, ხოლო ჩუქნებრ გარე მორთხული“ ქქვია“ (ზედა-დართ. გ 50). „ნიშანი ესე ქუოფს შეერვასა ორთა ან-

1 ანტონი — იპოდიასტოლი; ს. ს. ორბელიანით — ეპოდიასტოლი.

სამთა მარტივთა ლექსთა შედგმასა“ (იქვე). „ქუნაშთი“ (ანუ ღეფისი) სწორი ქორიზონტალური ხაზია და იხმარება სიტყვების გადატანის დროს ერთი სტრიქონიდან მეორეზე. გარემორთხმული კი წარმოადგენს მცირე რკალის ქვემო მოცემებში: მ. ბროსე, დ. ჩუბინაშვილი, ა. ცაგარელი, ნ. შარი, ხოლო უკანასკნელ ხანებში — ბლუიკი და ბრიერი (წინასწარმეტყველთა ქართული თარგმანის გამოცემაში). ჩვენებურ გამოცემებში, საეკლესიო წიგნების გარდა, გარემორთხმულის ნაცვლად იგაფე ნიშანი იხმარება, რაც სიტყვათა გადატანის დროს, ე. ი. ქუნაშთი.

„ქრთული“ სიტყვა, ანუ კომპოზიტი, ფართოდ ესმის ანტონის და მის მოწაფეებს, კერძოდ იოანე ოსესძეს. მრავალ შემთხვევაში კომპოზიტის ნაწილების დაერთიერებული ნიშანი, გარემორთხმული, იქ არის ნახმარი, სადაც ჩვენც ვხმარობთ დღეს ძველი ტექსტების გამოცემისას, როგორც, მაგ., ცემა და ჟოფათი ვარ-ჭუოს (მათ. 12, 29), შეურაცხ-ჭუნ (მათ. 12, 5), უარ-გუო (მათ. 26, 35), უარ-უოფოეს, სათნო-უოფა, თაფ-უოფად (ეფეს. 1, 10) და სხვ.

გარემორთხმული იხმარება აგრეთვე სხვა რთულ ზმნებში, როგორცაა: ჯერ-არს, ჯერ-იფო, ჯერ-მიჩნს, ნათელ-ილო, ნათლის-ღება, ქელ-მეწიფუბის, ძალ-მიძს (მათ. 26, 54), ძალ-უძს, ძალ-ელჟა, თანა-ელჟა (მათ. 18, 28), თანა-გჟმ-ელჟა, (ლუკ. 17, 10), თანა-ნადები (მათ. 18, 34), თანა-წარვლეთ (საქმე. 3, 27), არა კაც-ქელა (მათ. 19, 19), კჟალად-აგოს (მათ. 17, 11), ჯჟარს-აცჟან, თავს-ილჟას, თავს-მდები (საქმე 17, 9), წინა-დაჰსცუთა (საქმე 7, 8) და სხვ.

გარემორთხმული იხმარება ტმესის შემთხვევებშიც, მაგრამ ზმნასა და ზმნის-წინს შუა ჩასმული სიტყვა ან ნაწილია უფრო ხშირად ერთი მხრივ არის გამოყოფილი: აღვინმე-ჰსდგეს (საქმე 15, 5), გამოოდენ-ვიდეს, წაროდენ-სრულ-იფუნეს (საქმე 27, 9), წარმო-უკჟმ-გვფლანებინ (საქმე 15, 27), განფე-ამისოჟს-გეშორა (ფილიმ. 1, 15) და სხვ.

რთულ სახელებში: ოთხ-ფერტი, არა-რაჲ, ორ-შაბათი, სამ-შაბათი, ოთხ-შაბათი, ხუთ-შაბათი, ათ-ერთ-მეტი, ათ-ორ-მეტი (მაგრამ ასეც: ათორ-მეტი), შჟა-მდინარე (საქმე 7, 2), გულს-მოღვინე, ასის-თაფი, ათასის-თაფი, ერის-კაცი, ნაფის-უფალო, სიტყუს-გება, ქჟმლის-საქმე, გულის-თქმა, გულის-სიტყუანი, მამათ-მთაფარი, მღჟღელთ-მთაფარი, ნაფთ-სადგური, კაცთ-მოფუარებაჲ, წინა-მძღუარი, წინასწარ-მეტუჟმლო, წინა-მორბელი (დასასრული წინა-მორბელისაჲ: საქმე 13, 32-ს შემდეგ), წინა-აღმდგომებითა ქართათა (საქმე, 27, 4) და სხვ.

გარემორთხმული იხმარება აგრეთვე სიტყვის გაორკეცებისას: ღიდ-ღიდნი, ფერად-ფერადი, კაცად-კაცადი, პირად-პირადთა (ებრ. 8, 10), ცისად-ცისად იგჟმ-მების და მისთ.

კომპოზიტებად მიაჩნდა ანტონის და მის მოწაფეებს შემუფლ-ზმნიანი ფორმები: ერთ-არს, წერილ-არს, შესრულ-არს, (1 იო. 1, 5), სახელდებულ-არს (ეფეს. 1, 21) შესაძლებელ-ფო და სხვ.

¹ გარემორთხმულის ნაცვლად აქ ღეფისს ვხმარობთ.

აღსანიშნავია, სხვათა შორის, რომ სიტყვის გადატანისას ერთი სტრიქონიდან მეორეზე გარემორთხმული გაწვეტილი სიტყვის პირველ ნაწილსაც აქვს ბოლოში და მეორესაც თავში, მაგ., ჯელ-|-ენიუების (მათ. 7, 18); ძალ-|-მის (მათ. 9, 28); ინაჟ-|-ელგმიდენ (მათ. 8, 11); ჯელით-|-ქმნული (მარკ. 14, 58); შეურაცს-|-ქვაფთ (იაკ. 2, 8); ნუგეშინის-|-ცემა (2 თეს. 2, 16) და სხვ. ასეთ შემთხვევაში ქვენაში (დეფისი) აღარ იხმარება.

საკითხი კომპოზიციების დაწერილობის შესახებ ანტონისეული ორთოგრაფიით გამართულ წიგნებში მეტად საუურაოდღებოა და სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. აქ ამით დავემაყოფილოდებით.

მთავრული ასოები

მთავრული ასოები ჯერ კიდევ პირველ ნაბეჭდ წიგნებშია ნახმარი, თუმცა არა სისტემატურ. იქ მთავრული ასოთი იწყება ყოველი საკუთარი სახელი (პირისა და გეოგრაფიული) და ყოველი მუხლი. ზოგ შემთხვევაში საპატიოდ მიჩნეულ სახელთა პირველი ასოც მთავრულია. აი, მაგ., როგორ არის დაბეჭდილი სახარების წინასიტყვაობა, რომელიც ეკუთვნის მის რედაქტორს მღვდელ-მონაზონ ნიკოლაონ ორბელისძეს:

მღეს განაგებდა საქართველოსა. ძმისწული კეთილ შორწმუნის მეფის ტრფილისა. და სახელოვანის შეფის ზიორგისა. და ძე ზეფანისა იწმომოუვარე განათლებული ზახტანგ. ზგულსმოდგინა და მოიღო სტამბა ზღახეთით. რომელ აროდეს ყოფილიყო საქართველოში. და ჯელით წერაში ჩვენ საღეთიანი წერილი გარყენილიყო. და მე დედის ძმისწულსა ამა შეფეთასა და მოსამართლეთუხუცის მრბელის ძეს ცოდვილს მღვდელმონაზონს ნიკოლაონს მიბრძანა წიგნების გასწორება. და ვერ ურჩ ვექმენ. და ეს წმიდა სახარება დიდის ჭირითა ჟერძენთა და ჟეჭდის სახარებათა შემოწმებითა. სიტყვა და ასო მეტ ნაკლები გაუმართე. და ეს სამიებელი არც ერთს ჴნაში არ თუო. სიადვილისა და ადრე პოვნისათჳს ახლა მე გაჟაკეთე: და თუ გულის ჴმაჲ ყოფთ დიად აღვიდია. თავისა და შუკლების ანგარიში ნაბირზე უსხედს¹. და სხვა ჩიშნები შიგ ჩართულია. და სამიებელი სწორად იქ მიასწავებს და მას მიჰყევით. ვინც ჩემნი ნაშრომი წიგნები ნახოთ იწმინდვარულისათჳს ჴენდობას მიბრძანებდეთ. მე დიდად შემეწევის და თქჴნ უზრუნველ იქმნებით:~

აქედან ჩანს, რომ მთავრული ასოთი იწყება საკუთარი სახელები. ამას გარდა, მთავრული ასოებით იწყება ზოგი საზოგადო სახელიც. არსებითი სახელების უმეტესობა მცირე ასოთია დაბეჭდილი. წინასიტყვაობა არ არის კარგად დანაწევრებული სასყენი ნიშნებით, მაგრამ ცხადია, რომ ზოგი საზოგადო სახელი, რომლებიც მთავრულით იწყება, წინადადების თავში ვერ მოხვდებოდა.

თვით სახარებისა და სამოციქულოს ტექსტში მთავრულები ნახმარია, როგორც წესი, საკუთარი სახელების თავში და მუხლების დასაწყისში. ამას გარდა, მთავრული ასოებითაა დაბეჭდილი სახელები: იმერთი, მკფალი, შეფე (ზოგ შემთხვევაში), ტნგლონი, წინასწარმეტყუელი და ზოგი სხვა.

¹ დაბეჭდილია: უსხედს.

იოანე ოსესძის დაბეჭდილ წიგნებში მთლიანად დაცულია ნიკოლოზ ტრბე-
ლისძის მიღებული წესი და, თუ რაიმე შეცდომაა ამ მხრივ პირველ ნაბეჭდში
(ტ-ში), მასწორებს მას. მაგ., პირველ ნაბეჭდში იკითხება: 'ჩაა მათდა, რ' გზა-
სა მას კაენისასა ვლენან. და საცთურსა მას ბაღამის სასყიდლისასა აღერი-
ნეს. და ცილობითა მით კორესითა წარწემდეს (იუდა 1, 11). აქ მოყვანილი სახე-
ლები ტ-ში მთავრულით იწეება უფელა: ღაენისასა, ღაღამის, ღორესითა.
პირველსავე ნაბეჭდში იკითხება: დამაკლებს მე ქამი ესე მითხრობად ჴედონისთვს,
ღარაკისთვს და სამფსონისთვს და ჴეფთაესთვს, ჴავითისთვს და სამოულისთვს და
წწყულთა (ებრ. 11, 32). აქ უფელა საკუთარი სახელი მთავრულით იწეება, გარდა
სამოულისა, რომელიც ტ-ში გასწორებულია.

მთავრული ასოების ხმარების არე დიდად გავრცობილია ტ-ში, სადაც არ-
სებითი სახელებიც უმთავრესად მთავრულით იწეება. მაგალითი: ჰ მოვედ ვან-
ჟოფად ღაცისა ჴამისაგან თვისსა, და ცსული ჴედისაგან თვისსა, და სძალი ტე-
დამთილისაგან თვისსა * ტა მტერ-იუჴნენ ღაცისა სახლეულნი თვისნი (მათ. 10,
35 — 36). მოყვანილ ნაწყევტში უფელა არსებითი სახელი მთავრულით არის და-
წყებული, გარდა მტერ და სახლეულ სიტყვებისა, რომელთაგანაც პირველი
შედგენილ შემასმენელში შედის. სხვა მაგალითები: ტა იჟო ფიდრე იტჟოდალა
იგი ამას. აღვინმეილო ტედაკაცმან ჴმა ორსა მას შორის და კრჴუა ჴას. ნეტარ-
არს ჴუცელი რომელმან გიტჴრთა შენ და ტუძუნი რლთა ჴსწოვლი (ლუკ.
11, 27).

რა თქმა უნდა, გარკვეული სისტემა მთავრულების წერაში მხოლოდ საკუ-
თარი სახელებისთვის დასტურდება, რაც უკვე ვახტანგის გამოცემებშიც არის გა-
ტარებული, საზოგადო სახელებს კი მთავრული ასო შეიძლება იწეებდეს და
შეიძლება არა. ეს წესი გატარებულია უფელა შემდგომ გამოცემაში, რომლებიც
ძველი ქართული ასოებით არის ნაბეჭდი, და, მათ შორის, საჩხერულ ოთხთავშიც
(1817 წ.).

გამოსარკვევია, საიდან მოდის წესი, რომ საზოგადო სახელი მთავრულით
იწეებოდეს, წესი, რომელიც გერმანულშია გავრცელებული. სლაურიდან იგი არ
უნდა მოდიოდეს, რადგანაც მე გადავხედე სლაური ასალი აღთქმის რამდენიმე
გამოცემას (1732, 1745, 1765 და 1778 წწ.), მაგრამ მსგავსი რამ იქ არ აღმოჩნდა.

რომ მკითხველს ნათელი წარმოდგენა ჰქონდეს ანტონის შემოღებულ დია-
კრიტიკულ და სხვა ნიშნებზე, ამ წერილთან დართულ ტაბულებზე რამდენიმე
აღვნიშნის ფოტოსურათს ვათავსებთ ტ-დან.

II. გრამატიკული ცვლილებანი

ფონეტიკის საკითხები

ანტონი არ ცნობს საჭიროდ, დაიცვას ზოგიერთი ფონეტიკური წესი, რომლებიც საუკუნეებრივი ლიტერატურული ტრადიციით იყო გამტკიცებული ქართულში, და არღვევს მათ.

თანხმოვანთა გაორკეცება

თანხმოვანთა გაორკეცება ქართულში ჩვეულებრივ მორფოლოგიური ხასიათისაა: ხუთთა თითთა, ტომჲან ჩემჲან, ცხენი თქუენი, გგონიეს, მმოსიეს, მშაბურებს, ჳელსა ჰაჳლესსა (საქმე 28, 3), მოჳუასსა თჳსსა, ხხელავს (ლუკ. 6, 4 ხანშ.), სასწაულნი ქმნნა, წარიჳფანნა იგინი და მისთ. ქართულ ფუძეში რომ ორი ერთნაირი თანხმოვანი მოდიოდეს ზედიზედ, იშვიათია (თთუე, ჩჩჳლი), სამაგეროდ იგი ხშირია ზოგიერთ სხვა ენაში.

ქართული ფონეტიკური წესების თანახმად, უცხო წარმოშობის სიტყვებში ორი ზედიზედ მოსული თანხმოვნისგან ერთი იკარგება: ეელესია (ბერძ.) და არა ეკელესია, დალაქი (არაბ.) და არა დალალაქი, გრამატიკა (ბერძ.) და არა გრამმატიკა და სხვ.

შეიძლება თარგმნილ ძეგლებში ორი თანხმოვანი შენახულ იქნეს საკუთარ სახელებში. მაგ., ძველ ხელნაწერებში ანა, როგორც კატის სახელი (იო. 18, 13; 18, 24), ისე ქალისა (ლუკ. 2, 36), ჩვეულებრივ იწერება ერთი ნარით: ანა (ლუკ. 3, 2; იო. 18, 13; 18, 24; ლუკ. 2, 36), მაგრამ ერთხელ აღიშურ ოთხთავეში ანნა-ც გვაქვს (ლუკ. 2, 36).

იოანე (იოვანე, იოჰანე) ძველი რედაქციის ოთხთავეებში უფელგან ერთი ნარით არის ნახმარი, როგორც ეს ჩანს ი. იმნაიშვილის სიმფონია-ლექსიკონიდან, სადაც აღნუსხულია მისი ხმარების უფელა შემთხვევა, საკმაოდ მრავალი; აგრევეა ქალის სახელი იოჰანა-ც (ლუკ. 8, 3; 24, 10).

ოსანა სიტყვაც ჩვეულებრივ ერთი ნარით იწერება (მარკ. 11, 9; იო. 12, 13), მაგრამ იმავე აღიშურში ერთხელ ორი ნარითაც გვხვდება: ოსანნა (იო. 12, 13). სახარების პირველ გამოცემაში (C-ში) ეს სიტყვა ორი ნარითაც დაუბეჭდავთ (ოსანნა, მათ. 21, 9; 21, 15; მარკ. 11, 9) და ერთითაც (იო. 12, 13). მაგრამ იგი უცხო წარმოშობის სიტყვაა, იშვიათად ხმარება და გასაგებია ორი ნარით წერა. საერთოდ კი ქართულში ორი ზედიზედ ხმარებული თანხმოვნისგან ერთი იკარგება და ერთიღა რჩება, იქნება უცხო წარმოშობის სახელი საკუთარი, თუ საზოგადო.

ანტონი კათალიკოსის შესწავლებათა თანახმად, თუ ორი თანხმოვანი არის უცხო ენაში, საიდანაც სიტყვა გადმოდის ჩვენს ენაში, ორივე თანხმოვანი უნდა

ტ ა ბ უ ჯ ე ბ ი

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

Քիչ Եսցանք քանի Կրկնեղևե Բա՛յ Ծաճառեւ :

Регламент 2006/2007

THIRTY

[illegible]

Յէջանաւ : Կ'կգնաւ Կիւսիս : Զեւն զիտ զիտ թաւադարձաճն ի զիտ
 Ը զիտ Կ'կգնաւ Կիւսիս : Ը :
 Կ'կգնաւ Կիւսիս : Զեւն զիտ զիտ թաւադարձաճն ի զիտ

Ենցե՛ր, թէ զից զկէղ յանտփա՛կէ կ՛ծ յիծարար՛ծէ թէ յանժի՛ր
 Օւթհարտու՛ր ձեռն, ձեղ չ՛հըրէ զմեռնէ ցմհարտնէ արտաւարդ
 Ենանժի՛ր * Է՛ր չմեռ իսկիսարտարդ շափի՛ր քիչ զմեռն ձեղյալ
 արաւ արի՛ր Ծոռկաւերսարտնէ չմեռ, յիցիցիքն քիչ ձեղյալ
 արի՛ր ձեղարարդ Օւթհարտու՛ր * Կ՛ծ ալի՛ր ի՛րարձ, յարալին զեռ
 թէ յանտփա՛կին, հալ՛ Դըղ, թ՛ծ Կըմիցէ, թէ յաւ զկէղ Կէ
 քիցէ Կի՛րեւի՛ր * Ծոռցի ձարարա՛րհէր Ստաւըղ՛ Իմ թէ
 յանըրհի՛ք Իցի՛ * Ծէ զմեռն յիցե՛ր ձեռ ցոնաւընդին Կի
 քիցի՛ր զգրտաւընդին, թէ թէրձըղն Ռէրկնէ ձանէր, թէ
 Ենձանդարձ ձարարարտ, ցղձանդն ձն * Ծէ ձարարձարհի
 Ծանէ թէ զըզմի՛ր ձեռն, յըրհի ձեղարարտ Օւթհարտու՛ր
 թէ յանըրձըղն Կա՛մարձարտնէ * Կէ ձարարձէր ալի՛ր կ՛ծ յը
 քիցէ Ստաւըղ թէ յանժի՛ր ձեռ, բարձ յիծարարարա՛րհա Իցի՛
 յըքնի յարալինձէր, քիչ յանըրհա մի ձանտէր չ՛հըրէ զմեռ
 ցմհարտն զարտաւարդ * Կէ ձարարձէր Իմ յըքնի, թէ զձըղ
 Դըղանէ յըղ Կիքիցի՛ր, թէ ձարարարտ Ենձանդարձ, թէ
 յանժի՛ր ձեռ Ստաւըղ՛ բարձ Կըղ, յըղ * Ծէ զից զըղան
 յըղ ձարարձարտ ձարարի՛ր ձեռ թէ Ծանըղարտնէ, զի՛ծ
 յարալին թէ յանտփին, Խա՛րան Եղալ Խա՛րան Եղալ Դըղ,
 յանժի՛ր ձեռ Ստաւըղ՛ ձարարա՛րհի զըղ արի՛ր թէ Խա՛ր
 անըղ Եղալին, մի ձեղ ձըղն տէ ցմհարտնէ չ՛հէ քիցէ արաւ
 արդ * Ծոռարդն Օւթհարտու՛ր թէ յանժի՛րն ձեռ ին Ենըղ
 արտ, յըղարալին թէ Ենըղարտնէ իսկի՛րնէ զըղ արի՛ր չմեռ
 Ենըղարտն մի Ռէրկն Ռիլն ձեղձ Ռիլն յարա * Ի՛չ զկեռ
 Ենըղարձ զկէղ Ստաւըղն ալարաւ ցղըղի՛ր * Ծէ ցոռարձ
 կ՛ծ ձարարդ Զըձարձ թէ յանժի՛ր Իմն, արի՛ր ըն զի՛ր, Է
 Ի՛մ Ենըղէր չմեռ ձարարտն ձն * Ենժի՛ր ձեռն Ստաւըղ՛,
 թէ չմեռն ձեղարար՛, բնալ չմեռ ալարար, մի կոռձարարդ
 թէ ժին զարարալ ընձ Ծիղ, թէ, թէ կոռձարարդ թէ ժին յը
 քիցէ

შენახულ იქნეს ქართულშიც; ამის საუკეთესო მაგალითია თვით კათალიკოსის გრამატიკული ნაშრომი, რომლის შესავალში („შეუქანალებაში“) 11-ჯერ არის ნახმარი სიტყვა „ღრამმატიკა“ და უოველთუის ორი მანით; მაგ., „შეუქანალებაში“ წიგნისა ღრამმატიკასა, მიწერილი მოძღვართად და მოწაფეთად ღრამმატიკასა, სათა ანტონის მიერ; არსებებისკომოსისა უოველისა ზემოისა საქართუქლოისასა“, „სხვათა შორის, იკითხება: „ღრამმატიკაჲ ბრძენთა კარად ქსთქქს სიბრძნისა“.

„ღრამმატიკა“ არ არის ერთად-ერთი სიტყვა, რომელშიც გაორვეცებული თანხმოვანია. ასეთივეა სხვა სიტყვებიც, საზოგადო და საკუთარი:

აკალესია (ღრამ. გ 3), ამას კლდესა ზედა აღვაშენო აკალესია ჩემი (მათ. 16, 18), აკალესიაჲ (ეფ. 5, 24), აკალესიასა (1 კორ. 14, 34), აკალესიისა (3 იო. 1, 9), აკალესიისაგანთა (საქმე 12, 1), აკალესიისათა (საქმე 20, 17), აკალესიად (საქმე 11, 26), აკალესიანი (საქმე 9, 31; რომ. 16, 4; 2 კორ. 11, 8), აკალესიათა (1 კორ. 7, 17/18); 14, 33; 16, 1; 2 კორ. 8, 1; 11, 28/29); 12, 13; 1 თეს. 2, 14; 2 თეს. 1, 4 და სხვ.).

ფილიპე (ფილიპე): ღრამ. გ 4, მათ. 10, 3; მარკ. 3, 18; ლუკ. 8, 14; იო. 1, 43 (44); 12, 22; საქმე 1, 13; 8, 5; ფილიპესი, ფილიპესი (11 თქტ., 14 ნოემბ.) და სხვ. მაგრამ შეიძლება იშვიათად ერთი პარიც იქონს ძველებურად: ფილიპე (საქმე 6, 5).

გეოგრაფიული სახელიც ორი პარიტ არის წარმოდგენილი: ფილიპპით (საქმე 20, 6), ფილიპპეს შინა (1 თეს. 2, 2), თუმცა ერთხელ ერთი პარიტაც გვხვდება: ფილიპედ (საქმე 16, 12). ამისგან ნაწარმოები სიტყვა ორი პარიტით იხმარება: ფილიპელთა მიმართ ეპისტოლე, მაგრამ წინ წამმძღვარებულ უწყებაში პირველი ასო ქ არის: ფილიპელთა მიმართ.

ასეთივეა აგრეთვე სარრა (ებრ. 11, 11), რომელიც ო-დანვე მოღის, ემპელიანგ (8 აგვისტოს), ელლინურისა, ელლინური (მათე მახარებლის შესხმა სოფ-რონის მიერ, გვ. 2).

ფილიპე-ს ბეჭდვა ორი პარიტ, სარრა-სი ორი რაეთი და აკალესიისა ორი პარიტ ახალი აღთქმის წიგნების ფეულა შემდგომ გამოცემაშია გატარებული. ანტონის გავლენა „აკალესია“ სიტყვის ორთოგრაფიის საკითხში შეიძლება ბევრ ავტორს უპოვოს კაცმა. მაგ., ილია ფერაძეს, ბესარიონ ნიქარაძეს და სხვებს.

დისიმილაცია

კარგად ცნობილია უძველესი ქართული სალიტერატურო ენის ძეგლებიდან, რომ ორი რაესაგან ქართულ სიტყვაში ერთი დისიმილაციას განიცდის და ლასად გარდაიქმნება. ეს წესი უცხო წარმოშობის სახელებზედაც ვრცელდება. ასეთია, მაგალითად, ბერძნულიდან შემოსული „მარგალიტ-ი“ („მარგარიტ“-ის ნაცვლად, μαργαριτης). ახალი აღთქმის ძველ ხელნაწერებსა და პირველ ნაბეჭდში უველგან მარგალიტი იკითხება, მაგრამ ანტონი ერთ ადგილს მათეს სახარებიდან ასე იმოწმებს თავის ღრამმატიკაში (გ 254): ნუცა დაუფენთ მარგარიტთა თქქქნთა წინაშე ღორთა (მათ. 7, 6). ასევე იკითხება იგივე წინადადება იოანე ოსესის გამართულ სახარებაში (ბ-ში). სხვა მაგალითები ბ-დან: მსგავს არს სასუფე-

ველი ცათა კაცსა ვაჭარსა, რომელი ებიუზნ კეთილთა მარგარიტთა და, კპოვის რა ერთი მარგარიტი მრავალ-სასუიდილსა, წარვიდა (მათ. 13, 45 — 46); ანუ ოქროდთა ანუ მარგარიტითა (1 ტიმ. 2, 9). ეს „მარგარიტი“ გამეორებულია მომდევნო გამოცემებშიც (718ხ).

საკუთარ სახელთაგან ასეთივეა გრიგორი, რომელიც კაი ხანია შემოსულია ქართულში, პირველად გრიგოლი-ს ფორმით. შემდეგ ბოლოკიდური ი, საზოგადო სახელთა სახელობითის ი ნიშნის ანალოგიით, მოეკვეცა და გრიგოლ გახდა: გრიგოლ განმანათლებელი, გრიგოლ ნოსელი, გრიგოლ ხანძთელი და სხვა. მაგრამ ანტონისთვის არსებობს მხოლოდ გრიგორი: „თუც გრიგორისა, ახალ აბრაჰამ ზედ-წოდებულისა“ (იამბ. 804); ო სახარების ბოლოს დართულ საძიებელში იკითხება: გრიგორი ნისელი (10 იანვ.), გრიგორი ღმრთისმეტყველი (25 იანვ.).

დისიმილაციურ ფორმას უარყოფს ო აგრეთვე ლერწამ სატყუაში: სახარება-სამოციქულოს ძველ ხელნაწერებსა და პირველ გამოცემაში უფელგან ლერწამი იკითხება, ანტონისეულ ო-ში კი — ლელწამი: მათ. 12, 20; 27, 27; 27, 48; 27, 30; მარკ. 15, 36; იო. 19, 29; ლელწამსა 1 კორ. 3, 12; ლელწამისა მათ. 11, 7; ლუკ. 7, 24; ლელწამითა მარკ. 15, 19. არ არის გასაკვირველი, რომ ასეთი ფორმა უფელა მომდევნო გამოცემაშია გატარებული.

ფუძის უკუმშველობა

ზოგიერთ სიტყვაში ანტონი გაურბის ფუძის შეკუმშვას. მაგ., კპოვან სიტყვის ნათ. და მოქმ. ბრუნვის ფორმა ჩვეულებრივ იქნება კპოვნისა, კპოვნითა, მაგრამ ანტონის მიხედვით უნდა: კპოვანისა (გ. 3, სტრ. 1, 6, 16; გ. 4, სტრ. 1 და სხვაგან), კპოვანითა (გ. 5, გვ. 11, 3 ქვ.).

წილკანი (სოფელია მცხეთის რაიონში, არაგვისა და ქსნის ხეობის შუა) იკუმშება: წილკნისა, წილკნელი; ანტონი კი წერს: „თუც წმიდათა შორის მამისა ჩუქნისა ისე წილკანის ებისკოპოსისა ათ-ცამეტთაგანისა“ (იამბ. 457).

ფუძის უკუმშველობის გამოიქვამს, რომ ანტონი ვეუბისტყაოსნის ავტორად არა რუსთველს, არამედ რუსთაველს ასახელებს: შოთასადში მიძღვნილი იამბიკოს სათაურია „თუც შოთა რუსთაველისა“ (იამბ. 802). არა მარტო შოთას, არამედ ნიკოლაოს მიტროპოლიტსაც იგი რუსთაველობით ახსენებს: „თუც მამისა ნიკოლაოს რუსთაველისა, ჩერქეზისა“ (იამბ. 679).

აი სად არის სათავე ჩვენი უდიდესი პოეტის ვინაობის სახელის შერყენისა! შოთა იყო რუსთველი (და არა რუსთაველი). რუსთველს ეძახდა იგი თავის თავს და ასევე ეძახდნენ მას სხვებიც, იმის ღრთინდელი პირებიც და შემდეგ ღრთინდულებიც.

ვინის შენახვა ო-ს წინ

ჩვეულებრივი ამბავია ქართულში, რომ ვ იკარგებოდეს ო-ს წინ: კო → ო. ამიტომ პატივ-ისაგან მივიღეთ პატიოსანი, რომელიც ყოველთვის უფინოდ იხმარებოდა. ანტონისეულ ო-ში კი პატიოსან-ში ხშირად აღდგენილია ვ: რომელი იყო მისა პატიოსან (ლუკ. 7, 2); ქუთა კეთილითა და პატიოსნითა შენებულ-

არს (ლუკ. 21, 5); დიდ-დიდნი და პატივოსანნი (2 პეტრე 1, 4); პატივოსანისა... ნათლის-მცემელისა (7 იანვ.), პატივოსანისა დედოფლისა (24 იანვ.), პატივოსანისა სარტულისა (31 აგვ.). მაგრამ: უპატიოსნესი (ლუკ. 14, 9).

მსგავსადვე „ნათესავ“ სიტყვისაგან ვვაქვს ნათესაობა, მაგრამ ანტონის ღრამმატიკაში ტერმინი ნათესაობითი უმეტესად ვინიანი (ნათესავობითი): გვ. 7, სტრ. 6), 4, 5, 6, 7, 17. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა § 197, სადაც საუბარია ამ ბრუნვის შესახებ და სადაც ვინიანი ფორმა 25-ჯერ მაინც გვხვდება.

ვინის აღრევა უმარცვლო უნთან

ძველ ქართულში კარგად გარჩეული იყო ვინისა და უმარცვლო უნის გა-
მოთქმა, ისინი ერთმანეთში არ ერეოდათ. ეს წესი რამდენადმე დარღვეულია ახა-
ლი აღთქმის წიგნების პირველ გამოცემაში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მაგრამ
სულ მოშლილია ირაკლისეულში, აქ, საერთოდ, თანხმოვნების შემდეგ ვინების
ნაცვლად უმარცვლო უნებია ნახმარი სათანადო დიაკრიტიკული ნიშნით. მაგ.,
შეე ფუძისაგან გვექონდა: შეა, შეი, შეეს, იშა, შეილი და სხვ. ამათ ნაცვლად
ნ-ში უფელგან უბრჯგუიანი ფორმები იკითხება ან იგულისხმება: უბრაამ ქშ ქა
უსაავ' (მათ. 1, 2); რაქამს ქშეს ურმაჲ, არღარა მოექსენის ჭირი იგი სიხარულითა
მით, რამეთუ იშ ქა კაცი (იო. 16, 21); აჰა ესერა შენ მუცლად-ილო და ქშ ქე
ძე (ლუკ. 1, 31); მიქსცეს მამამან მამა სიკუდილად და მამამან შული და აღქსდ-
გენ შულნი მამა-დედათა ზედა და მოჰკლუდენ მათ (მარკ. 13, 12).

„ქვა“ სიტყვა ძველად უოველთვის ვინით იწერებოდა: ქვა, ქვაჲ, ქვანი,
ქვასა, ქვისა, ქვითა, ქვები და სხვ. ანტონისეულ წიგნებში კი უფელგან შეცვლი-
ლია ორთოგრაფია: რომელთამე ქ ქა დაჰკრიბეს (მათ. 21, 35); არა დაჰშთეს
აქა ქ ქა ქ ქასა ზედა (მათ. 24, 2); და თავადი განეშორა მათგან ვითარ ქქს-
სატუორცებელ ოდენ (ლუკ. 22, 4); ქქთა კეთილითა და პატივოსნითა შენებულ
არს (ლუკ. 21, 5); აღიღეს ქ ქც ბი ურიათა მათ (იო. 8, 59) და სხვ.

აგრევეა სხვა სიტყვებში, რომლებშიც ე არის ფუძისეული (შვალე, ქვალის
საქმე, ცვა). განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ავიან ზმნათა ორთოგრაფიის შეცვ-
ლა და დამახინჯება. ძველად ზმნები: ზრუნვა, თესვა, ლოცვა, მალვა, მარხვა,
პარვა, როკვა, ტანჯვა, ურვა, ფარვა, ხილვა და მისთ. უოველთვის ვინს გვიჩვე-
ნებდნენ. ანტონისეული გრამატიკის კანონებზე აღზრდილ იოანე ოსესძეს ვინი
უფელგან მოუშლია და მის ნაცვლად უ ჩაუსვამს, რომელიც მომდევნო ინთან უ-ს
გვაძლევს (ლოც ქა, ლოც ქსა, ლოც ქთა). ორიოდე მაგალითი:

ღ

და სხდეს მუნ და სცვიდეს
მას და დასდევს თავსა მისა
ზედა ბრალი მისი (მათ. 27, 36—37).

ხედვით ხედვდეთ და არა იხი-
ლოთ (საქმე 28, 26).

ბ

და ქსდეს მუნ და ქცვდეს
მას და დაქსდ ქცს თავსა
მისსა ზედა ბრალი მისი.

ხედვთ მხედვდეთ და არა იხილოთ.

C

D

ესე ნათესავი ვერ შესაძლებელ-არს

განსლუვად გარნა ლოცვითა და მარხვითა (მარკ. 9, 29).

და მრავალი სხვა მისთ.

ერთი სიტყვით, ამ მხრივაც ისეა შერყენილი ძველი ქართული ენის ძეგლები, რომ კაცს გული აერევს.

საერთო წესის თანახმად, შალვა-ს ნაცვლად ანტონი შალვა-ს წერს: „თუც წმილათა დიდთა მოწამეთა ბიძინასი და ორთა ძმათა ერისთავთა ქსნისათა ელისბარისა და შალვა-სი“ (იამბ. 417).

ჰ ბერის შემცველი ფუძეები

ჰაე საკუთარ სახელთა ფუძეებშიც გვხვდება და საზოგადო სახელებისაშიც. ასეთი საკუთარი სახელებია: აბრაჰამ, ისაჰაკ, აჰრონ, იოჰანე, იოჰანა, ჰეროდე, ჰეროდია, ჰეროდონ. საზოგადო სახელებია: ჰურია, ჰამბავი. ამათვე უნდა მივათვალოთ განყენებითი ანგაჰრება, ნაწარმოები ანგაჰრ-ისაგან.

ა) აბრაჰამ. ოთხთავის ენაში ეს სახელი ხშირად გვხვდება. მათეს სახარებაში ჯრუჰ-პარხლის ხელნაწერებს აკლია დასაწყისი. აღიშური ხელნაწერი კი ასე იწყება: „წიგნი შობისა იესუ ქრისტესი, ძისა აბრაჰამისი. აბრაჰამ შვა ისაკი“. მაგრამ სხვაგან იგივე აღიშური ხელნაწერი უჰაეო ფორმებს იძლევა (აბრაამ), ჯრუჰ-პარხლისაში კი სისტემებრ ძველი ტრადიციისა დატული — ჰაეიანი ფორმებია (აბრაჰამ). ბერძნულში ხმოვნებს ჰ შეიძლება ანლაუტში მიუძღოდეს, ინლაუტში კი არა. ამიტომ აქ ჰ არ არის და ორი ა ზედიზედ მოდის: Ἀβραάμ. აღიშის ოთხთავი ამ სახელის წერაში სწორედ ბერძნულის მიხედვით არის შესწორებული. რადგანაც ჰ არც სლავურშია (Авраам, რომელიც აგრეთვე ბერძნულიდან მოდის), ამიტომ ირაკლისეულ ოთხთავში, D-ში, ყველგან უჰაეო ფორმებია გატარებული, ყველგან აბრაამ იკითხება; მაგ., მამა გვყის R-ს აბრაამი (მათ. 3, 9). სამაგიეროდ სამოციქულოში ჰაესთვის არსად ხელი არ უხლიათ, ყველგან ჰაეიანი ფორმა იკითხება (საქმე, 7, 2; 13, 26; რომ. 4, 1; 4, 12; გალ. 3, 6; 4, 22; ებრ. 6, 13; 7, 1 და სხვ.).

ბ) ისაჰაკ. ამ სახელშიც მოსალოდნელია ჰ (ისაჰაკ), მაგრამ უკვე ძველ ოთხთავში უჰაეო ფორმებია და რა გასაკვირველია, რომ ირაკლისეულშიც აგრე იყოს, მაგ., აბრაამის თანა და ისაჰაკის თანა (მათ. 8, 11).

გ) აჰრონ. ეს სახელი ერთხელ გვხვდება ოთხთავში (ლუკ. 1, 5) და ოთხჯერ — სამოციქულოში (საქმე 7, 40; ებრ. 5, 4; 7, 11; 9, 4) და ყველგან C-ში ჰაეთი (ოლონდ ებრ. 9, 4 შეცდომით: კუერთხი იგი ჰარონისი. უნდა: აჰრონისი). ირაკლისეულ ოთხთავსა და სამოციქულოში (C) ეს სახელი ყველგან ეგრევეა დატოვებული, როგორც პირველ გამოცემაშია, ე. ი. ჰაეიანი ფორმებია გამეორებული. აგრევეა მომდევნო გამოცემებში (VII-ს), გარდა უკანასკნელისა (I-ს), სადაც ოთხჯერ აჰრონ იკითხება, ერთხელ კი — ბერძნულ-სლავურის მიხედვით გაკეთებული ფორმა აარონ (ლუკ. 1, 5).

ამ სახელის ხალხურ გამოთქმაში არც ჰაე არის და არც ორი ა (არონ), ამისაგანაა ნაწარმოები გვარი ჭანური გაფორმებით (არონიში), რომელსაც ძე დაქრთვია: არონიშიძე.

დ) იოჭანე. ასეთი ფორმა მხოლოდ ხანშეტ ძველშია დადასტურებული და ზოგჯერ აღიშურ, ოთხთავშიც (მათ. 3, 1; 3, 11; 11, 11—13 და სხვ.), მაგრამ ჯრუჭ-პარხლის ოთხთავში იოჯანე იკითხება უფელგან. პირველ გამოცემაში კი იოანე არის და ეგევუ ფორმაც გატარებული ო-ში და მომდევნო გამოცემებშიც.

ე) იოჭანა. ეს ქალის სახელი ორჯერ გვხვდება ოთხთავში (ლუკ. 8, 3; 24, 10) და ძველ ხელნაწერებში ორივეგან ჰაეთი, პირველ გამოცემაში იოანა იკითხება, ბერძნულის კვალობაზე. ეგრევეა ო-ში და მერმინდელ გამოცემებში.

ვ) ჰეროდე. ეს სახელი ოთხთავში ბევრჯერ გვხვდება და ძველ ხელნაწერებში ყოველთვის ამ ფორმით: ჰეროდე. პირველ გამოცემაში ამავე ფორმით გვხვდება, მაგრამ ანტონის კურთხევით გამოსულ სახარებაში (ო-ში) უფელგან იროდი არის დაბეჭდილი. შემდგომ გამოცემებშიც იროდი არის, რომელიც ანტონისა და მისი სკოლის წყალობით დამკვიდრებული ფორმაც, რამდენადაც სლავური ბიბლიის გავლენით გამტკიცებული.

უთუოდ აღსანიშნავია, რომ მოციქულთა საქმეში 3 აღღგენილია (ან, უკეთ, ხელ-უხლებელია), მაგრამ ენების ნაცვლად ინები იკითხება: ქელი მიჰყო ჰეროდე მეფემან, 12, 1; ქელთაგან ჰეროდისთა, 12, 11; ჰეროდი შეიმოსა 12, 21 და სხვ. ასე რომ მიღებულია შერეული ფორმა (ჰეროდი), რომელიც არც მთლად ძველია და არც მთლად ახალი. მხოლოდ ერთ შემთხვევაში გადარჩენილა ძველი ფორმა ჰეროდე (საქმე 4, 27 ო), რომელიც მერმინდელ გამოცემებშიც შეორდება (ГНХ).

ზ) ჰეროდა. ჰეროდე კაცის სახელია, ჰეროდა (ან ჰეროდა-და) — ქალისა. ოთხთავში ნახსენები ჰეროდა იყო რძალი (მშის ცოლი) ჰეროდესი. ძველი რედაქციის ოთხთავებში ჩვეულებრივ ჰეროდა გვხვდება, მაგრამ ერთხელ იქაც უჰაეოდ: ეროდადსთვს (მათ. 14, 3 ჯრუჭ-პარხ.). ვახტანგის გამოცემაშიც ჰაეიანი ფორმა იხმარება და პირველ ხმოვნად ე არის (ჰეროდა, ჰეროდადა): მარკ. 6, 17; 6, 19; 6, 22; ლუკ. 3, 19 და სხვ.

ო-სა და მომდევნო გამოცემებში იროდია (ან იროდადა) არის დამკვიდრებული, ოღონდ 1-ში მერყეობაა; იროდია იკითხება მათეს თავში, ჰეროდადა კი — მარკოზისა და ლუკასაში უფელგან.

ყ) ჰეროდონ. ეს სახელი ვახტანგის გამოცემაშიც უჰაეოდ არის ნახმარი: კითხვა არქუთ ეროდიონს (რომ. 16, 11). მოსალოდნელი იყო, რომ ირაკლი-სეულ სამოციქულოში იროდიონ იქნებოდა, მაგრამ არა: იქაც ეროდიონ იკითხება, რომელიც მერმინდელ გამოცემებშიც დარჩა. ხალხში მაინც საყოველ-თაოდ ინიანმა ფორმამ გაიკაფა გზა: იროდიონ ევდოშვილი, იროდიონ სონდულა-შვილი და სხვ.

თ) ჰურია. ახალი აღთქმის ძველ ხელნაწერებში ეს სიტყვა ყოველთვის ჰაე-თია წარმოდგენილი; მაგ., სამსაფე შატბერდულ ოთხთავში ერთი შემთხვევატ კი არ არის, რომ ჰურია, რომელიც ბევრჯერ იხმარება (განსაკუთრებით იოანეს სახა-

რებაში), უკვე იყო. აგრევეა პირველ ნაბეჭდოთხთაშიც (ტ-ში). სულ სხვა ფითარება გვაქვს „ღრამმატიკისა კანონსა ზელა“ გამართულ თხთაში (ტ-ში). აქ თითქმის ყველგან უკვე იყო იკითხება (ურია), ქაე გადარჩენილა მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში (პურია: მათ. 2, 2; 27, 37).

რაც შეეხება სამოციქულოს, იქ ჰაეიანი ფორმები იკითხება, რაც შეიძლება შემთხვევითი არ იყოს: სამოციქულო რომ დაიბეჭდა (1791 წ.), ანტონი I, ბე თესე მეფისა, უკვე აღარ იყო ცოცხალი და პატრიარქად იყო ანტონი II, ბე ირა-კლი მეორისა.

ორიოდე მაგალითი სამოციქულოდან: ვიქმენ ჰურიათა თანა ფითარცა ჰურიამ, რა ჰურიანი შევიძინე (1 კორ. 9, 20. აგრე იკითხება არა მარტო ტყ-ში, არამედ ტ-შიც); ვარქუ პეტრეს წინაშე უოველთასა: უკეთუ შენ ჰურია ხარ და წარმართებრ და არა ჰურიებრ სცხონდები, ფითარ აძულე წარმართთა ჰურიებად? ჩუენ ბუნებით ჰურიანი ვართ და არა წარმართთაგანნი ცოდვილნი (გალ. 2, 14 — 15 ტყ; სცხონდები... ცოდვილნი ტ). ტ-ში არც ამ მაგალითებშია შენახული ჰ. სხვა მაგალითებს ტ-დან ვუჩვენებ კონტექსტის გარეშე: ჰურია (რომ. 2, 17; 2, 28; 2, 29; გალ. 2, 14; კოლ. 3, 11, ტ-თი 3, 8); ჰურიამ (რომ. 8, 24); ჰურიისა (საქმე 10, 28; 16, 1; 19, 14; რომ. 1, 16; 3, 1; 10, 12); ჰურიანი (საქმე 18, 12; 1 კორ. 9, 20; გალ. 2, 13); ჰურიათა (საქმე 19, 13); ჰურიანო, საქმე 2, 14); ჰურიება (გალ. 3, 28); ჰურიებასა (გალ. 1, 13; 1, 14).

(ჰ)ურია სიტყვის ბელი, ჰაეს ხმარების საკითხში, გაიზიარა მისგან ნაწარმოებ-მა (ჰ)ურიასტ-მა, რომელიც ტ-ში ჩვეულებრივ უკვე იხმარება: ურიასტანი (მათ. 24, 16; მარკ. 3, 7; 13, 14; ლუკ. 2, 4; 7, 17, 21, 21; 23, 5; იო. 4, 47; 7, 1). აქა-იქ გადარჩენილა ჰაეიანი ფორმაც: ჰურიასტანი (მათ. 2, 1; 2, 5; 2, 22; 3, 5).

ი) ჰამბავი. ეს სიტყვა ტ-ში უმეტესად ჰაეთი იწეება (მათ. 4, 24; 9, 26; 24, 6; მარკ. 1, 28; ლუკ. 4, 37), მაგრამ გვხვდება უკვე იფორმაც: ამბავი (მათ. 14, 1; ლუკ. 4, 14). ზ სამჯერ აკლებს ჰაეს: ამბავი (მათ. 14, 1; ლუკ. 4, 14); ამბავნი (მათ. 24, 6). სამაგიეროდ ტ-ში მხოლოდ ერთხელ გადარჩენილა ჰ: ჰამბავი (ლ. 4, 37), სხვაგან ყველგან ამბავი იკითხება.

ამგვარად, ეს სიტყვა თხთაში თანდათან გაახალქართულებულა.

ია) ანგაჰრ-ი და მისგან ნაწარმოები სიტყვები. ზედსართავის ფუძე ანგაჰრ ძველად უოველთის ჰაეთი იწერებოდა, რამაც ტ-შიც იჩინა თავი. ღრამმატიკის კანონებზე გამმართუელის აზრით კი ქაე ამ სიტყვაში არ არის საჭირო; მაგალი-თები: არა მელჰნე, არა ანგაჰრ, არა საძაგელის შემძინელ (1 ტიმ. 3, 3) ტყ, არა ანგარ ტ; შინაგან გულისაგან კაცთასა გამოუღუნან გულის სიტყუანი ბოროტ-ნი, მრუშებანი, სიძვანი, კაცის კლვანი, ანგაჰრებანი და უკეთურებანი (მარკ. 7, 21 — 22) ტყ, ანგარებანი ტ; ეკრძალენით და დაიცვენით თავნი თქვენნი უოვლისაგან ანგაჰ-რებისა (ლუკ. 12, 15) ტყ, ანგარებისა ტ; ნუ უკუტ რომელი-იგი მივაფლინე თქუენდა, მის მიერ მოჰერაჲ განჰგარე თქუენ? (2 კორ. 12, 17). უეჭველია, აქ ბეჭდვის შეცდომაა და ჰ გადმოსმულია. (ეს შეცდომა ტ-შიც არის განმეორებული). თუ მას თავის ალავას აღვადგენთ, გვექნება: მო-მე რაჲ - განგაჰრე, რომელიც სამ-პირიანი ფორმაა ანგაჰრება ზმნისა საარვისო ქცევით. ზოგჯერ უკვე იფორმები ტ-შიც

რებაში), უჭაეოდ იყოს. აგრევეა პირველ ნაბეჭდოთხთავშიც (C-ში). სულ სხვა ვითარება გვაქვს „ღრამმატიკისა კანონსა ზედა“ გამართულ თხთხთავში (D-ში). აქ თითქმის ყველგან უჭაეოდ ფორმა იკითხება (ურია), ჰაე გადარჩენილა მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში (ჰურია: მათ. 2, 2; 27, 37).

რაც შეეხება სამოციქულოს, იქ ჰაეიანი ფორმები იკითხება, რაც შეიძლება შემთხვევითი არ იყოს: სამოციქულო რომ დაიბეჭდა (1791 წ.), ანტონი I, ძე იესე მეფისა, უკვე აღარ იყო ცოცხალი და პატრიარქად იყო ანტონი II, ძე ირაკლი მეორისა.

ორიოდე მაგალითი სამოციქულოდან: ვიქმენ ჰურიათა თანა ვითარცა ჰურიამ, რა ჰურიანი შევიძინე (1 კორ. 9, 20. აგრე იკითხება არა მარტო C4L-ში, არამედ D-შიც); ვარქუ პეტრეს წინაშე ყოფელთასა: უკეთუ შენ ჰურია ხარ და წარმართებრ და არა ჰურიებრ სცხონდები, ვითარ აიძულე წარმართთა ჰურიებად? ჩვენ ბუნებით ჰურიანი ვართ და არა წარმართთაგანნი ცოდვილნი (გალ. 2, 14 — 15 C4L; სცხონდები... ცოდვილნი D). I-ში არც ამ მაგალითებშია შენახული ჰ. სხვა მაგალითებს D-დან ვუჩვენებ კონტექსტის გარეშე: ჰურია (რომ. 2, 17; 2, 28; 2, 29; გალ. 2, 14; კოლ. 3, 11, D-თი 3, 8); ჰურიამ (რომ. 8, 24); ჰურიისა (საქმე 10, 28; 16, 1; 19, 14; რომ. 1, 16; 3, 1; 10, 12); ჰურიანი (საქმე 18, 12; 1 კორ. 9, 20; გალ. 2, 13); ჰურიათა (საქმე 19, 13); ჰურიანო, საქმე 2, 14); ჰურიება (გალ. 3, 28); ჰურიებასა (გალ. 1, 13; 1, 14).

(ჰ)ურია სიტყვის ბელი, ჰაეს ხმარების საკითხში, გაიზიარა მისგან ნაწარმოებმა (ჰ)ურიასტ-მა, რომელიც D-ში ჩვეულებრივ უჭაეოდ იხმარება: ურიასტანი (მათ. 24, 16; მარკ. 3, 7; 13, 14; ლუკ. 2, 4; 7, 17, 21, 21; 23, 5; იო. 4, 47; 7, 1). აქა-იქ გადარჩენილა ჰაეიანი ფორმაც: ჰურიასტანი (მათ. 2, 1; 2, 5; 2, 22; 3, 5).

ი) ჰამბავი. ეს სიტყვა D-ში უმეტესად ჰაეთი იწყება (მათ. 4, 24; 9, 26; 24, 6; მარკ. 1, 28; ლუკ. 4, 37), მაგრამ გვხვდება უჭაეოდ ფორმაც: ამბავი (მათ. 14, 1; ლუკ. 4, 14). ხ სამჯერ აკლებს ჰაეს: ამბავი (მათ. 14, 1; ლუკ. 4, 14); ამბავნი (მათ. 24, 6). სამაგიეროდ I-ში მხოლოდ ერთხელ გადარჩენილა ჰ: ჰამბავი (ლ. 4, 37), სხვაგან ყველგან ამბავი იკითხება.

ამგვარად, ეს სიტყვა თხთხთავში თანდათან გაახალქართულდებულა.

ია) ანგაჰრ-ი და მისგან ნაწარმოები სიტყვები. ზედსართავის ფუძე ანგაჰრ ძველად ყოველთვის ჰაეთი იწყებოდა, რამაც C-შიც იჩინა თავი. ღრამმატიკის კანონებზე გამმართულის აზრით კი ჰაე ამ სიტყვაში არ არის საჭირო; მაგალითები: არა მელუნე, არა ანგაჰრ, არა საძაგელის შემძინელ (1 ტიმ. 3, 3) C4L, არა ანგარ D; შინაგან გულისაგან კაცთასა გამოვლენან გულის სიტყუანი ბოროტნი, მრუშებანი, სიძვანი, კაცის კლვანი, ანგაჰრებანი და უკეთურებანი (მარკ. 7, 21 — 22) C4, ანგარებანი D; ეკრძალენით და დაიცვენით თავნი თქვენნი ყოვლისაგან ანგარებისა (ლუკ. 12, 15) C4, ანგარებისა D; ნუ უკუტ რომელი-იგი მივაფლინე თქვენდა, მის მიერ მოჰყრაჲ განჰგარე თქვენ? (2 კორ. 12, 17). უეჭველია, აქ ბეჭდვის შეცდომაა და ჰ გადმოსმულია. (ეს შეცდომა 4L-შიც არის განმეორებული). თუ მას თავის ალაგას აღვადგენთ, გვექნება: მო-მე რაჲ - განგაჰრე, რომელიც სამ-პირიანი ფორმაა ანგაჰრება ზმნისა საარვისო ქცევით. ზოგჯერ უჭაეოდ ფორმები C-შიც

გვხვდება: არცა შიშუნითა ანგარებისათა (1 თეს., 2, 5) ლ; რა არა მივიანგარ-
ნეთ ჩვენ ეშმაკისაგან (2 კორ. 2, 11) ლ.

გამოსავალი ფორმის აღდგენა

„ღრამმატიკისა კანონსა ზედა განმართუა“ მოითხოვს, რომ სიტყვის ფორმა
ნათელი იყოს, რომ არ იყოს იგი დაბნელებული ფონეტიკური წესების ჩარევის
გამო. აქედან გამომდინარეობს, რომ გამოსავალი ფორმა იყოს აღდგენილი. ამი-
ტომ არა მაც, გაც, აც, როგორც ეს არის ძველ ხელნაწერებში და პირველ ნა-
ბეჭდ წიგნებში (ლ-ში), არამედ მამს, გამს, ამს: უნებელი ზედა-მამს მისლულად
(ლუკ. 14, 18); ჯაჭვ ესე ზედა-მამს (საქმე 28, 20).

მსგავსი ფითარებაა თანა-მაც და ძალ-მიც ზმნათა ხმარებისას: აქაც ლ-ში
ც-ს ნაცვლად მს იკითხება: თანა-მამს, ძალ-მიმს. მაგალითი პირველი ზმნისა:
ქსჯულისა ჩუქნისაებრ თანა-ამს სიკუდილი (იო. 19, 7). შლრ. „ესე გუარსა სამიუ-
ბოსა თანა-ამს შესაწუბ-უოფაჲ მძიებელისა ბუნებისა“ (ღრამ. გ 347); „თანა-გუამს
თქმად“ (იქვე); რაოდენი თანა-გამს უფლისა ჩემისა? (ლუკ. 16, 5); შენ რაოდენი
თანა-გამს? (ლუკ. 16, 7); თქვენცა თანა-გამსთ (იო. 13, 14). ეს ფორმები ლ-დან
მომდევნო გამოცემებში გადასულია უფელა, გარდა უკანასკნელისა: თანა-გამსთ
ფორმის ბოლო თანხმოვანი თ ლ-ში არის, მაგრამ ჩამოშორებულია ზ-ში.
მეორე ზმნა სხვადასხვა პირის ფორმით მრავლად გვხვდება ახალი აღთქმის
წიგნებში. მოვიყვანო რამდენიმე ნიმუშს: ძალ-მიმს დარღუტვად ტაძარი ესე
(მათ. 26, 61); ძალ-გიმს განწმედად ჩემდა (მარკ. 1, 41); ძალ-უმს აღდგინებად
(ლუკ. 3, 8); ჰრქუა მათ: ძალ-გიმსთა შესუქმად...? ხოლო მათ ჰრქუეს: ძალ-გამს
(მათ. 20, 22).

ეს ფორმებიც უფელა გამოჩნებულია შემდგომ გამოცემებში. რა თქმა უნდა,
ისინი თვით ანტონის ღრამმატიკიდან მოდიან, მაგ., თანა-გამსთ (გვ. 118), თანა-
ამს (ზედა-დართ. გვ. 44, 45, 52). აქედან ჩანს, რომ ანტონი გაურბის მს კომ-
პლექსის შერწყმას.

ოს დაბოლოება

ბერძნული ოს დაბოლოებიანი საკუთარი და საზოგადო სახელები, ქართულ-
ში შემოსვლისას, მერყეობას იჩენენ: ზოგჯერ რჩება ოს, ზოგჯერ კი იგი ოზ-
ად იქცევა. ჯრუჭ-პარხლის ოთხთავში საკუთარი სახელი ნიკოლეშის უოფელთვის
ოს-ით გვხვდება, მაგრამ აღიშურში ხან ოს-ით არის (იო. 3, 9; 7, 50; 19, 39),
ხანაც ოზ-ით (ნიკოლეშოზ, იო. 3, 1; 3, 4); ლებეოს-სა და თადეოს-ს ლებეოზ-ი
და თადეოზ-ი ენაცვლება შესაბამისად (მათ. 10, 3); გვხვდება აგრეთვე როგორც
ძალქოს, ისე ძალქოზ (იო. 18, 10). მსგავსად ამისა, მათეოზ-ს (მათ. 9, 9 ჯრ.-პ.)
ოს-იანი ფორმა ენაცვლება: მათეოზ, მატეოზ (აღიშ., იქვე). გვხვდება როგორც
არქელაოზ (ჯრუჭ-პარხ.), ისე არქელაოს (აღიშ., პირვ. გამოცემა). სამავთროდ
მარკოზ-ი უფელგან ოზ-ით გვხვდება: სახარებაჲ მარკოზისი (აღიშ.), სახარებაჲ
მარკოზის თაფისაჲ (ჯრ.-პარხ.) ან ევანგელჲ მარკოზის თაფისაჲ (მეფლი
ლექციონარის ერთ ნაწილში: ქართ. ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გვ. 168).

ოზ-ითვე დამკვიდრდა საკუთარი სახელი გაიოს. სინა-რათის მამათა მოსრვის ამბავში (სინ. მრავალთაფი, 266-279) გვხვდება ოს-იანი სახელები: ამონიოს (266, 3; 279, 30), თევდოლოს (267, 14; 279, 19), მაგრამ აგრეთვე ოზ-იანიც: ობედიანოზ ან ობლიანოზ (270, 17; 270, 21). საზოგადო სახელთაგან იმავე ძეგლში გვხვდება როგორც ოს-იანი, ისე ოზ-იანიც: ბარბაროს-ი (266, 2), სარკინოზ-ი (267, 26; 269, 10). ფილოსოფოს-ი და ეპისკოპოს-ი (ეპისკოპოს-ი) ქართულში საზოგადოდ უფრო ოს-ით იხმარებოდა ძველად, კათალიკოს-ი კი — ისეც და ასეც (ოს-ით და ოზ-ით). გიორგი მერჩულე ამბობს, რომ გრ. ხანძთულის „ცხოვრება“ დაიწერა: კათალიკოსობასა მიქელისსა, მაგრამ იქვე: მაგისტროსობასა აღარწერს¹სა, მისა ბაგრატ მაგისტროსისასა (83, 7, 10). ხანძთულის ცხოვრებაში საზოგადოდ კათალიკოზი გვხვდება (მაგ., 19, 7; 42, 78; 47, 78), მაგრამ ოს-იანიც არის: იუანე კათალიკოს ქართლისა უოფლისა 42, 117. სამაგიეროდ ეპისკოპოსი უოფელთვის ოს-ით არის: ეპისკოპოს იქმნა აწყურისა 42, 4 და სხვაგან (მაგრამ შდრ.: ქართლისა კათალიკოზ იქმნა 42, 7). ლეონტი მროველმა გამოგონილი ეთნარქების სახელებს ოს-ი მისცა დაბოლოებად: ჰაოს, ქართლოს, ეგროს, ლეკოს და სხვ., მაგრამ ერთ ხელნაწერში ლეკოზ-იც იკითხებაო².

ანტონი კათალიკოსი მტერი იყო მერყეობისა, მას წესები ჰქონდა შემოღებული და საჭიროდ მიაჩნდა, რომ ბერძნულიდან მომდინარე ოს დაბოლოებებიან სახელებში დაცული უოფილიყო ოს და არ ქცეულიყო იგი ოზ-ად. „წულობისიტყვაობა“-ში ის წერს: „თჳს ნიკოლოს კათოლიკოსისა“³ (ამბ. 652). მის ღრამშატიკაში ვერ ვიპოვეთ რაიმე დებულებას იმის შესახებ, რომ ოს უნდა, მაგრამ მისი ღრამშატიკის კანონთა მიხედვით გამართულ ძეგლებში, კერძოდ სახარებასა და სამოციქულოში, ეს წესი გატარებულია:

გაიოს: გაიოსს საუწარელსა (3 იო. 1, 1).

მარკოს. მარკოს მახარებლისათჳს (შესხმა ღოროთეს მიერ, გვ. 98). მარკოს აღადგინე (2 ტიმ. 4, 11); რომელსა წოდებულ იყო მარკოს (საქმე 12, 25). ახალი აღთქმის პირველ ნაბეჭდში (ტ-ში) აქ ყველგან ოზ-იანი ფორმებია. იმავე ტ-ში ოთხთაფის მეორე წიგნის გვერდების სათაურად ყველგან „სახარება მარკოზისი“ იკითხება, ირაკლისეულ გამოცემაში კი ოს-იანი ფორმად ყველგან: სახარება მარკოსისი. ამას გარდა, ზემორე მოხსენებულ პირთა სახელებს (სახარებიდან) ყველას ოს აქვს დაბოლოებად (ნიკოდიმოს, ლებეოს, თადეოს, მატთეოს) და მხოლოდ მალქოზ-ში გადარჩენილა ოზ.

ამ მხრივ უფრო დამახასიათებელია ანგელოზი, რომელიც ძველ ძეგლებსა და ოთხთაფის პირველ გამოცემაში ოზ-ით იხმარება. ოთხთაფში იგი მრავალჯერ გვხვდება და არ არის შემთხვევა, რომ ან ჯრუჭ-პარხლის ხელნაწერში, ან ადიშისაში ეგ სიტყვა სადმე ოს-ით იყოს დაწერილი, როგორც აჩენს გამოცემა და ი. იმნაიშვილის შედგენილი სიმფონია⁴. მოვიყვანოთ ორიოდე მაგალითი ოს-

¹ ქართლის ცხოვრება, I (ს. უაუხშიშვილის გამოცემა), გვ. 4.

² ანტონის მიხედვით უნდა იწერებოდეს „კათოლიკოსი“.

³ მართალია, ამ სიმფონიაში ერთხელ ნაშენებია, პარხლის ხელნაწერის მიხედვით, ოს-იანი ფორმაც (გამოჩინებასა ანგელოზისა, ლუკ. 24, 23), მაგრამ ხელნაწერში ეს სიტყვა ქარაგმით უოფილა დაწერილი: ანგელისა.

ოსიანი ფორმები საბოლოოდ დამკვიდრდა და მომდევნო გამოცემებშიც გა-
ტარეს.

பெயர்

ახალი ფორმა (მატყე), ბერძნულის მიხედვით გაკეთებული, ისე გამტკიცდა, რომ ეკლესიებში გარკვევით წარმოთქვამდნენ ტო ჯგუფს (კარგად მახსოვს ჩემი სოფლის მღვდლის ბესარიონ ჯაშის ტყბილი ბარიტონით და არტისტული გემოვნებით წარმოთქმული: „მატყესაგან წმიდისა სახარებისა საკითხავი“).

ახალი ფორმა (მატყე), ბერძნულის მისეღვით გაკეთებული, ისე გამტკიცდა, რომ ეკლესიებში გარკვევით წარმოთქვამდნენ ტო ჯგუფს (კარვად მახსოვს ჩემი სოფლის მღვდლის ბესარიონ ჯაშის ტყბილი ბარიტონით და არტისტული გემოვნებით წარმოთქმული: „მატყესაგან წმიდისა სახარებისა საკითხავი“).

ახალი ბერძნული გამოთქმის კვალობაზე

ცალა როგორც ხმოვნების, ისე თანხმოვნების გამოთვლის მიზნით.
 ხმოვანთაგან დიფთონგები (აჲ ეჲ იჲ) მონოფთონგებად იქცა, ხოლო უ (ეჭა),
 ხმოვანთაგან დიფთონგები (აჲ ეჲ იჲ) მონოფთონგებად იქცა, ხოლო უ (ეჭა),

ცალა როგორც ხმოვნების, ისე თანხმოვნების გამოთქმის საშუალოდ.
ხმოვანთაგან დიფთონგები (აჲ ეჲ იჲ) მონოფთონგებად იქცა, ხოლო ე (ეტა),
რომელიც ერთგვარი ე იყო, გრძელი და დახურული, შემდეგში ი-ლ იქცა (იტა-ლ);
თანხმოვანთაგან პ ჯ ფ ჯ დაახლოებით ისე გამოითქმოდა ძველად, როგორც ქარ-
თული ბ გ ფ ქ (შესაბამისად), მაგრამ შემდეგში მათი გამოთქმა გადაწეულ იქნა
ჟან და მივიღეთ: ვ ლ ჟ ხ (შესაბამისად). ბერძნულიდან ძველად შეთვისებული
სიტყვებში ე ე-ლ გაღმოდით (ამენ, ელია, ჰეროდე, იერუსალემ), პ-ბ-ლ (ბა-
სილ), ჯ-გ-ლ (გაბრიელ), ფ-ფ-ლ (ფილიპე), ხოლო ჯ-ქ-ლ (არქიმანდრი-
ტი). მიუხედავად ბგერათა ცვალებისა, წერა ბერძნულში იგივე დარჩა, როგორც
ძველად იყო, თლინდ ძველ ორთოგრაფიას დაუკავშირდა ახალი ბგერითი წარ-
მოდგენები. შემდეგში, როცა ბერძნულში იცვალა ე ხმოვნისა და ჩამოთვლილი

თანხმოვნების გამოთქმა¹, ქართულშიც ღაიწყო იმავე ბეგრების გადმოღება ახალი ბერძნული გამოთქმის თანახმად: აშინ, ილია, იროდი, იერუსალიმ, გასილი, ში-ხაილ და მისთ. . ბგერათა ცვალებად ბერძნულში (ძველი ბერძნულიდან ახალი ბერძნულისაკენ გადმოსვლა), სპეციალისტების აზრით, ძირითადად V საუკუნისთვის დამთავრდა², მაგრამ ძველი გამოთქმის ტრადიციები დიდხანს დარჩა ქართულში. ახალი გამოთქმის ასახვა ქართული წყაროების მიხედვით უფრო გვიან, X—XI საუკუნიდან, ხდება შესამჩნევი.

ანტონი კათალიკოსმა ბერძნულიც იცოდა. თ. ქორდანიას მოგვითხრობს, რომ ახალგაზრდა „მეფისწული თეიმურაზი (შემდეგში ანტონი I) სწავლობდა ბერძნულს ენას პამფილიის ეპისკოპოს პართენთან, რომელიც ტფილისში ცხოვრობდა და ასწავლიდა ბერძნულ ენას მოლოზანს მარინეს (ეროზაში მაკრინეს), კათალიკოსის მამის დას³.

პ. იოსელიანის ცნობით, „ოხრებისა გამო თურქთაგან საქართველომასა და ღუჯთა ზედა-დაცემისა შიშითა გამოიუჭანეს [ღავით-გარესჯის] მონასტრით, ჯერეთ 15 წლისა ჭაბუკი⁴, 1729 წელსა და წარიუჭანეს ოსეთისა მხარესა, სადაცა თანა-ჭუჭა მას ღროსა ამას თფილისსა მყოფი პართენი პამფილიისა მიტროპოლიტი და შეისწავებდა მისგან მცირედ ბერძულსა ენასა“⁵.

ეპისკოპოსი პართენი η β γ δ χ ასოებს უთუოდ ახალი ბერძნულის წესით გამოთქვამდა და თავის მოწაფეს იმასვე ასწავლიდა, რაც თვითონ იცოდა. არც ერთმა მათგანმა, არც ოსტატმა და არც შეგირდმა, არ იცოდა ბერძნული ენის ისტორია. მაგრამ ანტონის არ შეეძლო, არ შეენიშნა განსხვავება ძველი ქართული ხელნაწერების წაკითხვასა და პართენის გამოთქმას შორის ბერძნულიდან შემოსულ სახელებში. მას უთუოდ ეჭვი ღებადებოდა ძველი ქართ. ხელნაწერებისა და პირველნაბეჭდი სახარება-სამოციქულოს ზოგი საკუთარი სახელის წაკითხვის სისწორეში. ეს ეჭვი მას კიდევ უფრო გაუძლიერდებოდა პეტრიწონული სკოლის მიმდევართა ნაწერების კითხვისას და შემდეგ ურყევ რწმენად გადაეცეოდა არქიეპისკოპოსად ყოფნისას ფლადიმირში, სადაც ის სლავურ ტექსტებს გაეცნო. სლავების გაქრისტიანება და საეკლესიო წიგნების თარგმნა ბერძნულიდან ღაიწყო IX საუკუნეში, როცა ბერძნულში ბგერათა გადაწევა უკვე დიდი ხნის მომხდარი ფაქტი იყო და ბერძნული სიტყვები ახალი გამოთქმის მიხედვით გადადიოდა: არა ბასილი, არამედ Василий, არა აშენ, არამედ Амивъ, არა მიქაელ, არამედ Михаил და სხვ. ყველა ამის გამო ანტონი იმ დასკვნამდე უნდა მისულიყო, რომ ბერძნული სიტყვების (უმთავრესად საკუთარი სახელების) გადმო-

¹ ამ ევხებიით მხოლოდ იმ ბგერების ცვალებას, რომელთაც მნიშვნელობა აქვს ქართულისთვის.

² А. Бодуэн де Куртене. Греческий язык. Гранат-ის „ციკლოპედურ ლექსიკონში“.

³ თ. ქორდანიას. ანტონი I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი (მოგზაური 1901, № 6—7, გვ. 863).

⁴ პ. იოსელიანი ანტონის დაბადების წლად 1714-ს ვარაუდობდა.

⁵ „წყობილ-სიტყვაობის“ წინასიტყვაობა, გვ. V—VI. პ. იოსელიანი დასძენს სქოლიოში: „ესევე პართენი ასწავებდა ბერძულს ენასა მონაზონასა მაკრინას, ირაკლი პირუშლისა ასულსა“ (გვ. VI).

ესა იმ სახით, როგორც ეს ძველ ქართ. ხელნაწერებში იყო, მცდარია და რომ საჭიროა მათი შესწორება, მით უმეტეს, რომ თვით ძველ ქართ. ხელნაწერებშიცა და პირველ ნაბეჭდში არ არის ერთგვარობა, ზოგჯერ იქაც ვხვდებით სიტყვებს ახანისა და მისი სკოლის მოღვაწეობამ საკმაო ცვლილება შეიტანა ძველი ფორმით დამკვიდრებულ სახელებში.

ეტას გადმოცემა

უპირველეს ყოვლისა უნდა განვიხილოთ ელ-ზე გათავებული ებრაული წარმოშობის სახელები, რომელთაც ბოლო შეეცვალათ და ახალი ბერძნულის გავლენით ილ-ად ექცათ.

ა) რაქელ (მათ. 2, 18). ძველ ხელნაწერებსა და პირველ გამოცემაში რაქელ იკითხება, ო-ში კი — რახილ, რომელიც ბოლომდე შექრჩა შერშინდელ გამოცემებს (რჩხი).

ბ) ნათანაელ (იო. 1, 46—50). ოთხთავის ძველ ხელნაწერებსა და პირველ გამოცემაში ამ სახელს ელ აქვს, ო-ში კი — ილ (ნათანაილ), რომელიც მეორდება ყველა შემდგომ გამოცემაში.

გ) გაბრიელ (ლუკ. 1, 19; 1, 26). ძველი ხელნაწერებისა და პირველი გამოცემის გაბრიელ ო-ში უკვე გაბრიელ-ად არის გადასწორებული. აგრევე იკითხება ეს სახელი სახარებისა და სამოციქულოს საძიებელში: მთავარ-ანგელოსისა გაბრიელისი (13 ივლისის) და „წუთილ-სიტყვაობა“-შიც: „თუ ღირსთა მამათა ათონისთა იოანესი, მამისა ევთიმისი და გაბრიელისი“ (იამბ. 514); „თუ მამისა გაბრიელისა ათონელისა“ (იამბ. 723), აგრეთვე ღრამ. (გ 358 თ).

დ) ეშმანუელ (მათ. 1, 23). ძველ ხელნაწერებში ეს სახელი თავში სხვადა სხვა-ნაირად იწერება, მაგრამ ბოლოში ყველას ელ აქვს: ეშმანუელ (ჯრ. -პარს.), ეშმანუელ (ადიშ.), ეშმანუელ (პირვ. გამოც.). ო-ში და მომდევნო გამოცემებში ეშმანუილ არის.

ე) ღანიელ (მათ. 24, 15). ამ სახელს ძველად უკანასკნელ მარცვალში ყოველთვის ე ჰქონდა, პირველ გამოცემაშიც (ო-შიც) აგრეა. მაგრამ ო-ში უკვე დანიელ იკითხება, ისე როგორც მომდევნო გამოცემებში.

ვ) ისრაელ. ეს სიტყვა მრავალჯერ გვხვდება ოთხთავის ტექსტში, მაგრამ ო-ში უმეტესად შემოკლებით იწერება. შემოკლებისას ძველი ორთოგრაფიული წესი დაცული: ი-შლ. სრულად მხოლოდ სამჯერ გვხვდება და სამჯერე ინით: ისრაილისა მიმართ (ლუკ. 1, 80); დიდებად ერისა შენასა ისრაილისა (ლუკ. 2, 32); იგი არს, რომელმან იქსნეს ისრაილი (ლუკ. 24, 21).

თავისთავად ცხადია, ო-ში, თუ სიტყვა სრულადაა დაწერილი, ისრაილი იქნება, მაგ., მათ. 10, 23 ო, ლუკ. 2, 32 ო, ლუკ. 24, 21 ო (ისრაილი) და სხვ.

შერშინდელ გამოცემებშიც ყველგან ინიანი ფორმაა გატარებული. საუურადღებოა, რომ თითო-ორილა შემთხვევაში (იშვიათად ხმარებულ სახელებში) მაინც გადარჩენილა ძველი ელ: სალათიელ (მათ. 1, 12; ლუკ. 3, 27).

შანუელ (ფანოელ ო, ლუკ. 2, 36).

ზ) ნიკოდემოს (იო. 3, 1; 3, 4; 3, 9; 7, 50; 19, 39). ამ სახელზე ზემოთ გვექონდა საუბარი ოს დაბოლოებასთან დაკავშირებით. რაც შეეხება შესამე მარ-

ცვლის ხმოვანს, იგი ძველ ხელნაწერებში ე არის, მაგრამ უკვე ვახტანგისეულში ი არის უფელგან გატარებული, ამიტომ ანტონის არც არაფერი ქონდა შესასწორებელი.

შ) ღემა. ბერძნული პირთა სახელების ს დაბოლოება ქართულში არ გადმოდის (ლუკა, ანდრია, ელია და სხვ.). ასეთივეა ღემა-ც, რომელიც სამჯერ გვხვდება სამოციქულოში: გიკითხავს ლუკა, მკურნალი საუუარელი, და ღემა (კოლ. 4, 14/15); ღემა დამიტყუა და შეიუუარა სოფელი ესე (2 ტიმ. 4, 10); მაგრამ პირველსა და მეორე გამოცემაში (CL-ში) უკვე ი არის უფელგან (ღიმა), ხოლო ღემა, ალბათ სლანურის გავლენით, ერთ შემთხვევაში სანიც დაჰრთვია ბოლოს (ღიმას, კოლ. 4, 14), რომელიც უფელგან გაუტარებიათ მომდევნო გამოცემებში (D¹ H¹).

თ) ელია. ეს სახელი მრავალჯერ გვხვდება ოთხთავში. ძველ ხელნაწერებსა და პირველ გამოცემაში უფელგან ე არის, მაგრამ B-სა და მომდევნო გამოცემებში უფელგან ილია იკითხება.

ი) ესაია. ეს სახელი ოთხთავში 13-ჯერ გვხვდება და C-ში ყოველთვის ენით (ესაია). სამაგიეროდ ირაკლისეულ B-ში უფელგან ი არის (ისაია).

იბ) იესო. ძველის-ძველ ქართულ თარგმანებში ამ სახელს ფუძის ბოლო-კიდურად ყოველთვის უ აქვს: იესუ. მაგრამ იმის გამო, რომ უ-ზე გათავებული საკუთარი სახელები ქართულში არა გვაქვს (თითო-ორი კამონაკლისის გარდა, რომლებიც მგერული ყენიდან მოდის: ლუტუ, უტუ და სხვ.), იესუ იქცა იესო-დ. ამას ხელი შეუწყო, უთუოდ, იმ გარემოებამ, რომ იესუ ჩვეულებრივ შემოკლებით იწერებოდა (ი¹ყ). უნიანი ფორმა ბერძნულიდან ლათინურსა, სომხურსა და სლანურში გადავიდა: Iesus, *Исусъ* (მისუს), Исус. ძველი გამოთქმიდან ქართულში ე ღაგვრჩა მეორე ხმოვნად (იესო), მაშინ როდესაც სლანურში ი არის.

ზემირ გამოთქმაში ეს სახელი დიდი ხანია იესო უნდა ყოფილიყო და ამ გამოთქმას ვერც ოთხთავის პირველმა გამოცემამ აუარა გვერდი: იქ უფელგან იესო იკითხება. ცხადია, შემდეგ გამოცემებშიც იესო იქნება გატარებული. კარგად ცნობილია ეს ახალი ფორმა დ. გურამიშვილის „გოდებიდან“, რომელიც 14 სტროფიანი ლექსია და რომლის ყოველ სტროფს თავი და ბოლო ერთი აქვს:

უბი, რა კარგი საჩინო რა ავად მიგიჩნიესო!

.....

.....

დიდება მოთმინებასა შენსა, უფალო იესო!

იბ) იერუსალემ. ეს სიტყვაც ჩვეულებრივ შემოკლებით იწერებოდა: ი¹ლ¹მ (უფრო ხშირად ხმოვნის გადმოსვით: ი¹ლ¹მ). ძველად იგი უთუოდ იერუსალემად იკითხებოდა, ქარაგმით წერამ ხელი შეუწყო, რომ შემდეგ, ახალი ბერძნული გამოთქმის გავლენით, მისი იერუსალიმად გადაკეთება დაჩქარებულიყო. პირველ გამოცემაში ეს სიტყვა გახსნილად იწერება: იერუსალემი (მათ. 2, 3); იერუსალემად (მათ. 2, 1; 21, 1; ლუკ. 13, 22; იო. 5, 1), ქარაგმით კი ბევრჯერ გვხვდება და არ ვიცით, რა ხმოვანია ლასის შემდეგ, მაგრამ ორიოდ შემთხვევაში ქარაგმაც არის და ლასის მომდევნო ხმოვანაც: ერთხელ ე, სამჯერ ი: ი¹ლ¹ლემად (ლუკ. 16, 28); ი¹ლ¹ლიმ (იო. 2, 23); წოდებითის ფორმაც: ი¹ლ¹ლიმ, ი¹ლ¹ლიმ (ლუკ. 13, 34).

ნებში. მაგრამ X საუკუნიდან, უშუალო ურთიერთობისას ბერძნებთან, ქართულებს უთუოდ ზოგი სახელის სხვანაირი გამოთქმა ესმოდათ, ვიდრე ძველად იყო. გიორგი მთაწმიდელი ჯერ კიდევ ბანს იცავდა ბასილის სახელში („ხოლო ბასილი და კონსტანტი მას ქამსა წუთლა ურმა იუენეს“, ცხოვრ. იოვ. და ეფთ., 16). იმავე გიორგის სიტყვით, ეფთვიმის უთარგმნია „სწავლანი წმიდისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილისნი“ და „ცხოვრებაჲ წმ. და დიდისა ბასილი კესარიელისაჲ,“ (ქვე, 46), მაგრამ უკველია, რომ იმდროინდელ ბერძნულში ეს სახელი უკვე გასილი იყო. და აბა რა გასაკვირველია, რომ ანტონის ვინით მოეყვანა ეს სახელი: ესენება დიდისა ვასილისი (1 იანვ.). თუკ მამისა ვასილისა ბაგრატის ძისა (იანვ. 716). ასეთივეა აგრეთვე გენადიატე (14 დეკ.) და ხევასტიანე (18 დეკ.).

საზოგადო სახელთაგან შეიძლება ხერუკიში დაფიქსირდეს (ებრ. 9, 5 טוּרְכִי) ძველი ქერობისის ნაცვლად (გამოსლვ. 25, 17; ეზუკ. 9, 3; 10, 3 და სხვ.). ბაქარასეული გამოცემის წინასწარმეტყველთა წიგნებში (მაგ., ივრ. მე-10 თავში) ჩვეულებრივ ქეროვიზ-ი იკითხება (ე. ი. ქ შენახულია, მაგრამ ბ არა).

ბ) ბერძნული ანბანის შესამე ასოს გიორგი მთაწმიდელი ღ-ღ გამოთქვამდა, როგორც ეს მისი ანდერძიდან ჩანს, რომელთც მან დაურთო მის მიერ ნარედაქციურ ფსალმუნთა წიგნის ქართულ თარგმანს. ამ ანდერძში, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „უკუეთუ ვინცა ამას ჩუენსა შრომით და რუდუნებით ქმნილსა და უოვლითა ჭეშმარიტებითა საფსესა ნაშრომსა და აღწერილსა არა ჯერ-იყოს და კე იტოდის, ანუ ღარ, გინა ოტი, ანუ ღმერთი და უფალი, გინა თუ რიტორიკა იყოს ანუ ფილასოფოსი, მაშა ჩუენსა ნაშრომსა ზედა ნუ ბრძნობს, ახლად თუთ ვითა გინდა თარგმნეს სხუანი ღაფითნი, არას ფზრუნავ“¹. ქართული ასოებით დაწერილ სამი ბერძნული სიტყვისგან მვენთვის საყურადღებოა ღარ, რომელიც გადმოგვცემს ბერძნ. γάρ-ს.

პეტრე მოციქულის წამებაში, რომელიც დაბეჭდილია სინური მრავალთავის მიხედვით (გვ. 245 და შემდგ.), სხვა სახელებს შორის აგრიპა-ც გვხვდება (255, 6; 255, 11; 256, 4 და სხვ.); ავითივე ფორმით გვხვდება იგივე სახელი მოციქულთა საქმის უძველეს რედაქციაში (26, 13, 22, 24, 25), მაგრამ მერმინდელ რედაქციებში და უძველესი რედაქციის ზოგ ხელნაწერში უკვე აღრიპა იკითხება. ბ-შიც აღრიპა არის (და არა აღრიპა, როგორც მოსალოდნელი იყო). ირაკლისეულ ოთხთავში თითქო არ მოიპოვება γ ასოს დანალ გადმოცემის მაგალითები, მაგრამ საკითხავთა სამიხებლებში გვხვდება ევლენი (7 დეკ.), ღერვასი (14 ოქტ.), ჰილასი (2 ნოემბ.), აღათია (5 თებერვ.), ღალაქტიონ (5 ნოემბ.). ეს უფრო სლავრის გავლენით უნდა იყოს.

რაც შეეხება χ ასოს, მისი ხ-ღ გადმოღების ორიოდე შემთხვევა ოთხთავიდანაც შეგვიძლია დაფიქსირდეს:

რაქელ ლ. ამ სახელზე ზემოთ იყო საუბარი მისი მეორე ხმოვნის საკითხთან დაკავშირებით. ბ-ში უკვე ოასილ იკითხება და იგი დარჩა უველა შემდგომ გამოცემაში (17 ნოვ.).

¹ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა. წ. I (1900), გვ. 109; ა. კაკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია I (1960), გვ. 222.

ქორაზინ ლ. ამ აღგილის სახელის ნაცვლად ო-ში ერთგან სორაზინ იკითხება (მათ. 11, 21), მეორეგან კი გადარჩენილა ძველი ქორაზინ (ლუკ. 10, 13). უფრო გამეორებული ყველა მომდევნო გამოცემაში (VII-X).

იერიქო, რომელიც 5-ჯერ გვხვდება ოთხთავში და ერთხელ სამოციქულოში (ებრ. 11, 30), გადაურჩა შესწორებას ო-ში.

ბერძნულიდან შემოსული სანიანი სახელები მრავლად მოიპოვება ქართულში (პროტორე, ხარლამპი, ხარიტონ და სხვ.). ზოგჯერ, ვიწრო (ე ი) ხმოვნების წინ, ჯ შ-დ გამოდიოდა (არქიმანდრიტი, დომიარი¹ და სხვ.). მაგრამ ჩვენთვის ამჟამად ის არის საყურადღებო, რომ ანტონის სკოლა ხ-ს ხმა-რობდა იმ სიტყვებში, რომლებშიც ძველად ქ იყო. მაგ., გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების სათაურია: „შრომაჲ და მოღუაწებაჲ ღირსად ცხოვრებისაჲ წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ“; ამ ძეგლში სხვაგანაც უკრე იკითხება: ნეტარი გრიგოლ არქიმანდრიტი (იქვე 42, 20)² და სხვ. სინური მრავალთავი დაიწერა 864 წ. „ღღუთა თეოდოსი პატრიარქისათა“, ანტონის მოწაფეებს შორის კი იყვნენ ტრიფილე არქიმანდრიტი, ზაქარია არქიმანდრიტი და ვარლამ არქიპისკოპოსი. ხოლო თვით ანტონი კათალიკოსი იყო უოფლისა საქართველოჲსა პატრიარსი. ქართ. ბიბლიის ბაქარისეულ გამოცემაშიც კი მიქია იკითხება, ანტონი კი წერს: „იტყვის წინასწარმეტყველი მიხია“ (მზა-მეტე. 13).

მორფოლოგიის საკითხები

მდედრობითის ფორმები

ქართულს არ გააჩნია ფორმები, რომ გარჩეულ იქნეს ბუნებრივი სქესი ერთი ფუძისაგან ნაწარმოებ ადამიანის ხელობისა თუ თანამდებობის აღმნიშვნელ სახე-ლებში ან მიმღეობის ფორმებში, როგორც ეს ზოგიერთ ენაშია. მაგ., ქართულად შეუი კაციც შეიძლება იყოს და ქალიც (ვახტანგ მეფე, თამარ მეფე), მაშინ რო-დესაც ზოგ ენაში საამისოდ წუვილ-წუვილი შესატყვისი მოიპოვება, ერთისა და იმავე ფუძისაგან ნაწარმოები, რომელთა მიხედვით გარჩეულია კაცი და ქალი; მაგ., rex — regina, βασιλεὺς — βασίλισσα, царь — царица, არაბ. **ك** (მალექ-უნ) — **ك** (მალექათ-უნ) და სხვა.

ელენოფილოური მიმართულების დროს, XII საუკუნეში, პეტრიწონული სკო-ლის მიმდევრებმა ხელოვნურად შემოიტანეს ქართულში, ბერძნულის ვაჟუნით, მდედრობითის ფორმები. საამისოდ გამოიყენეს ა სუფიქსი, რომელიც დაერთვის სახელის ფუძეს. მარტივი ფუძე კაცს (მამრს) აღნიშნავს, ა სუფიქს-დართული კი — ქალს (მდედრს). მაგალითი: მ. ფე კაცია, მეფეა (მეფია) კი — ქალი. ასეთი ფორმები ბიბლიის წიგნებშიც გვხვდება; მაგ., იერემიას წინასწარმეტყველების წიგნის ბაქარისეულ გამოცემაში იკითხება: „და მყოფელთა ვუთ უოფელი სიტ-უჟაჲ, რომელი გამოვიდეს პირისაგან ჩუენისა კუჟეჲჲ მეფიას ციხასა და ზორვად-უჟაჲ, რომელი გამოვიდეს პირისაგან ჩუენისა კუჟეჲჲ მეფიას ციხასა და ზორვად-“

¹ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში.

² ნ. მარის გამოცემით.

სახელთა მღვდრობითად აქვს რომელთაზე დამაბოლოებელი ა. მაგალითები: ჟა-
(რუთ. 2, 3), უფალა (ისაია 24, 2), შეუა (იერემ. 44, 17), წინასწარ-მეტყუელო
(ისაია 3), ყრმაა (იერ. 34, 11). ძველს დაბეჭდილს საწინასწარ-მეტყუელოსა შინა:
ყოველსა ზედ-შესრულსა სახელსა, მოაბელა (ისაია 15, 1)¹. მაშასადამე,
სა, ეშესაბამების² მღვდრობითი³.

ანტონი კათალიკოსის სკოლამ გზა გაუხსნა მღვდრობითის ფორმებს სახარე-
ბაში, სადაც პირველი გამოცემით ასე იკითხება: და იყო ანნა წინასწარ-
მეტყუელო (წწული), ასული ფანოულისი, ტომისაგან ასერისა, ო-ში ამას ასე-
თი სახე მიუღია; და იყო ანნა წინასწარ-მეტყუელო, ასული კანოულისა, ტომისა-
გან ასერისა (ლუკ. 2, 36). ეს ფორმა დარჩა მომდევნო გამოცემებშიც და მხო-
ლოდ ო-შია აღდგენილი წინასწარ-მეტყუელი.

მსგავსად ამისა, მარიამ მაგდალინელა იკითხება ო-ში უფელგან და არა
მარტო სახელობითში (მათ. 27, 56; 27, 61; 28, 1; მარკ. 15, 47; ლუკ. 8, 2; 24,
10; იო. 20, 1; 20, 18), არამედ მოთხრობითშიც (მარიამ მაგდალინელამან, მარკ.
16, 1).

3 და ს პრეფიქსები ზმნებში

უფელაზე უფრო დამახასიათებელია ანტონის ორთოგრაფიულ შეხედულებათა
გატარება პრეფიქსული ქაესი და სანის ხმარების წესების საკითხში. ამაზე მე ვწერ-
დი 1920 წ. გამოსულ წიგნში⁴, მაგრამ ორიოდე სიტყვის აქაც ვიტყვი. ანტონის
შეხედულებით, ზმნაში პრეფიქსული 3 უფელგან საჭიროა, სადაც მისი გამოთქმა
შესაძლებელია; იგი უფელა პირშია თანხმოვნით დაწყებულ ზმნებში, ხოლო,
თუ ზმნას პრეფიქსად ს უნდა მოუდმოდეს, მასაც წინ უჩნდება 3 (ქს). ამას
ვარდა, თუ ზმნა იწყება ერთ-ერთით ამ ცხრა ბგერათაგანით (ტ ღ თ; წ ძ ც;
ჭ ჯ ჩ), მის წინ უფელა პირში იხმარება 3ს ჯგუფი, მიუხედავად ამისა, რამდენ
პირიანია ზმნა და რომელი სერიისაა მისი ფორმა. მაგ., ვრბი ზმნა ასეთ ფორ-
მებს გვაძლევს ო-ში: ვჭრბი, ჭრბიელ, ჭრბიოდა, ჭრბიოდეს; სათანადო მოწმობა:
3ე უაჭრე აწ ესრეთ ვჭრბი ო (ვრბი ო, 1 კორ. 6, 26); რომელნი-იგი ასპარეზსა
შე უაჭრე აწ ესრეთ ვჭრბი ო (ვრბი ო, 1 კორ. 9, 24); მიპრბიო-
შინა ვრბიედ, ყოველნივე ვრბიედ ო (რბიედ... რბიედ ო, 1 კორ. 9, 24); მიპრბიო-
დეს თხრობად ო (მიპრბიოდეს ო, მათ. 28, 8); ვრბიოდა და მოვიდა სვმონ—ვეტ-
რესსა ო (რბიოდა ო, იო. 20, 2); ვრბიოდეს ორნივე ზოგად (რბიოდეს ო, იო.
20, 4).

¹ ანტონის ციტაცია ზოგჯერ არ არის ზუსტი. ძველ დაბეჭდილ საწინასწარმეტყუელოდ²
გულისხმება, ალბათ, ვახტანგის დაბეჭდილ საწინასწარმეტყუელო, რომლისაგან ჩვენამდე მო-
დწილა მხოლოდ სამნა ცალმა.

² დაბეჭდილია: უშესაბამების.

³ ა. შანშიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე
პირისა ქართულ ზმნებში. თბ. 1920, გ 58. გადაბეჭდილია ჩემს „ქართ. ენის სტრუქტურისა და
ისტორიის საკითხებში“, 1 (1957), 221 — 223.

⁴ ლ. ქართ. ენის კათედრის შრომები, 9.

სხვა მაგალითები ერთ-პირიან ზმნათა ფორმებისა ო-დან: „აღდგომა“ ზმნა ასეთ ფორმებს გვიჩვენებს: აღჰსდგა (მათ. 2, 14; 28, 6); აღ-რა-ჰსდგა შეუდრებით (იო. 21, 14); მაშინ აღჰსდგეს უოვენლი იგი ქალწულნი (მათ. 25, 7); და ლაძინის და აღჰსდგის (მარკ. 4, 27); აღჰსდგა და წარვიდე (ლუკ. 15, 18); აღჰსდგეს ნათესავი ნათესავსა ზედა (მათ. 24, 7). ბრძანებითის ფორმები: აღჰსდგე და ვიდოდე (მათ. 6, 5). აღჰსდგე და წარვიდე (ლუკ. 17, 19); აღჰსდგით და წარვიდით ამიერ (მარკ. 14, 42) და მრავალი სხვა მისთანა.

ორ-პირიან ზმნათაგან მოვიყვან მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშს „პოვნა“ და „თქუმა“ ზმნათა ფორმებისას II სერიიდან:

პოვნა: ვპოვე ცხოვარს ჩემი წარწემდული (ლუკ. 15, 6); არარა ვპოვა მას შინა (მათ. 21, 19) და ვპოვნა იგინი მძინარენი (მარკ. 14, 37; 14, 40. ორსავე შემთხვევაში ორი ნ არის: პოვნა! აგრეა აგრეთვე მათ. 16, 40); ესე ვპოვეთ (ლუკ. 23, 2); და შეჰკრიბეს უოველი რაოდენი პოვეს (მათ. 22, 10); და ვპოვნეს კრებულად ათერთ-მეტნი იგი (ლუკ. 24, 33); ეძებნ განჰტენებასა და არა პოვის (მათ. 12, 43); რომელი ეძებდეს, პოვოს (მათ. 7, 8); მოვიდეს უფალი მათი და პოვნეს იგინი მღვდარენი (ლუკ. 12, 37); რათა პოვონ, ვითარმცა შეასმინეს იგი (ლუკ. 6, 7).

ამ ზმნისაგან ბრძანებითის ფორმები მე-2 პირისა არ გვხვდება ოთხთავში. მის ნაცვლად მოვიყვან „შეკრება“ და „შეკრვა“ ზმნებისას: შეჰკრიბეთ პირველად ღუარძლი იგი და შეჰკრით ძნეულად (მათ. 13, 30); ყველა მოყვანილ მაგალითში ვ არ არის საჭირო და არც მოიპოვება პირველ ნაბეჭდში (C-ში).

თქუმა: მე ვსთქუ (იო. 10, 34), შენ სთქუ (მათ. 26, 25), მათთვის სსთქუ იგავი იგი (მარკ. 12, 12); არა კეთილად ვსთქუთა (იო. 8, 48); თქუენ რა სსთქუთ ჩემთვის? (მარკ. 8, 29); სსთქვან და არა პეკან (მათ. 23, 3) და სხვ.

ბრძანებითი: სსთქუ, რა ქვანი ესე პურ იქმნენ (მათ. 4, 3); მოვიითხეთ აგი და სსთქუთ (მათ. 10, 12).

სხვა ზმნებიდან მხოლოდ რამდენიმეს მოვიყვან. მაგალითები მათუდან: სსძეს 27, 19; განჰსთენა 27, 1; განჰსთენდებოდა 28, 1; ზრახუა-ჰეჰეს 28, 12; შეჰსძრწუნდეს 28, 9; შეჰსთხზეს 27, 28; რათა მოჰკლან 27, 1; შეჰკრიბეს 28, 12; დაჰსჯდა 27, 19; 28, 2 და მისთ. მაგალითები მოციქულთა საქმიდან: ვჰსდგა 27, 6; ჰსდგა (= იდგა 27, 41); ვჰსცხონდებოდი 26, 5; შევჰსხელით 27, 4; დავჰსცუენით 26, 13; განჰსძლეს 27, 38; ჰქროდა ქარი 27, 13; მოჰკრიბეს 26, 17; აღჰსძრეს ერი 6, 11 და მისთ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჰაეს ხმარება სხვა ობიექტური პრედიკატის შემდეგ: მჰრქუა (საქმე 27, 24), მჰრქვან (საქმე 7, 22), ვიდრემდე გჰრქუა შენ (მათ. 2, 13) და სახელებსა და ზმნებში სანის წინ: რაჲცა შესაძლო იყო ჩემდა განჰსჯაჲ, განმიჰსჯიეს (დრამმატიკის შეუქანილებაში), მჰსგავს (მათ. 11, 16); ჰსჯული (მათ. 7, 12; ლუკ. 16, 16 და სხვაგან); საჰსჯელი (მათ. 3, 29; 23, 33 და სხვაგან) და მისთ.

მოყვანილი მაგალითები საკმარისია იმისთვის, რომ დავრწმუნდეთ, თუ რა არეუ-დარეუა შეუტანია ანტონის დრამმატიკის კანონების მოხმარებას ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ანტონი ვერ ერკვეოდა ქართული ენის აგებულების სა-

კითხვებში, მას მცდარი წარმოდგენა ჰქონდა მის ძირითად თავისებურებათა შესახებ. ჰაე და სან პრეფიქსების რაობისათვის რომ ვერ შეუგნია, მას გაუფრტოვებელი ხმარება უოველგვარი ზმნის ფორმაზე, სადაც კი არის საშუალება მათი გამოთქმისა.

არეუღლია მოქმედებითისა და ვნებითი გვარის ფორმები

ახალი აღთქმის ნაბეჭდ წიგნებში ხშირია შეცდომები ზმნის გვარის ფორმების ხმარებისას: საჭიროა მოქმედებითის ფორმა და იკითხება კი ვნებითისა, ან პირუკუ. ეს მოვლენა პირიან ზმნებშიც გვხვდება და მიმდებარეობს.

ა) შე- ხოლო თუ -გ-ხო სამოსელსა მისსა, ვცხოვრე (მათ. 9, 21). აქ ზმნა შემოკლებით არის დაბეჭდილი -ში და პირდაპირ არ ჩანს, შევასო იკითხება, თუ შევასო. ჯრუჭ-პარხლისა და აღიშის სახარებათა მიხედვით მოქმ. გვარის ფორმა უნდა (შევასო), მაგრამ -ს ვნებითად გაუგია და ასე გაუხსნია: შე -ხ- თუ -ვხო. ამგვარადვეა მომდევნო გამოცემებშიც: მჩხი.

ბ) ეფედრე უფალსა, მი- ხოლო თუ -გ-იტოს შენ უმჯულოება გულისა შენისა (საქმე 8, 22). -ში აქ მოქმ. გვარის ფორმა (მი- ხოლო თუ -გ-იტოს, რომელიც მეორდება შემდგომ გამოცემებში (მჩხი), უნდა კი ვნებითისა, რომელიც ეს ჩანს სხვა ფერსიებიდან და ძველი ქართული თარგმანიდანაც. პირველი გამოცემის (-ს) ტექსტი რედაქციულად ემთხვევა იმ ხელნაწერებისას, რომლებიც გამოყენებული აქვს ი. აბულაძეს (თბილისისა, ქუთაისისა და ათონის ხელნაწერები). სინაზე დაცულ ხელნაწერებში სხვა რედაქციის ტექსტი უოფილა, როგორც ეს ჩანს ქ. გარითის გამოცემიდან: ეფედრე უფალსა, მი- ხოლო თუ -გ-იტოს შენ უმჯულოება გულისა შენისათანი.

გ) და ვითარცა გარდაცვალა იგი, აღუდგინა იგი მათ დავით მეფულ (საქმე 13, 22). როგორც სხვა ფერსიებიდან ჩანს, აქ მოქმ. გვარის ფორმა უნდა, მაგრამ -ში შეცდომით ვნებითი გვარისაა (გარდაცვალა). რომელიც -სა და მომდევნოებში მეორდება ორთოგრაფიის შეცვლით (გარდაცვალა). აღსანიშნავია მაინც, რომ -ს მხარს უჭერს ერთი სინური და ერთი თბილისური ხელნაწერი.

დ) ამისთვისცა დავეყენე (14 და შემდგომში უმატებენ: შრავალ გზის) მისლვად თქუენდა (რომ. 15, 22) -ს, ინიანი ვნებითის ფორმა -ში (დავყენე) აშკარა შეცდომაა, შეიძლება კორექტურული სასიათისაც.

ე) რაქმას აღვსრულოს თქუენი ეგე მორჩილება (2 კორ. 10, 6). ეფელა გამოცემაში სწორად არის, უკანასკნელში კი (-ში) აღასრულოს იკითხება.

ვ) ხოლო მეშინის, ნუკუე, ვითარცა-იგი გველმან აცთუნა ევა ზაკულებითა თვისითა, ეგრეთცა განისრწნენ გონებანი თქუენნი სიწრფოებისაგან ქრისტეს მამართ (2 კორ. 11, 3). ამ ადგილს კ. დანელიამ მიაქცია უურადლება: -ში ზმნა აქტივის ფორმით არის მოცემული (განისრწნეს), მაშინ როდესაც პასუხა მოსალოდნელით. მართლაც, შემოწმებამ დაადასტურა, რომ არა თუ -ში, არამედ ეფელა გამოცემაში აქტივის ფორმაა: განისრწნეს (ტყუ), განისრწნეს (მჩხი). ძველ ხელნაწერებშიც კი მოქმ. გვარის ფორმები უოფილა: განრეუნეს ან განხრწნეს, როგორც ეს ძ-დან ჩანს.

ზ) მოკლად მტერობაა იგი მას შინა (ეფეს. 2, 16). Ἐ-ში ვნებითი გვარის ფორმაა (მოკლად), რომელიც სხვა გამოცემებშიც შეორდება. შეცდომა აღვიღებთ გამოჩნდება, თუ ვაფიქვალისწინებთ კონტექსტს და სხვა ვერსიებს (ბერძნულში, მაგ., მიმღეობაა მოქმ. გვარისა ἀπαχέσθη, რომელიც რუსულში დევპრიჩასტიუ-ლი ფორმით არის გადმოცემული: ყნух). ძველ ხელნაწერებში უოფილა მოკლა, რომელიც შედის შერწყმულ წინადადებაში: განაქარვა... მოკლა... მოვიდა და გა-ხარა (ბ-ს მიხედვით).

ჟ) მრავალ-ფერი იგი სიბრძნე ღმრთისაა, რომელი ქმნა ქრისტე იესოას მიერ (ეფეს. 3, 11). აქ ქვეშდებარედ ღმერთმან იგულისხმება, ფორმა სწორად არის და-ბეჭდილი: Ἐ-სა და მომდევნო გამოცემებში, თუმცა Ἐ-ში და მისგან დამოკიდებუ-ლებში ქმნა-ს ნაცვლად ჰქმნა ჩნდება. შეცდომა კი ბევლ ხელნაწერებში უოფილა (რომელი იქმნა), როგორც ეს ბ-დან ჩანს.

თ) რომელი პირველად ვიუავ გემოძარ და მღვწელ და მაგინებელ; არამედ შევიწყალე, რამეთუ უმეცრებით ვიუავ ურწმუნობასა შინა (1 ტიმ. 1, 13). პირველ გამოცემაში (Ἐ-ში) აქ ვიუავ ორჯერ გვხვდება, რაც შეცდომაა: მეორე შემთხვე-ვაში აქტივის ფორმაა საჭირო (უმეცრებით ვიუავ), მაგრამ შეცდომა ვერ შეუნიშ-ნავთ და უფელა შემდგომ გამოცემაში გაუმეორებიათ (Ἐ-ში).

ი) არამედ რომელი-იგი ქმუენის დედათა, რომელთა აღუთქვას ღმრთის მსახურებაა საქმეთა მიერ კეთილთა (1 ტიმ. 2, 10). ასე იკითხება უფელა გამოცე-მაში, ვარდა უკანასკნელისა, სადაც შეცდომაა: აღუთქვას Ἐ.

ია) თუსითა ნებითა და მადლითა, რომელი მომეცა ჩუენ ქრისტე იესოას მიერ (2 ტიმ. 1, 9). რომ მომეცა უნდა, ამაში ეჭვი არ არის, რადგანაც ბერძნულ-ში იკითხება: ἡμῶν ἐκ μέρους τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. მაგრამ Ἐ-ში შეცდომაა: მომეცა ჩუენ, რაც გამეორებულია შემდგომ გამოცემებში (Ἐ-ში).

იბ) ვითარ-მე ჩუენ განფერნეთ, უკუეთუ ესოდენი-ესე უღებ-ვყოთ ცხოვ-რებაა, რომელმან-იგი დასაბამი მიიღო უფლისა მიერ, მსმენელთა მათგან ჩუენდა მომართ დაბტკიცნა (ებრ. 2, 3). აქ „დაბტკიცნა“ ვნებითია, უღრის დღევანდელ-„დაბტკიცდა“-ს. მის ნაცვლად Ἐ-ში დაბტკიცნა იკითხება, რომელიც მოქმედები-თია, მაგრამ ისეთი, რომელსაც პირდაპირ ობიექტად სახელი უნდა ქმონდეს ნა-რიან მრ. -ში, ვთქვათ ასეთი: დაბტკიცნა სიგელნი. მაგრამ ასეთი ობიექტი მო-უვანილ წინადადებაში არ არის, არც იგულისხმება. ბერძნულისა და სხვა ვერ-სიების მიხედვით აქ ვნებითია მოსალოდნელი, რადგანაც აზრი ასეთია: ხსნა („ცხოვრება“) მტკიცე შეიქნა. საკმარისია, ორი ანიდან ერთი ამოვიღოთ, რომ ფორმა გასწორდეს (არა „დაბტკიცნა“, არამედ „დაბტკიცნა“). აღსანიშნავია, რომ ძველი რუდაქციის ხელნაწერებში (ბ) დაბტკიცნა წერებულა. პირველი გა-მოცემის შეცდომა (დაბტკიცნა) უფელა მომდევნოს გაუმეორებია.

ივ) განტეუებად მომსრალთა განტეუებითა (ლუკ. 4, 18). მომსრალი ვნებითი გვარის მიმღეობაა „მო-სრ-ვა“ ზმნისაგან (მე მო-ვსარ, მან მო-სრა). ეს „მო-მ-სრ-ალ-ი“ იმგვარადვეა ნაწარმოები, როგორც მო-მ-კულ-არ-ი, და-მ-შრ-ალ-ი და სხვ. მოქმ. გვარის მიმღეობა იქნება „მო-მსრულ-ი“ და სწორედ ეს ფორმაა პირველ გა-მოცემაში (განტეუებად მომსრულთა განტეუებითა Ἐ), რაც შეცდომაა. მაგრამ

მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI (1945), გვ. 123.
2. მაგალითებში ზ-ხთვის წვეულებრივ მარტო ზმის უფრო
შეხვედრისა.
ამას გარდა, უფროდის აკ არის წამყვანი მერმინდელი მსოფლიო, რომელი
საერთოდ ამ საკითხში ზ-ს უფროებს იმეორებენ.

შეცდომისთვის არაფის მიუქცევია უურაღლესა და იგი არხეინად დამკვიდრებულა უველა შემდგომ გამოცემაში (478778).

იღ) სმენად უოველსა ბრძანებულსა შენდა უფლისა მიერ (საქმე 10, 33) ო. ასე იკითხება მომდევნოებშიც, გარდა უკანასკნელისა, სადაც არის: უოველსა მბრძანებულსა, რაც უთუოდ რაღაც გაუგებრობის გამოა წარმოშობილი.

აღსანიშნავია, რომ ძველის-ძველ ხელნაწერებში სამგვარი ვარიანტია: სმენად უოველსა ბრძანებულსა, სმენად უოველსა ბრძანებულისა (ი. აბულაძის გამოცემის მიხედვით), სმენად უოველსა, რაჲ იგი ბრძანებულ არს (ქ. გარიტის გამოცემის მიხედვით).

იე) ერთი მსხუერპლი სრულ იქმნა სამარადისოდ განწყვედილთა მათთვის (ებრ. 10, 14). ო-ში შეცდომაა, იკითხება განწყვედილთა, რომელიც მეორდება უველა მომდევნო გამოცემაში: 478778.

არეულია მწკრივთა ფორმები

ოდ სავრცობიანი ზმნების ფორმათა წარმოება ძველად ვანსხვაებული იყო დ სავრცობიანი ზმნების ფორმათა წარმოებისაგან სამ მწკრივში: უწყვეტელში, I კავშირებითში (I მყოფადში) და I ბრძანებითში¹. განსხვავების მოშლა დაიწყო XI საუკუნეში და დამთავრდა XII-ში, ოდ სავრცობიანთა ფორმები სავსებით გაუთანასწოვრდა დ სავრცობიანებს. მას შემდეგ უველა ზმნა ერთნაირად აწარმოებს აღნიშნულ მწკრივებს.

ნიკოლოზ ორბელისძეს საერთოდ კარგად დაუბეჭდავს ტექსტი ძველი ნორმების მიხედვით, მაგრამ იოანე ოსესძე ვერ გარკვეულა ძველი ენის საკითხებში და ძველი ფორმები ახალი ქართულისაზე გადმოუყვანია ორსავე მის ნარედაქციევ კრებულში — სახარებასა და სამოციქულოში. ამ შემთხვევაში საკითხი ეხება ორ მწკრივს: უწყვეტელსა და I კავშირებითს (I მყოფადს). რაც შეეხება I ბრძანებითის ფორმებს, იოანე მათ არ შეჰხვებია, რადგანაც ისინი, მისი შეხედულებით, I კავშირებითის ფორმები იყო. იგივე ითქმის მცა ნაწილაკიანი ზმნის ფორმების შესახებ, რომლებიც ხელ-უხლებელი დარჩა. მაგალითები ნათლად წარმოგვიდგენს საქმის ვითარებას²:

ვიცოდე — ვიცოდი

უწყვეტელი

- ა) მე არა ვიცოდე იგი (იო. 1, 31; 1, 33) ო, მე არა ვიცოდი იგი 877878.
ბ) [შენ] იცოდე, რამეთუ მე კაცი ვარ სასტიკი (ლუკ. 19, 22) ო, [შენ] იცოდე 877878.

¹ ა. შანიძე. სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველს ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI (1945), გვ. 835 — 844.

² მაგალითებში ო-სთვის ჩვეულებრივ მარტო ზმნის ფორმებია ნაჩვენები, სხვა გამოტოვებულია.

ამას გარდა, უოველთვის არ არის ნაჩვენები მერმინდელი გამოცემები, რომლებიც საერთოდ ამ საკითხში ო-ს ფორმებს იმეორებენ.

I კავშირებითი

ვ) რათა გიგოდიან შენ (იო. 17, 3) **ჯ**, რათა გიგოდეშ შენ **ბ**რძნ.

დ) საუურადღებოა, რომ, თუ წინადადებაში ნახმარია შვა ნაწილაკი, რომელიც კავშირებითის ფორმას ვერ იკუთვნებს, არამედ თხრობითს მოითხოვს, თხრობითის ფორმა ხელ-უხლებელი რჩება **ბ**-ში, მაგალითი: უკუთუშვა იგოდე შენ ნიშნად (იო. 4, 10). ეს იმიტომ, რომ შვა ნაწილაკის სინტაქსური თვისება აღარ ესმოდათ, უთუოდ ეგონათ, თითქმის აქ კავშირებითის ფორმა იყოს და ხელი არ ახლეს. ასეთივე მაგალითია: უკუთუშვა შიგოდეშ მე, მამაცამცა ჩემი იგოდეშ **ბ** (იო. 8, 13; 14, 7).

აქ, მართალია, **ბ** დაემთხვა **ჯ**-ს, მაგრამ **ჯ**-ში ძველი ფორმაა დატოვებული, **ბ**-ში კი ეს ძველი ფორმა ახლებურად არის გააზრებული.

უნყოფე — უნყოფი

უწვევებელი

ა) უწეოდა [შე], რ' ფიცხელი კაცი ხარ შენ (მათ. 25, 24) **ჯ**, უწეოდი **ბ**რძნ.

ბ) უწეოდა [შენ], რ' მოვიმეი, სადა არა დავსთესი (მათ. 25, 26) **ჯ**, უწეოდი **ბ**რძნ.

I კავშირებითი

ვ) მოვიდეს უფალი იგი მონისა მის ღლეა, რომელსა არა მოელოდის, და ჭამსა, რომელი არა უწეოდის **ჯ** (მათ. 24, 50), მოელოდეს... უწეოდეს **ბ**.

დ) რ'ა უწეოდის, რაჲ-იგი ივაჭრეს **ჯ** (ლუკ. 19, 15). უწეოდეს **ბ**.

ე) არაფინ უწეოდის, თუ ვინ არს (იო. 7, 27) **ჯ**, უწეოდეს **ბ**.

ვ) უკეთუ ვინმე უწეოდის, სადა არს (იო. 11, 57) **ჯ**, უწეოდეს **ბ**რძნ.

ზ) რათა უწეოდის სოფელმან (იო. 17, 23) **ჯ**, უწეოდეს **ბ**რძნ.

თ) რ'ა უწეოდით [თქვენ], რ' კელმწიფება აქეს (მარკ. 2, 10; ლუკ. 5, 24; 9, 6) **ჯ**, უწეოდეთ **ბ**.

თ) თუთ უწეოდით (ლუკ. 21, 30) **ჯ**, თუთ უწეოდეთ **ბ** (ბრძანებითის ფორმად ესმის).

ი) რ'ა სცნათ და უწეოდით (იო. 10, 38) **ჯ**, უწეოდეთ **ბ**.

ვტიროფე — ვტიროფი

უწვევებელი

ა) გიგოდებდით თქვენ და არა სტიროდით (ლუკ. 7, 32) **ჯ**. ქარავმით დაბეჭდილი ფორმა ასე უნდა იყოს წაკითხული: სტიროდეთ, მაგრამ იგი ასე გაუხსნია **ბ**-ს: მსტიროფით.

I კავშირებითი (I მფო ჟადი)

ბ) ვაჲ თქვენდა, რომელნი იცინით აწ, რამეთუ იგლოვდეთ და სტიროდით (ლუკ. 6, 25) **ჯ**, მსტიროდეთ **ბ**.

გ) სტიროდით და ჰგოდებდეთ თქვენ, ხ' სოუელსა უხაროდის და თქვენ სწუხდეთ (იო. 16, 20) ო, სტიროდეთ... უხაროდეს ო.

| ბ რ ძ ა ნ უ ბ ი თ ი

დ) ნუ სტიროთ ჩემზედა, არამედ თავთა თქუქნთა სტიროდეთ და შელთა (ლუკ. 23, 28) ო, სტიროდეთ ო.

ვიტყოდე — ვიტყოდი. ვერყოდე — ვერყოდი

| უ წ ე ა ე ბ ი თ ი

ა) სიტყუასა რომელსა ვიტყოდე, მან საჯოს იგი (იო. 12, 48) ო, ვიტყოდი ო.

ბ) შე თავით თუხით არარას ვიტყოდე (იო. 12, 49), ვიტყოდი ო.

გ) ესე იგი სიტყუანი არიან, რომელთა ვიტყოდე თქვენ (ლუკ. 24, 44) ო, ვიტყოდი ო.

დ) ამას ვიტყოდე თქვენ (იო. 14, 25; 15, 11; 16, 1; 16, 4; 16, 23) ო, ვიტყოდი ო.

ე) ამას რაჲ ვიტყოდე თქვენ (იო. 16, 6) ო, ვიტყოდი ო.

ვ) სიტყუთა მით, რომელსა ვიტყოდე თქვენ (იო. 15, 3) ო, ვიტყოდი ო.

ზ) შე განცხადებულად ვერყოდე სოუელსა... ხოლო ჟარულად არარას ვერყოდე... აჰა, ამათ იცოიან, რასა იგი ვერყოდე მათ (იო. 18, 20 — 21) ო. ო-ში აქ უფელგან ვერყოდი არის.

ყ) უკეთუ ბოროტსა ვერყოდე, წაზე ბოროტისათჳს (იო. 18, 23) ო. ამ წინადადებაში უკეთუ არის, მასთან ზმნის ჟორმა | კავშირებითად ესმის ო-ს და აჰის გამო არ ასწორებს (ვერყოდე), მეორე ზმნა კი ამ ჟორმით მოჰყავს: ქწამე.

| კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

თ) აღჴალო იგავით პირი ჩემი და ვიტყოდი დაფარულთა (მათ. 13, 35) ო, ვიტყოდე ო.

ი) არლარა მრავალსა ვიტყოდი თქვენ თანა (იო. 14, 30) ო, ვიტყოდე ო.

ია) არა თქუქნ იუფნეთ შეტუქლნი, არამედ სული მამისა თქუქნისა, რომელი იტყოდის თქუქნ შორის (მათ. 10, 20) ო, იტყოდეს ო.

იბ) ნუ ჰზრუნავთ, ვითარ ანუ რასა იტყოდით, რ' მოგეცეს თქუქნ მას ქაშსა შინა, რასა-იგი იტყოდით, რ' არა თქუქნ იუფნეთ შეტუქლნი, ალ სული მამისა თქუქნისა, რომელი იტყოდის თქუქნ შორის (მათ. 10, 19 — 20) ო, იტყოდეთ... იტყოდეთ... იტყოდეს ო.

იგ) არა იტყოდის თავით თუხით, არამედ რაოდენი-რაჲ ესმეს, იტყოდის (იო. 16, 13) ო, იტყოდეს... იტყოდეს ო.

იდ) ნუ წინასწარ ჰზრუნავთ, ნუცა იწურთით, რასა იტყოდით (მარკ. 13, 11) ო, იტყოდეთ ო.

იე) და რომელსა უწრსა ვერყოდით საუნჯეთა შინა, იქადაგოს ერდოთა ზედა (ლუკ. 12, 3) ო, ვერყოდეთ ო.

იჲ) იწყით კარსა ზედა რეკად და ვერყოდით (ლუკ. 13, 25) ო, ვერყოდეთ ო.

იზ) მრავალნი მოვიდოდნან სახელითა ჩემითა და იტყვიან (მათ. 24, 3; მარკ. 13, 6; ლუკ. 21, 8) ლ, მოვიდოდნენ... და იტყვიან ზ.

იმ) უოველი სიტყუა უქმი, რომელსა იტყვიან კაცნი (მათ. 12, 36) ლ იტყვიან ზ.

ინ) ენათა ახალთა იტყვიან (მარკ. 16, 17) ლ, იტყვიან ზ.

იო) უოველსა უქმს რაოდენსა ბერძნულთა თქუენ ღამარსვალ, ღამარსვალ და უაფთ (მათ. 23, 3) ლ, ბერძნულთა ზ.

იპ) უაფ თქუენდა, რაჟამს კეთილსა ბერძნულთა თქუენ კაცნი (ლუკ. 6, 26) ლ, ბერძნულთა ზ.

მიხაროდის

ქართული ზნეობა

ა) უფროს უხაროდის მის ზედა (მათ. 18, 13) ლ, უხაროდეს ზ.

ბ) რა მთესვარსა და მომვალსა ერთბაშად უხაროდის მის თან (ლუკ. 4, 38) ლ, უხაროდეს ზ.

გ) და უხაროდის გულთა თქუენთა (ლუკ. 16, 22) ლ, უხაროდეს ზ.

გეშინოდის

ქართული ზნეობა

ა) გიჟუნო თქუენ, ვისა გეშინოდის (ლუკ. 12, 5) ლ, გეშინოდეს ზ.

ბ) გნებავს თუ, რა არა გეშინოდის ჭელმწიფებისაგან, კეთილსა იქმოდ (რომ. 13, 3) ლ, გეშინოდეს ზ.

იქმოდის

ქართული ზნეობა

უოველსავე რასაცა იქმოდით, გულთად იქმოდეთ (კოლ. 3, 23) ლ, იქმოდეთ... იქმოდეთ ზ.

როგორც ვხედავთ, იქმოდით გადმოკეთდა, ხოლო იქმოდეთ ღარჩა, და როგორც ბრძანებითი ფორმას, მახვილი დაესვა.

ვიჭირვოდეს

ქართული ზნეობა

უოველთავე ვიჭირვოდეთ: გარეშე ბრძოლანი, შინაგან შიშნი (2 კორ. 7, 5) ლ, ვიჭირვოდით ზ.

აღგებოდის

ქართული ზნეობა

რომელი აღგებოდის ჭელმწიფებასა, ღმრთისა ბრძანებასა აღგების; და რომელი-თვი აღგებოდის, თავისა თვისა სასჯელი მიიღონ (რომ. 13, 2) ლ, აღგებოდეს... აღგებოდეს ზ.

მოყვანილი მაგალითები ნათლად გვიჩვენებს, რომ C-ში დაცული ძველი ქართლის ფორმები B-ში ახალი ქართულის ფორმებზეა გადაწყობილი. ამიტომ შეიძლება ვთქვათ, რომ, თუ C-შია ახალი ფორმა, B-შიც იქნება იგი გადაწყობილი. ასეთია, მაგ., ეს აღვნიშნავ: და უკეთეს სახლი იგი იქნება იქნება, მოვი-
ნაც აქ ბრძანებითა მე-3 პირისა, მაგრამ B-ში ვერ ამჩნევს შეცდომას და იმეორებს
მას. შემდგომი გამოცემები კი ბრძნად მისდევნენ B-ს.

სინტაქსის საკითხები

სინტაქსური შეცდომები ახალი აღთქმის წიგნებში სხვადასხვა ხასიათისაა. ზოგი წარმომდგარია ძველი კონსტრუქციების უცოდინარობისაგან, ზოგიც დაუ-
ღვერობის ბრალია გადაწერისა თუ ბეჭდვის დროს.

შეცდომები რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში

ა) და მაშაძე შენი რომელი ქვედავს დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად
(მათ. ნ, 4; ნ, 6). ახალი ქართული ენის ნორმათა თვალსაზრისით, მოყვანილი
წინადადება გაუმართავია. ჩვენ ვიტყვით ან ასე: მაშაძე, რომელიც ქვედავს
დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად; ან ასე: მაშაძე, რომელიც ქვედავს დაფა-
რულთა, მოგაგოს შენ ცხადად, ე. ი. ორში ერთი: ან მაშაძე მოგაგოს, ან მა-
შაძე, თანახმად წესისა, რომელიც გარდაცვალ ზმნასთან შეწყობილი
გრამატიკული სუბიექტისაგან ბრუნვა-ცვალებადობას მოითხოვს. ვაცმა რომ თქვას,
ეს წესი ძველ ქართულშიც აგრე იყო, მაგრამ ერთი შეზღუდვით: თუ სუბიექტი გან-
საზღვრული იყო მომდევნო დამოკიდებული წინადადებით, ასეთ ქვეწყობილ წინადა-
დებაში მისი ბრუნვა ანგარიშს უწევდა დამოკიდებული წინადადების ზმნას¹. ამის კარ-
გი მაგალითია ზემორე მოყვანილი წინადადება, რომელიც უნაკლოა ძველი ქართული
ენის სინტაქსის თვალსაზრისით. სხვათა შორის, ამიტომ ძველი ტექსტების გამო-
ცემის დროს მიღებული გვაქვს წესად, რომ ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული
წინადადების წინ მივიწეროთ.

რას ვხედავთ პირველ გამოცემაში? აქ ნ, 4-ში მცდარი ფორმა იქნა
და: და მაშაძე შენ რომელი ქვედავს დაფარულთა მოგაგოს შენ ცხადად C.
გამოცემაში მიმდევები არ არის ნახმარი, მაგრამ, თუ ვიხმართ, წინადადება წარ-
მოგვიდგება დღევანდელი წესების მიხედვით: და მაშაძე შენ რომელი ქვედავს
დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად- სწორედ ასეა გამართული ეს რთული ქვე-
წყობილი წინადადება უფელა შემდგომ გამოცემაშიც (თანაც VII-ში „ცხადად“ იქით-
ხება). რაც შეეხება მათ. ნ, 6-ს, იქ სხვა ვითარებაა: თუ ორთოგრაფიას არ მი-
ვაქცევთ უურადლებას, წინადადება სწორად არის წარმოდგენილი ძველი ქართული
ენის წესის კვალობაზე: და მაშა შენი რომელი ხედავს დაფარულთა, მოგაგოს
შენ ცხადად C4. აგრევეა VII-შიც (ოღონდ აქ უფელაგან ხედავს არის). უკა-

¹ ლიტერატურა ამ საკითხის შესახებ: ჟ. ერთელიშვილი, სამართლებრივი ნაცვალ-
ხედავს შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა ძველ ქართულში (თბ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის
შრომები, ტ. 65, 1957); მისივე, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში. I. სინ-
ტაქსის საკითხები. 1962, 17-19.

ნასკნელ გამოცემაში კი ძველი სინტაქსური წესი დაურღვევიათ და წინადადება ახალი ქართული ენის წესების მიხედვით გაუმართავეთ: და მაშასადამე შენთან, რომელი ჰხედავს დაფარულთა, მოგაკოს შენ ცხადად ო.

დ) ეოველმან სემან რომელმან არა ეოს ნაყოფი კეთილი, მოეკუქათოს და ცეცხლსა დაედვას (მათ. 7, 19). ეს წინადადება ისეთივეა, როგორიც ზემოთ განვიხილეთ, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ იქ დამოკიდებული წინადადების გარდაამატალი ზმნა | სერიის ფორმით იყო წარმოდგენილი (რომელი ჰხედავს), აქ კი მეორე სერიის ფორმაა (რომელმან არა ეოს). ამიტომ აქ ქვემდებარე მოთხრობითშია და არა სახელობითში, როგორც იქ.

მოუფანილი წინადადება ყველა გამოცემაში სწორად არის წარმოდგენილი, გარდა უკანასკნელისა, სადაც იკითხება: ეოველი ხე, რომელმან არა ჰყო ნაყოფი კეთილი, მოეკუქათოს და ცეცხლსა დაედვას ო.

მსგავსი წინადადებაა მათ. 3, 10-ში და ლუკ. 3, 9-ში, მაგრამ ორგანო ძველი ფორმა ხელ-უხლებელია.

მცა ნაწილაკიანი წინადადება

მცა ნაწილაკის გარეგან წინადადებაში გარკვეული წესი ქმნდა ძველ ქართულში: ამნაირი წინადადების ზმნა აუცილებლად თხრობითი კილოს ფორმა უნდა ეოფილიყო (და არა კავშირებითისა!). ეს წესი კარგად იყო შემონახული ვეფხის ტყაოსნის დაწერის დროს და კარგა ხანს შემდეგაც. მაგრამ მე-17 საუკუნეში საკმაოდ შერყეული იყო ეს წესი, ხოლო მე-18 საუკუნის დასაწყისში, როდესაც პირველად დაიბეჭდა ახალი აღთქმის წიგნები, ბევრს უჭირდა სისწორით გადმოწერა ძველი ტექსტების აღვლილებისა, სადაც მცა ნაწილაკი იყო ნახმარი, და უნებურად არღვევდნენ წესებს — ზმნის ფორმა კავშირებითის მწკრივში გადაქცევდნენ. ხშირი იყო აგრეთვე მცა და ცა ნაწილაკების არევა, რასაც ახალი აღთქმის წიგნებშიც ვხედავთ.

ა) არა ღირს ვარ მე, რაჟთამცა სართულსა ჩემსა ქუეშე შემოხუე (მათ. 8, 8). ეს წინადადება სწორად არის წარმოდგენილი ო-ში და ო-ში (თუ ორიო-გრაფიას არ მივაქცევთ უურადლებას), მაგრამ გადაუსწორებიათ ო-ში, სადაც იკითხება: რამცა სართულსა ქუეშე ჩემსა შემოხუე. ო-ში აღგენილია შემოხუე, ხოლო მომდევნო გამოცემებში ისევ მცდარი ფორმაა: შემოხუე ო, შემოხუე ო.

ბ) არაფინ ფარულად რასმე იქმნ და ეძიებნ, რაჟთამცა განცხადებულ იო (იო. 7, 4). ეს წინადადება ყველგან სწორად არის წარმოდგენილი, უკანასკნელ გამოცემის გარდა: რაჟთამცა განცხადებულ-იოს ო.

გ) ევოდენ არაფინ არს... რომელმან მცა შეუძლო განკითხვად შორის მშის თვისისა (1 კორ. 6, 5). ეს წინადადება სწორად არის დაბეჭდილი აღრიწდელ გამოცემებში (1947), შემდეგ კი შერყენილა, მცა-ს ნაცვლად ცა დაუბეჭდნენ: რომელმანცა ოოოო.

დ) არაფინ არს, რომელმან მცა ქმნა სიტყობობა (რომ. 3, 12). პირველ გამოცემაში რომ გაპარულა შეცდომა (რომელმანცა), იგი შემდეგ ყველგან გაუშეორებიათ (477777).

ე) აწ ეგრეთ შემოიტანეს თავი, ვითარცა მანდა მეოთხე (1 კორ. 5, 3).
აგრეთვე 1-ში. 7-ში მ ჩაუმატებიათ (ვითარცა) და იგი მომღვწეო გამო-
ცემებშიც გადასულა (ხ).

მამა-დედასა თუ მამა-დედათა?

მოუწოდეს მამა-დედათა მისთა (იო. 9, 18). ასეა 1-ში და მომღვწეობებში, უკა-
ნასწავლის გარდა, სადაც იკითხება: მოუწოდეს მამა-დედასა მისთა 1. „მისთა“
ჟერ მივიჩნევთ, რადგანაც იქვე, ცოტა ქვემოთ, იმავე 1-ში იკითხება: მიუგეს
მამა-დედაჲს მისჲს (იო. 9, 20); ამისთვის ქსთქუეს მამა-დედაჲს მისჲს (იო. 9,
23). მაშასადამე, წინა გამოცემებში სწორად დაბეჭდილი ტექსტი შეგნებულად
არის „გასწორებული“ 1-ში.

პირდ. ობიექტი სუბიექტად იქცა

შეწვევისაჲს სიმტკიცისა ძლიერებისა მისისა, რომელ ქმნა ქრისტეს თანა,
რამეთუ აღადგინა იგი მკუდრეთით (ეფეს. 1, 19—20). რომელ აქ პირდ. ობიექტად,
1-ში კი იგი სუბიექტად არის წარმოდგენილი: რ'ლნ. შეცდომა გადასულა ფველა
სხვა გამოცემაში, მაგრამ ისე, რომ 1-ში რ'ლნ შემოკლებითვეა დაბეჭდილი,
სხვებში კი სრულად: რომელჲს ქმნა 1-ში (ზმნის ფორმა „ქმნა“ 1-დან
მოდის).

რომელი-ესე თუ რომლითა-ესე?

უკუეთუ ჩუენ დღეს განვიკითხვით ქველის-საქმესა ზედა კაცისა უძღურისა-
სა, რომლითა-ესე ცხოვნდა (საქმე 4, 9). ფველა გამოცემაში (1-დან 1-მდე) არის
რომელი-ესე, მაშასადამე, დამოკიდებული წინადადებით განსაზღვრულია „კაცს“ და
არა „ქველის-საქმე“, რაც შეცდომაა. ბევრ რელაქციებში რომლითა-ესე იკითხე-
ბა და სხვა ფერსიებიდანაც ეს ჩანს.

თანა-ზიარ თუ ზიარ?

უკუეთუმცა ვიუფენით დღეთა მათ მამათა ჩუენთასა, არამცა ვიუფენით მათ
თანა ზიარ სისხლსა მას წინაჲსწარმეტყუელთასა (მათ. 23, 30). 1-ში კარგად არის
დაბეჭდილი ეს მუხლი: „თანა“ ახლავს „მათ“ სიტყვას („მათ თანა“) და არა
„ზიარ“-ს (თანა-ზიარ). 2-ში კი „ზიარ“-ის შემდგომ მძიმეა (ზიარ), რომე-
ლიც 1-შიც მეორდება. მძიმე ამოღებულია 2-ში და აღდგენილია 1-ს იკითხ-
ვისი, მაგრამ 1-მ ზიარ-ს თანა დაუკავშირა ქვენაშთით (თანა-ზიარ), რის გა-
მოც შეირყვნა ტექსტი. „თანა-ზიარ-ი“ რომ ყოფილიყო ტექსტში, საჭირო იქნე-
ბოდა რელატიური ფორმა ზმნისა: არამცა ვიუფენით მათ თანა-ზიარ სისხლსა...
ადრშის ოთხთავში თანა და ზიარ გაყოფილია ზმნით და გაუგებრობას ადგილი არ
შეიძლება ჰქონდეს: არამცა ზიარ ვიუფენით მათ თანა სისხლსა მას წინაჲსწარ-
მეტყუელთასა.

სიტყვების მცდარი განაწილება წინადადებაში

ა) სხუანი აცხოვნა, თავი თუხი ვერ ძალ-უც ცხოვნებად ქრისტესა, მეუფესა ისრაელისასა. გარდამოქედინ აწ ჯუარით, რამთა ვიხილოთ და გურწმენეს (მარკ. 15, 31 — 32). მოუყვანილი აღვილი ცუდად არის დაყოფილი მუხლებად: 32-ე მუხლი უნდა იწუებოდეს ან „სხუანი“ სიტყვით, ან „გარდამოქედინ“ სიტყვით, იწუება კი „ქრისტესა“-თი, რის გამოც გაწუფებულია წინადადება: თავი თუხი ვერ ძალ-უც ცხოვნებად ქრისტესა, მეუფესა ისრაელისასა. რაკი „ცხოვნებად“ წინა მუხლს ეუთვნის, უნებურად მის შემდეგ წერტილის დასვამს კაცი და შემდგომ სიტყვებს მომდევნო ზმნას დაუკავშირებს: ქრისტესა, მეუფესა ისრაელისასა, გარდამოქედინ აწ ჯუარით. მაგრამ ამ შემთხვევაში რაღაც შეუსაბამობა გამოდის. ამიტომ უკანასკნელ გამოცემაში ასე გაუმართავთ ტექსტი: სხუანი აცხოვნა, თავი თუხი ვერ ძალ-უც ცხოვნებად ქრისტე, მეუფე ისრაელისა, გარდამოქედინ აწ ჯუარით, რამთა ვიხილოთ და გურწმენეს ო.

ბ) უკეთუ ცხენსა აღვრნი აღუსხნით დამორჩილებად ჩუენდა იგი, და უოველი გუამი მისი მოვაქციით (მაკ. 3, 3). ლ. კიკნაძემ შენიშნა, რომ მძიმე არ არის დასმული თავის აღვილას ქ. ლორთქიფანიძის გამოცემის ერთი რედაქციის ტექსტში, სადაც იკითხება: ...დამორჩილებად ჩუენდა, იგი და უოველი გუამი მისი მოვაქციით. იმავე გამოცემის სხვა რედაქციის ტექსტში „იგი და“ არ არის, ამიტომ მძიმე თავის აღვილზეა, ამას გარდა, აქ „აღვასხნით“ არის (და არა „აღუსხნით“). ლ. კიკნაძის შენიშვნა სწორია, რადგანაც „იგი“ პირადპირი დამატებაა „დამორჩილებად“ ზმნისა (დამორჩილებად ჩუენდა იგი, ე. ი. რომ დავიმორჩილოთ ჩვენ იგი). შეცდომის სათავეა პირველი გამოცემა, სადაც იგი შემდგომი ზმნის დამატებად არის წარმოდგენილი გუამ-თან ერთად (იგი და უოველი გუამი მისი მოვაქციით). ამ გამოცემაში ჩუენდა სიტყვის შემდეგ წერტილი ზის, რომელსაც მძიმის მნიშვნელობა უფრო აქვს, ვიდრე წერტილისა, ო-ში უკვე მძიმეა, რომელიც გასდევს უფელა შემდგომ გამოცემას (178). ვაუგებრობა იმისაგან წარმომდგარა, რომ და აქ კავშირად გაუგიათ და არა ნაწილაკად, რომელსაც კავშირის ბერძნულში, მაგრამ მას ცა-ს მნიშვნელობა აქვს: დამორჩილებად ჩუენდა იგი, უოველი გუამიცა მისი მოვაქციით.

„უნდა“ ზმნის თავისებურება

„უნდა“ ზმნამ ძველ ქართულში შეიძლება სხვა ზმნის საწყისი ნათ. ბრუნვაში შეიწყო¹, მაგ.: და მისცეს მას ძმარი ნაველითა აღზავებული და, გემო რაჲ იხილა, არა უნდა სუშის (მათ. 17, 34). სხვა მაგალითი: რომელსა უნდეს სესხების შენგან, ნუ გარე-მიიქცევ პირსა შენსა მისგან (მათ. 5, 42, ჯრუჭ-პარხლის ხელნაწერთა რედაქციით). იგივე წინადადება ასე იკითხება აღნიშნულ ოთხთავე ში: რომელსა უნდეს გასხებაჲ შენგან, ნუ გარე-მიიქცევ პირსა. პირველ გამოცემაში და სხვებში ეს აღვილი ასეა წარმოდგენილი: რომელსა უნდეს სესხებაჲ შენგან, ნუ გარე-მიიქცევი, ამგვარადვეა სხვა ნაბეჭდ ახალი აღთქმის წიგნებშიც.

¹ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნეთა ფუნქციები ძველ ქართულში (1957), გვ. 180 — 183.

მსგავსი ვითარებაა მათ. 11, 27-ში: არცა მამაა ვინ იცის, გარდა ძემან, და რომლისაა უნდეს ძესა გამოცხადების (აღიშ.). პირველ გამოცემაში (C-ში) აღიშნული ფორმა შეუსწორებით: გამოცხადების, რაც შემდგომ გამოცემებშიც დამკვიდრებულია (NHX).

„გამოცხადების“ საწყისის ფორმაა, ნათ. ბრუნვაში დაუენებელი, ხოლო „გამოცხადების“ პირიანი ზმნაა ენებ. გვარისა აწმუოს შესამე პირის მხ. რიცხვის ფორმით და მას სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს. საერთოდ ეს ადგილი თავიდანვე საგონებელში აგდებდა, ალბათ, გადამწერლებს და რედაქტორებს და პროტოკოლ-გატის რედაქციაში, რომელიც ჯრუჭ-პარხლის ხელნაწერებით არის წარმოდგენილი, ეს ადგილი გაუაზრებელია პირიანი ფორმის დართვით: რომლისა უნდეს ძესა გამოცხადების, გამოუცხადოს, რომელიც პირველად, ალბათ, გლოსა იყო, შემდეგ კი გლოსა ტექსტში გადასულა და გვერდში ამოსდგომია საწყისის ფორმას (ამ ადგილს უურადლება მიაქცია ლ. კიკნაძემ).

ჩემდა თუ ჩემგან?

უკეთუ ვერ შესაძლებელ არს სასუმელი ესე თანა-წარსლვად ჩემდა, რათამცა არა შევსუ იგი, იუაენ ნება შენი (მათ. 26, 42) C. ჩემდა აქ შეცდომაა, უნდა ჩემგან, მაგრამ შეცდომა ვერაფერს შენიშნა და გამეორდა უველა მომდევნო გამოცემაში უკლებლივ.

შეცდომა უთუოდ ძველი ხელნაწერებიდან მოდის: ჩემდა იკითხება ორსავე უძველეს რედაქციაში: ჯრუჭ-პარხლისა და აღიშნისაში. მაგრამ უნდა მივეყვს უურადლეობა მათ. 26, 39-ე მუხლს, სადაც მსგავსივე გამოთქმაა, თუმცაღა კი „თანა-წარსლვა“ ზმნის ნაცვლად „თანა-წარსლომა“ არის ნახმარი: უკეთუ შესაძლებელ არს, თანა-წარმკედინ სასუმელი ესე ჩემგან (ჯრ.-პარხ.); მარჯუე თუ არს, თანა-წარმკედინ ჩემგან სასუმელი ესე (აღიშ.). სამაგიეროდ იგივე „თანა-წარსლვა“ იკითხება ოთხთავის სხვა ნაწილების პარალელურ ადგილებში. რომლებიც „ჩემგან“-ს უჭერენ მხარს: თანა-წარსლვად სასუმელი ესე ჩემგან (მარკ. 14, 36; ლუკ. 22, 42).

დაუბრძანებიეს?

ანგელოზთა მისთადა უბრძანებიეს (ლუკ. 4, 10) ეს რომ ახალ ქართულზე ვთარგმნოთ, ამას მივიღებთ: მისი ანგელოზებისთვის უბრძანებია. C-ში „მისთადა“ გადატანილია ერთი სტრიქონიდან მეორეზე, მაგრამ გადატანის ნიშანი ამ გადატანისას, ძველი ხელნაწერების მსგავსად, არსად არ არის ნახმარი. მისი ხმარე-გამოცემაში, ძველი ხელნაწერების მსგავსად, ამიტომ C-ს ტექსტი შეიძლება პირველად შემოღებულია L-ში (სამოციქულოში). ამიტომ C-ს ტექსტი შეიძლება ასე წაიკითხოს კაცმა: ანგელოზთა მისთა და უბრძანებიეს, ასეც არის და-ღებული L-ში გარკვევით („მისთა და უბრძანებიეს“ აქ ერთ სტრიქონზეა მო-ხუჭდილი L-ში გარკვევით) („მისთა და უბრძანებიეს“ ერთ სიტყვად არის წარმოდგენილი, რაც თავისებულოა), მაგრამ B-ში „მისთადა“ ერთ სიტყვად არის წარმოდგენილი, რაც

სწორია, სამაგიეროდ თანდებული „და“ ზმნისწინადად არის გაკეთებული და ზმნის
მიკერებულის ორ უკანასკნელ გამოცემაში: ანგელოზთა მისთა დაუბრძანებოეს ხ.

რომელთადა

არა უოველთა დაიტიონ სიტყუაჲ ეგე, არამედ რომელთადა მიცემულ არს
(მათ. 19, 11). აგრე იკითხება ჯრუჭ-პარხლის რედაქციაში და პირველ გამოცემაში.
სამაგიეროდ აღიშურ ოთხთაჲშია: არა უოველთა დაიტიონ სიტყუაჲ ეგე, არამედ
რომელთა მიცემულ არს. ორივე ფორმა შესაძლებელია, მაგრამ ხ-ში დაუკ-
ლიათ „და“ თანდებული და რთული თანწყობილ წინადადების მეორე ნაწილში
აღიშური ტექსტი მიუღიათ.

ვისნი ნაშობნი?

ეწამებით თავთა თჳსთა, რამეთუ ნაშობნი ხართ მკლველთა წინასწარმე-
მეტყუელთანი (მათ. 23, 31). ასეა დაბეჭდილი ყველა გამოცემაში უკანასკნელის
გარდა. ჯრუჭ-პარხლის რედაქციაშიც თითქმის იგივეა: ამით სწამებით თავით
თჳსით, რამეთუ ნაშობნი ხართ მკლველთა წინასწარმეტყუელთანი. აზრი ბუნდო-
ნია, ისე გამოდის, თითქო ამის თქმა უნდოდეს: მკლელი წინასწარმეტყუელების ნა-
შობნი ხართო. მაგრამ არა. აღიშურ რედაქციაში სხვანაირად არის გაკეთებული
წინადადება და აზრი ნათლად არის გამოთქმული: ან თქვენვე ეწამებით თავთა
თქვენთა, რამეთუ ნაშობნი ხართ (იგულისხმება: იმათი), რომელთა მოწყვდნეს წი-
ნაღწარმეტყუელნი. პირველი რედაქცია რომ ძალაში დაგუტოვებინა. ბუნდო-
ნობის თავიდან ასაცილებლად საჭირო იქნებოდა მცირეოდენი შესწორება: ცდი-
ლან კიდევაც, შეესწორებინათ ტექსტი, მაგრამ ასე გამოსვლიათ: ნაშობნი ხართ
მკლველთა წინასწარმეტყუელთათა ხ. ვერ არის კარგად გასწორებუ-
ლი, რადგანაც მსაზღვრელი არ არის შეთანხმებული საზღვრულთან. საჭირო იყო:
ნაშობნი ხართ მკლველთა წინასწარმეტყუელთაჲსანი.

შფოთის ყოფასა თუ შფოთისა ყოფისათჳს?

აღილე ეგე და მომიტევე (მოგუტევე ლ) ჩუენ ბარაბა, რომელი შფოთისა
ყოფასა ქალაქსა შინა და კაცის-კლვისათჳს შეგდებულ იყო საპურობილესა (ლუკ.
23, 18 — 19). ასე იკითხება ჯრუჭ-პარხლის ხელნაწერებში და პირველ გამოცემა-
შიც (ლ). „შფოთისა ყოფასა“ დროის გარემოებად უნდა გავიგოთ (შფოთის უო-
ფაში, შფოთის ყოფის დროს). „ქალაქსა შინა“ კი აღვილის გარემოებაა. თუ ავ-
რება, მაშინ „და“ კავშირი ზედმეტია. აღიშურ ოთხთაჲში კი იკითხება: რომელი-
თი აღმრვისათჳს რამსჳ ქალაქსა შინა და კაცის-კლვისათჳს შეუენებულ იყო სა-
პურობილესა. ამის მიხედვით გამოდის, რომ ბარაბას საპურობილესა ჩასმის მიზე-
ზი ის ყოფილა, რომ მას ქალაქში აღმრვა მოუხდენია (ე. ი. არეულობა გამოუ-

წვევია) და კაცი მოუკლავს. აქ „და“ თავის ადგილზეა. იგი თავის ადგილზე აღ-
მოჩნდება პირველი რედაქციით მოუფანილ ტექსტშიც, თუ „უოფა“ სიტყვის ფორ-
მა ნათესაობითი იქნება და არა შიცემითი: რომელი შფოთისა უოფისა ქალაქსა
შინა და კაცის-კლვისათჳს საპყრობილესა შეგდებულ იქმნა. აქ თჳს თანდებულ
შფოთის უოფა-სთანაც იგულისხმება: შფოთისა უოფისა(თჳს) ქალაქსა შინა და
კაცის-კლვისათჳს. პირველ ნაბეჭდ ოთხთავეში (I-ში) უთუოდ შეცდომაა, რომე-
ლიც ყველა მომდევნოს გაუზიარებია.

III. ლექსიკური ცვლილებანი

ლექსიკური ხასიათის ცვლილებათაგან ახალი აღთქმის ნაბეჭდ წიგნებში ზოგი წარმომდგარია რედაქციული სწორების შედეგად, ზოგი კი — ტექსტის შერევისაგან.

რედაქციული ხასიათის შესწორებანი

ა) მღვდელთ მოძღუარი. ლექსიკურ ცვლილებათაგან, რომლებიც მოიპოვება ახალი აღთქმის წიგნების ირაკლისეულ გამოცემაში (Ծ-ში), ვახტანგისეული გამოცემისაგან (Ը-საგან) განსხვავებით, პირველ უოვლისა უნდა აღინიშნოს მღვდელთ მოძღუარ სიტყვის განდევნა და მის ნაცვლად მღუდელთ-მთავრის შემოღება.

როგორც ი. იმნაიშვილის შედგენილი სიმფონია-ლექსიკონიდან ჩანს, მღვდელთ მოძღუარი ჯრუჭ-პარხლისა და აღიშის ოთხთავეში 76-ჯერ გვხვდება: მათეს თავში 22-ჯერ, მარკოზისაში 19-ჯერ, ლუკასაში 15-ჯერ და იოანესაში 20-ჯერ. ვახტანგის გამოცემაშიც ყველგან მღვდელთ მოძღუარი იკითხება, ირაკლის გამოცემაში კი — ყველგან მღუდელთ-მთავარი (შემოწმებული მაქვს ყველა შემთხვევა).

რაც შეეხება ირაკლისეულ სამოციქულოს, საზოგადოდ იქაც მღვდელთ მოძღუარი გადასწორებულია მღუდელთ-მთავრად (საქმე 9, 1; 9, 14; 22, 5; 22, 30; 23, 2; 23, 4; 23, 5; ებრ. 3, 1; 4, 14; 4, 15; 5, 1; 5, 5; 5, 10; 6, 20; 7, 26; 7, 27; 7, 28; 8, 1; 8, 3; 9, 7; 9, 11; 9, 25; 13, 11). მაგრამ გადაუსწორებლად გადარჩენილა აქა-იქ (საქმე 4, 6; 4, 23; 5, 17; 7, 1).

აღსანიშნავია აგრეთვე შემდეგი: 1765 წლისა და 1791 წლის სამოციქულო (Զ და Ծ) ეკლესიაში სახმარი წიგნებია, რომლებშიც დღესასწაულთა საკითხავებია აღნიშნული და მითითებულია, თუ რომელი დღის საკითხავი სად იწყება და სად თავდება. მაგალითად, ებრ. მე-5 თავის ნაწილი შედის დიდმარხვის მე-3 კვირაკის საკითხავში, რომელიც იწყება ებრ. 4, 14-დან და თავდება ებრ. 5, 6-ზე. ამასთანავე ებრ. 5, 4-დან იწყება საკითხავი მღვდელთ მოძღუართა ხსენების დღისა და თავდება ებრ. 5, 10-ზე. ამის გამო Զ-ში სქოლიოში მითითებულია დასაწყისისათვის: „საზიარო მღვდელთ მოძღუართა“, ხოლო 5, 10-ის შემდეგ: „დასასრული მღვდელთ მოძღუართა“ შესატყვის ადგილას Ծ-ში იკითხება: „საზიარო მღუდელთ-მთავართა“ და „დასასრული მღუდელთ-მთავართა“. მსგავსივე მითითებანია ებრ. 7, 26 — ებრ. 8, 2 ნაწილსათვის იმავე Զ-სა და Ծ-ში.

როგორც აღვნიშნეთ, ჯრუჭ-პარხლისა და აღიშის ოთხთავეს ხელნაწერებში ყველგან მღვდელთ მოძღუარი სწერია. ი. იმნაიშვილმა ჩემი თხოვნით შეამოწმა შესატყვისი ადგილები სხვადასხვა ოთხთავეისა, რომელთაგანაც უმეტესობა გამოუცემელია: ქსნისა (A—509), ოპიზისა, ტბეთისა, ურბნისისა (A—28), მესტიისა, ბერთისა, პალესტი-ნური (1048 წ., H—1741), ალავერდისა (A—484), თეღლორესი (A—98), „ანბან-ლილი“

(ცენტრ. არქივის ხელნაწ. ფონდი 233) და გამოარქვია, რომ ყველგან მღვდელთა მოძღვარი იკითხება¹.

რაც შეეხება გიორგი ათონელის ნარედაქციევო ოთხთაეს, იქაც მღვდელთა მოძღვარი იკითხება (შე თვითონ შევამოწმე ზოგი ადგილი ენის სახარებისა და 900-ის მიხედვით).

მაშ როდის და ვისი წყალობით განაღდა მღვდელთა მოძღვრის ნაცვლად მღვდელთა მოძღვარი? ეს საკითხი საგანგებოდაა შესასწავლი. აქ კი აღვნიშნავ შემდეგს: ებრ. 9, 7-ში იკითხება: „ხოლო შინაგანსა მას ერთი გზის წელიწადსა მღვდელთა მოძღვარი იგი „ხოლო შვეიდი“, მაგრამ იგივე ადგილი ასე აქვს დამოწმებული ეფრემ მცირეს: „ხოლო მხოლოდ მღვდელთა მოძღვარი შვეიდიოდა წმიდასა წინდათასა და ესე წელიწადსა შინა ერთ გზის“². მაშასადამე, უკვე ეფრემ მცირე გადასულა მღვდელთა მოძღვარ ტერმინზე.

სუმიონ კათალიკოსი, რომელიც, კ. კველიძის ვარაუდით, XI საუკუნის მოღვაწე იყო, „მღვდელთ-მოძღვარ“-საც ხმარობს და „მღვდელთ-მოძღვარს“-საც. იგი ასე მიმართავს არქიერეებს: „წმიდაო მღვდელთ-მოძღვართ, პირველად მაწუწურელო და რომელთაჲცა ღმერთმან ინებოს... ქამის-წირვად ამითვე ქამის-წირვითა... მე ქრისტეს მიერ სუმიონ ქართლისა კათალიკოსმან დაწერენ წმიდანი ესე ქამის-წირვანი სამღვდელთ-მოძღვროდ საწირავად.“³

ბერძნ. „არქი“-ს „მოძღვრად“ გადმოლება სხვა კომპოზიტებშიც გვაქვს: არქიდიკონ-ი მოძღვარ-დიკონია, არქანგელოს-ი მოძღვარ-ანგელოზია (ან ანგელოზთ მოძღვარი⁴), არქისტრატეგ-ი (ან არხისტრატეგ-ი) მხედართმთავარია, პატრიარქ-ი მამათმთავარია.

გ) რიცხვ. ლექსიკური ცვლილების მაგალითად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე „რიცხუ“ სიტყვის ნაცვლად „რვა“ სიტყვის ხმარება იოანეს გამოცხადებას 2, 17-ში, რასაც ლევან კიკნაძემ მიაქცია ყურადღება. როგორც ცნობილია, იოანეს გამოცხადება IX საუკუნემდე არ უოფილია თარგმნილი ქართულად. მისი თარგმანი ეკუთვნის ეფთვიმე ათონელს. აღნიშნულ ადგილას ძველ ხელნაწერებში იკითხება: და მივსცე რიცხვ სამეტკი და რიცხესა მას თანა სახელი ახალი დაწერილი (გამოცხ. 2, 17)⁵. ამგვარადვე იკითხება იგი ვახტანგისა და პაქარის გამოცემებშიც (CL-ში).

სამოციქულო 7 და სამოციქულო 8 — ორივე დანიშნულია ელესიაში საკითხავად (ორივე „სამღებდელთ სამოციქულო“-ა) და, რადგანაც იოანეს გამოცხადებიდან არც ერთი საკითხავი არ არის განკუთვნილი რომელიმე ღვთისთვის, ამიტომ ეს წიგნი არ არის შეტანილი ამ გამოცემებში. ვახტანგის გამოცემის შემდეგ

¹ ბროუ. ი. იმნაიშვილს მადლობას მოვახსენებ ამისათვის.

² ს. ენუქაშვილი. პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი). შრომები. თბ. რეზ. მცირის თარგმანი. 1981, გვ. 243, 9 — 10.

³ კ. კველიძე, Древнегрузинский архиепископ. თბილ. 1912, გვ. 141 — 142.

⁴ ეფრემ ასურის, სინანულისათვის: ი. იმნაიშვილი, ქ. ისტ. ქრესტ. II, 13, 37.

⁵ იოანეს გამოცხადება და მისი თარგმანება. ძველი ქართული ეკლესია. გამოსაცემად მომზადდა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა (ძველი ქართ. ენის კათედრის შრომები. 7, 1981).

მ. ძვ. ქართ. ენის კათედრის შრომები. 9.

გამოცხადების ტექსტს პირველად ვხედავთ ახალი აღთქმის სრულ გამოცემაში, რომელიც დაიბეჭდა მოსკოვს 1816 წ. ძველი ქართ. ასოებით (7) და გადაიბეჭდა ორი წლის შემდეგ (1818) პეტერბურგს ახალი ქართ. ასოებით (7). 7-ში აღნიშნული ადგილი იმჟვარადვე იკითხება, როგორც ძველ ხელნაწერებში და გამოცემათაგან 14-ში: „და მივსცე მას რიცხს სპეტაკი და რიცხსა მას თანა სახელი ახალი დაწერილი“¹. მაგრამ 7-ში „რიცხვის“ ნაცვლად „ქუა“ არის დაბეჭდილი: და მივსცე მას ქუა სპეტაკი და ქუასა მას ზელა სახელი ახალი დაწერილი რა მომდევნო გამოცემები (ხ) ქუას გვიჩვენებს. საღ „რიცხვი“ და საღ „ქუა“ რა ამბავია? — ის ამბავი, რომ ვილაცას შეუდარებია იოანეს გამოცხადების წიგნი სლავურ თარგმანთან და, რადგანაც სლავურში каменъ არის, ამიტომ ქართულადაც „ქუა“ ჩაუწერია. ბერძნულში კი ამ ადგილას φηφο; არის, რაც კენჭს ნიშნავს: καὶ δώσω αὐτῷ φηφοὺν λίθον καὶ ἐπὶ τὴν φηφοὺν ἔσονται καὶ οὖνοι γεγραμμένοι. ეს „ფსეფ-ი,“ რომლისაგან ქართულში „სეფი“ გვაქვს, დამოწმებული ბეთლემის წარწერაში მოზაიკის მნიშვნელობით („მომსხმელი ამის სეფისა“²), კენჭს ნიშნავს და ძნელი წარმოსადგენია, რომ, რადგან ძველი ხელნაწერები რიცხვს გვიჩვენებს, ეს რიცხვი არ მოდიოდეს თვით ეფთვიმესაგან, რომელიც ჩინებული მცოდნე იყო ბერძნულისა და ქართულისა.

ამ ბერძნული „ფსეფის“ ადგილას სხვაგანაც გვხვდება „რიცხვი“:

ს

7

მე მეგონა თავით ჩემით სახელისათჳს იესუ ნაზორეველისა მრავალი ძკრი საქმელ, რომელი-იგი ვჳაჳცა იერუსალმს: რამეთუ მრავალნი წმიდანი მე საპურობილედ მივსცენ, რამეთუ კელმწიფებაჲ მღღელთ მოძღუართაგან მომელო, მოვსრუელ მათ და მომელო რიცხჳ (საქმე 26, 9 — 10).

მე უკუე მენება თავით ჩემით სახელისათჳს იესუ ნაზარეველისა მრავლისა ძკრისა საქმელ, რომელ-იგი ვჳაჳცა იერუსალმს შინა: და მრავალნი წმიდათაგანნი მე საპურობილესა შევაფუნენ, რამეთუ კელმწიფებაჲ მოვილე მღღელთ მოძღუართაგან მოსრვად მათდა და მომელო რიცხჳ.

ეს ნაწივეტი „მოციქულთა საქმიდან“ მოუვანილია ილია აბულადის გამოცემის მიხედვით. ქ. გარიტის გამოცემა ემუარება სინურ ხელნაწერებს, რომელთა ტექსტი ამ ნაწილში არებითად იგივეა, რაც ილია აბულადის გამოყენებული ხელნაწერებისა, იქაც იკითხება: და მომელო რიცხჳ. ეს „მომელო რიცხჳ“ ვაღმოგვეცემს იმავე აზრს, რასაც ბერძნული ტექსტის სათანადო ადგილი: καὶ ἔσονται φηφοὺν. მაგრამ ქართული უფრო ახლო ღვას სომხურ ვერსიასთან: բերքի համար.

¹ ვახტანგის გამოცემაშიცა და მოსკოურ გამოცემაშიც იკითხება რიცხვსა მას თანა. მაგრამ ეს შეიძლება ბეჭდვის შეცდომა კი არ იყოს, არამედ ძველი ხელნაწერებიდან მოდიოდეს, ხადაც, აღბათ, უ-ს ნაცვლად ჳ იყო დაწერილი.

² „დაწერილი“ აქ გაუთვლილად დაბეჭდილი („და წერილი“), რაც სხვა გავებას იძლევა. ეს დაუთვლილად დაწერა 7-დან გამოსულა 7-ში, მაგრამ უფრო ადრე 4-შიც არის.

³ მ. თარხნიშვილი, Le iscrizioni musive del monastero di Bir el-Qutt (P. Virgilio Corbo-ს წიგნი: Gli scavi di kh. Siyar el-Ghanam (Campo dei pastori) e i monasteri dei dintorni. იერუსალიმი 1955, გვ. 135, ტაბ. 34.

გვხვდება აგრეთვე სიმართლის რიცხვის პირობა გამართლების მნიშვნელობით: ენაჲ იოანაჲსი მსაჯულსა მას რიცხუსა მისცემდა სიმართლისაჲსა და უნებლიათ ძლიერ-სცემდა მსაჯულსა მას და საშჯელსა შინა განამართლებდა მართლ მსაჯულსა².

სამოციქულოს წიგნების რიგი

სამოციქულოში შენახული წიგნების რიგი გარკვეულია, გარდა ერთისა: კათოლიკე ეპისტოლეებს ხან პავლეს ეპისტოლეების წინ ათავსებენ, ხან კი შემდეგ. პირველ გამოცემაში (C-ში) რიგი ასეთია: საქმე მოციქულთა, პავლენი, კათოლიკენი. ეს რიგი შეცვლილია უკვე L-ში, სადაც ჯერ კათოლიკენია მოთავსებული და შემდეგ — პავლენი. სწორედ ასეთი რიგით არის წარმოდგენილი სამოციქულოს წიგნები ერთ ძველ ხელნაწერში (A—584), რომელიც გადაუწერია გიორგი ათონელის მოწაფეს გიორგის 1083 წელს: საქმე მოციქულთა (გვ. 1—68), კათოლიკენი (68—100), პავლენი (გვ. 100—207)³. ამ რიგს მისდევს B-ც, ხოლო შემდგომ გამოცემებში (V-VI) აღნიშნული წიგნების ბოლოს მოთავსებულია იოანეს გამოცხადება. წიგნების რიგის შეცვლა ახალი აღთქმის კრებულში ტექსტის საკითხს არ ეხება სრულებით, მაგრამ რედაქტორის საქმე კი არის. L-ს გამომცემელი იყო ტფილისის მიტროპოლიტი ათანასი ამილახვარი, ხოლო რედაქტორი — დიმიტრი ციციშვილი და წიგნების რიგი, ალბათ, მათ შეცვალეს.

1. ამათჳან სარი თბილისში: A-137 და A-577, ხოლო ერთა-ლენინგრადში, აღმოჩა-
დეთის ერთა ინსტიტუტში.

19). ... Тифлисского церковного музея. Кн. 2.

19).
* *მ. ჟმ ბ. ზა ბ. ბ.* Описание рукописей Тифлисского церковного музея. Ки. 2
Тифлис, 1902, стр. 97 — 98.

კითხვითი ნაწილაკი „მე“ და მისგან წარმომდგარი გაუგებრობანი

კითხვითი ნაწილაკი „მე“ შეიძლება ეოველგვარ სიტუვას დაერთოს და, სხვა-თა შორის, „ვითარ“-საც, „არა“-საც. თუ იგი „ვითარ“-ს დაერთო, „ვითარ-მე“-ს მოგვეცემს, ხოლო თუ „არა“-ს — „არა-მე“-ს, მაგრამ ძველი ქართულის უცოდინარობის გამო მათ კავშირებში რეუდნენ: ვითარ-მე → ვითარმედ, არა-მე → არამედ. ამის გამო აქა-იქ ტექსტი შერყვნლია.

ვითარ-მე → ვითარმედ

ა) და ვითარ-მე აღესრულნენ წერილნი? (მათ. 26, 54) **ԸԿԼԾԻԻ**. აქ ვითარ-მე სწორია, მაგრამ ამ სწორ ფორმას დ დაჭრთვია ბოლოს: ვითარმედ **Ի**.

ბ) ვითარ-მე იტყუან მწიგნობარნი? (მარკ. 9, 11). აქ კითხვითი წინადადებაა და უნდა „ვითარ-მე“, მაგრამ **Ը**-ში შეცდომით დაუბეჭდავთ „ვითარმედ“ (ვ^ლ), შემდეგში შეცდომა ფერადის შეუნიშნავს და უველგან „ვითარმედ“ დამკვიდრებულა, შემოკლებულად (ვ^ლ **Ծ**) ან სრულად (ვითარმედ **Ի**).

გ) და ვითარ წერილ არს ძისა კაცისათჳს? (მარკ. 9, 12) **ԸԿԼԾ**. თუმცა აქ პირველ გამოცემაში „ვითარ“-ს არ ახლავს „მე“ ნაწილაკი, მაგრამ იგიც შერყვნლია „ზოგ მერმინდელში: ვითარმედ **Ի**).

დ) ვითარ-მე (ვ^რ-მე) ჰელ-ეწიფების ამას მოცემად ჩუენდა კორცი თჳსი ჳამად? (იო. 6, 52). ეს „ვითარ-მე“ სწორი ფორმაა და იგი უველა გამოცემაშია, გარდა უკანასკნელისა, სადაც დ დაჭრთვია: ვითარამედ **Ի**.

ე) ხოლო უკეთუ ვინმე თავისა თჳსისა სახლისა განგება არა იცის, ვითარ-მე (ვ^რ მე) ეკლესიათა ღ^რისათა მოლუაწება აგოს? (1 ტიმ. 3, 5). ეს „ვითარ-მე“-ც უველგან კარგად არის დაბეჭდილი, გარდა უკანასკნელი გამოცემისა, სადაც დ დაჭრთვია ბოლოს: ვითარმედ **Ի**.

არა-მე → არამედ

ა) ანუ ვიეთ ეუჴცა არა შესლვად განსასუენებელსა? არა-მე ურჩთა მათ? (ებრ. 3, 17). აქ შეცდომაა უველა გამოცემაში პირველიდან უკანასკნელამდე. უველგან „არამედ“ იკითხება, ქარაგმით (ა^ლ **ԸԿԼԾ**) ან სრულად (არამედ **Ի**).

* ასეთვე შეცდომაა გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ერთ ადგილას, სადაც მოწმობაა **ჟს. 23, 3 — 4**-დან: ვინ აღვიდეს მთასა უფლისასა, ანუ ვინ დადგეს ადვილსა წმიდასა მისსა, არამედ უბრალოა კელითა და წმიდაა გულითა“. აქ, რა თქმა უნდა, საჭიროა „არა-მე“, რომელიც კითხვაზე პასუხს კითხვითი სიტუვით იწუებს: ვინ აღვიდეს მთასა უფლისასა? არა-მე უბრალოა კელითა და წმიდაა გულითა?

უველა გამოცემა გრ. ხანძთელის ცხოვრებისა (ნ. მარისა 1911, პ. ინგოროუჯასი 1949, ს. უზანეიშვილისა 1945, ხელნაწერთა ინსტიტუტისა („ძველი ქართ. ავთოგრაფული ძეგლები“, ილია აბულაძის რედაქციით 1, 1983, გვ. 250) აქ არამედ-ს ბეჭდავს. შეცდომა ხელნაწერადან მოდის, სადაც „ა^ლ“ სწერია (შევაზოწმე ფოტოპირის მისედვით).

ნაცვალსახელი ნაწილაკად იქცა

გაუგებრობისავე ბრალია, რომ „მე“ ნაცვალსახელი ნაწილაკად იქცა. სამოცეტულოში იკითხება: უკეთუ არა გარდასტუდეს რტონი იგი, რაჟთა მე დაფემუნა, კეთილ (რომ. 11, 19 — 20) ლ. აჯობებდა, რომ მე-19 მუხლი „კეთილ“ სიტყვით დამთავრებულიყო (როგორც ეს ბ-შია), მაგრამ იგი ჩვეულებრივ მე-20-შია გადატანილი. ამიტომ ბუნებრივია, რომ კითხვის დროს მის წინ შეჩერდეს კაცი, წერის დროს კი წერტილი დასვას. ამ შემთხვევაში „მე“ არა ნაცვალსახელად წარმოგვიდგება, რომ ცალკე დაიწეროს და დაბეჭდოს, არამედ კითხვით ნაწილაკად და იგი „რაჟთა“-ს მიეკვრება: რაჟთა-მე დაფემუნა? ლ-ში „რაჟ მე“ ცალკეა დაბეჭდილი; ცალკ-ცალკეა ისინი ლ-შიც, მაგრამ ბ-ში ქარაგმა გახსნილია და „რაჟთა-მე“ ერთად არის დაბეჭდილი, ხოლო დაფემუნა-ს კითხვითი ნიშანი უზის. აგრევეა ლ-შიც, ოღონდ უკითხვის-ნიშნოდ; ზნ-შიც „რაჟთა-მე“ ერთ სიტყვად არის წარმოდგენილი, მაგრამ კეთილ გადატანილია მე-20 მუხლში.

ამგვარად, ნაცვალსახელი „მე“ კითხვით ნაწილაკად ქცეულა.

შემოკლებულ სიტყვათა მცდარი გახსნა

ზოგი შეცდომა წარმომდგარა ქარაგმიანი სიტყვის ცუდად გახსნის შედეგად. ასეთებია:

ა) აჰა ესერა ესე ღგ-ს დაცემად და აღდგინებად მრავალთა (ლუკ. 2, 34) ლ. ქარაგმიანი სიტყვა უნდა გახსნილიყო ამგვარად: ღგას, ბ-ს კი ასე გაუხსნია: დგას და წინ დაუმატებია ჰს, რის გამოც მიღებულია ჰსღგას. რომელიც მეორედება უფელა მომღვენო გამოცემაში: ოზნ.

ბ) ქარაგმით დაწერილი „თა“, რა თქმა უნდა, „თანა“ არის, მაგრამ პირველ გამოცემაში ერთ აღვილას „თა“-ზე ქარაგმა შეცდომით არის დასმული: ოღეს მოვიდეს დიდებითა თუსითა და მამისათა და წმიდათა ანგელოზთათა (ლუკ. 9, 26) ლ. უკანასკნელ სიტყვას ქარაგმა არ უნდა და იგი ასე უნდა წაფიქვითხთ: ანგელოზთათა (ძველის-ძველი ქართულით: დიდებითა მამისათა და წმიდათა ანგელოზთათა). ლ-ში ქარაგმიანი „თა“ არ არის გამოყოფილი სიტყვისაგან, მაგრამ ბ-ში იგი გამოყოფილია: ანგელოსთა თა; გამოყოფილია იგი ლ-შიც და ქარაგმაც უზის. ლ-ში კი გამოყოფა დარჩა, მაგრამ ქარაგმა გახსნილია: ოღეს მოვიდეს დიდებითა თუსითა და მამისათა და წმიდათა ანგელოსთა თანა. ამგვარად, მიღებულია სულ სხვა აზრი, რომელიც ლ-შიც გადასულა.

გ) რა გამოეცხადოს იშლსა (იო. 1, 31) ლ. რა თქმა უნდა, „იშლსა“ სხვანაირად არ შეიძლება წაკითხულ იქნეს, თუ არ „ისრაშლსა“ („ისრაელსა“), მაგრამ ლ-ში ასე გაუხსნიათ: იერუსალიმსა. შეცდომა ვერ შეუნიშნავთ და შემდეგაც აგრე განუგრძედათ ბეჭდვა ლ-ში.

დ) და მიგზღნე თქუშნ მიერ კერძო ბაბილანსა (საქმე 7, 43)¹. ეს სიტყვა ლ-შიც შემოკლებით არის დაბეჭდილი და ხანითვე (უნდა კი ჯ: მიგპღნე=მიგ-4 ლ-შიც შემოკლებით არის დაბეჭდილი და ხანითვე (უნდა კი ჯ: მიგპღნე=მიგ-

¹ წინადადება წარმოდგენს ციტატას (ამოს 5, 27).

ქაღნე). საინტერესო ისაა, რომ ႁ-შიც, ႁ-ს მსგავსად, ბაბილონსა იყითხება (ქარაგმით, და არა ბაბილონსა), მაგრამ ႁ-ში ორივე ქარაგმიანი სიტყვა გახსნილია და მთელი წინადადება ამგვარად იყითხება: და მიგსეფე თჳნ მიერ კერძო ბაბილონს. ეგევე მეორდება ႁႁႁ-შიც, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ ႁ-ში გეოგრაფიული სახელისთვის ბრუნვის ფორმა შეუსწორებიათ: ბაბილონისა.

ე) კორცთასა ზრახუნ (რომ. 8, 5) ႁႁ. სწორად გაუხსნია ႁ-ს (ზრახუნ), მაგრამ არა სწორად ႁ-ს: ზრახუნ, რომელიც მეორდება შემდგომ გამოცემაში: ႁႁႁ.

ვ) ძე უკჳ განსრულებული (ებრ. 7, 28) ႁႁႁ. ეს ასე უნდა იქნეს წაკითხული: ძე უკჳნისამდე განსრულებული, მაგრამ უკჳნისამდე-ს ნაცვლად უკჳნ იყითხება ႁႁႁ-ში.

ასოს გამოკლება-დამატებისგან წარმომდგარი შეცდომები

ა) ნავი თუ ნიავი? და შემოღობად ერთისა დღისა იყო სამხრით ნავი და ორ დღე მოვედით პონტიოლეს (საქმე 28, 13) ႁ. აქ „ნავი“ აშკარა შეცდომაა, უნდა „ნიავი“ („იყო სამხრით ნიავი“), მაგრამ შეცდომა ვერ დაუნახავთ და გაუმეორებიათ უფელა ღანარჩენ გამოცემაში ერთი განსხვავებით: პონტიოლეს ႁႁႁ, პონტიოლეს ႁ.

შეცდომის დამკვიდრებას წიგნში ხელი შეუწყო, ალბათ, იმ გარემოებამ, რომ „მოციქულთა საქმის“ ბოლო თავებში ზღვაზე მოგზაურობაა აწერილი და ნავი არა ერთხელ არის ნახსენები.

ბ) ცოდვილისა თუ ცოდვისა? საგზალი ცოდვისა სიკუდილ არს (რომ. 6, 23). რომაელთა მიმართ ეპისტოლის მე-6 თავის მთავარი თემაა ცოდვა: და-მე-ვაღერეთა ცოდვასა მას ზელა? (6, 1); რადთა არღარა ვჰმონებდეთ ჩუენ ცოდვასა (6, 6); რომელი-იგი მოკუდა, განმართლებულ არს ცოდვისაგან (6, 7); ცოდვა თქუენ (6, 14) ზელა არა უფლებდეს, რამეთუ არა ხართ სჯულსა ქუეშე, არამედ ვადლსა (6, 14) და სხვ. უეჭველია, ზემორე მოყვანილ ნაწიეეცშიც (6, 23) ცოდვსა უნდა, როგორც ეს ბერძნული ტექსტიდანაც ჩანს. მაგრამ პირველ გამოცემაში ცოდვილისა დაუბეჭდავთ და იგი მომღეწოებშიც გადასულა (ႁႁႁႁႁ).

გ) კედრებისა თუ კედრისა? „ვედრი“ სხვაა და „ვედრება“ სხვა, მაგრამ პირველ გამოცემაში „ვედრის“ ნაცვლად „ვედრება“ დაუბეჭდავთ შეცდომით: რამეთუ ძალ-უც კედრებისა მის ჩემისა დამარხვად მერმესა მას დღესა (2 ტიმ. 1, 12) ႁ. მასვე იმეორებენ ႁႁ და მომღეწოებიც, ოღონდ ესენი ორთოგრაფიას ასწორებენ: ძალ-უძს..., დამარხვად ႁႁႁႁ. უნდა კი არა კედრებისა მის ჩემისა დამარხვად, არამედ: კედრისა მის ჩემისა დამარხვად (შდრ. იქვე: კეთილი იგი კედრი დამარხე, 2 ტიმ. 1, 14).

ცალკეული შემთხვევები

ა) სლდომა თუ კდომა? არა უკლებოლის, არცა ღალადებდეს [მათ. 12, 19 (20)]. პირველი ზმნა ასე იყითხება ႁႁႁ-ში: არა კხლდებოდეს. თავი დავანებოთ იმას, რომ 1 მეოთხედი ე-თია ნაწარმოები. თვითონ ზმნა სრულიად შეუფერებელია, როგორც ეს პირველად ი. იმნაიშვილმა შენიშნა. მართლაც, „ქდომა“ ნიშ-

მავს ცილობას, კამათს, „ხლდომა“ კი — ხტომას, ხტუნვას (მაგ., ვიღოდა და
ხლდებოდა და აღიღებდა ღმერთისა (მათ. 3, 8). აღნიშნულ ადგილას ორსავე ძველ
რედაქციაში (ჯრუჭ-პარხლისა და აღიშისაში) არა უკლებოდა იკითხება, პირველ
გამოცემაში კი — არა კდებოდა, რომელიც 4-შიც შეორდება. ო-ს ფორმა (სა-
ოთხთავთაგან მას აღიშისა უჭერს მხარს სხვა ადგილებში, სახელდობრ: რასა
კამოქმებთ ურთიერთას? (მარკ. 9, 16; ჯრუჭ-პარხ. და პირველი გამოცემა; რასა
ურთას? (ლუკ. 24, 17; ჯრუჭ-პარხ. და პირველი გამოცემა; რომელთა ჰკდებით ურთი-
ერთას? (ლუკ. 24, 17; ჯრუჭ-პარხ. და პირველი გამოცემა; რომელთა იგილობით).

ბ) შეემა თუ შობა? შერმესა მას შობაჲ, რაქამს დაჯდეს ძე კაცისაჲ საუ-
დართა ზედა ღიღებისა მისისათა (მათ. 19, 28 აღიშ.). ჯრუჭ-პარხლის რედაქცია
აქ სხვა ზმნას ხმარობს: შერმესა მას მოსლვასა, რაქამს დაჯდეს ძე კაცისაჲ საუ-
დართა ღიღებისა თვისისათა. პირველ-ნაბეჭდი პირველ ნაწილში აღიშურ ტექსტს
მისდევს, მეორე ნაწილში — ჯრუჭ-პარხლისას: შერმესა მას შემბასა, რაქამს დაჯ-
დეს ძე კაცისა საუდართა ღიღებისა თვისისათა. ცხადია, „შეშმა“, როგორც შე-
ნიშნა პირველად ლ. კიკნაძემ, კალმის შეცდომაა, უნდა „შობასა“, როგორც აღი-
შურ რედაქციაში იკითხება. „შერმე შობა“ ტერმინით აქ გადმოცემულია ბერძნუ-
ლი „პალინგენესია“. სომხურშია: *ի միայ անդամ դարսան* („მეორეჯერ მო-
სვლისას“, როგორც ეს არის ჯრუჭ-პარხლისაში). პირველი გამოცემის შეცდომა
(შეშმასა) ფერადინ შენიშნა და უფელა შემდგომმა გაიმეორა.

გ) რა თუ არა? უკუეთუ სიქალღული ჯერ-არს, შე- არა -ჰგავს ჩემდა (2
კორ. 12, 1). შეცდომა პირველსავე გამოცემაში მოსვლიათ (შერაჰგავს) და იგი
უფელა შემდგომს გაუმეორებია.

„შე-არა-ჰგავს“ ისეა ნაწარმოები, როგორც „შე- არა -ხუალთ“ (მათ. 23, 14).

დ) მოცემა თუ მოცეა? დამასკეს შინა მთავარსა არეტა მეფისასა მოცეა ქა-
ლაქი დამასკელთაჲ (2 კორ. 11, 32). უფელა გამოცემაში მოცეა არის, უკანასკნელ-
ში კი — მოცეა, რაც ალბათ ბეჭდვის შეცდომაა.

ე) მოცემა თუ გამოცემა? და ამათ თანა მივაგლინეთ ძმაჲ ჩუენი, რომელი
გამოგუეცაჲა მრავალსა შინა მრავალ გზის (2 კორ. 8, 22). ეს ერთი იმ ადგილ-
თაგანია, რომლებიც ძალიან შერყვნილა გამოცემებში. ო-ში იკითხება: რომელი
მოგუეცა ჯა, ე. ი. თავში დაკარგულა ზმნისწინის ნაწილი (გა), ხოლო ბოლოში
მარცვალი „და“ გამოყოფილად დაუბეჭდავთ, თითქო იგი კავშირი იყოს. ეს ან
ძველი ხელნაწერიდან მცდარად გადმოწერის ბრალად, ან არა და ბეჭდვის დროს
მოსული შეცდომაა. არავის მოსვლია ფიქრად, რომ შეემოწმებინა ხელნაწერ-
ის ტექსტთან და გაესწორებინა შეცდომა, რომელიც გადადიოდა ერთი გამო-
ცემიდან მეორეში, ო-დან ო-მდის. საინტერესო ისიც არის, რომ „დრამმატი-
კისა კანონსა ზედა გამართულის“ ო-ში მოგუშტა-ს შემდეგ მამივე ზის, რომე-
ლიც ქეოჲს მას „და“-საგან და რომელიც გადასულა ო-შიც.

ვ) რჩეული თუ რჩული? პირველ გამოცემას, რა თქმა უნდა, მრავალი ნაედი
ახლავს. კორექტურული შეცდომები შიგ ბევრია. მაგრამ ასეთად ვერ ჩავთვლით
„რჩეული“-ს ამ წინადადებიდან: ეპოთ-მეა რჩეული, რომელსა უნდეს ჩემდა უო-
ჟად კეთილისა, რამეთუ მე ბოროტი წინა-მიც? (რომ. 7, 21) ო. იგივე მეორდება

4-ში, მაგრამ 7 უკვე ასწორებს: რჩული. უნდა ვიფიქროთ, რომ პირველი გამოცემის ხელნაწერ დედანში ეწერა რჩული, რომელიც უთუოდ გაუგებრობის გამო წარმომდგარა რჩელ-ისაგან. თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ დედანში „რჩული“ ეწერა და 7-ში მოხდა ენის ჩამატება. ამჟამად ძნელია იმის დადგენა, თუ ვინ ჩაუმატა ე და „რჩულ“-ისაგან „რჩულ-ი“ მიიღო, მაგრამ ის კი უუპირობოდ უნდა იყოს, რომ ჩამატება მომხდარა გააზრიანების ნიადაგზე: ვიპოვი კი რჩულ კაცს, რომელსაც უნდოდა ჩემთვის კეთილის ყოფა, რადგანაც მე ბოროტი მომელის? თითქო აზრი კარგად გამოდისო, მაგრამ აქ უთუოდ „რჩული“ (ან „რჩული“, „სჯული“) უნდა, რომელზედაც საუბარია რომაელთა მე-7 თავის მუხლთან დიდ უმეტესობაში (14-ში 25-იდან).

ზ) ილოცვიდეს თუ პლოცვიდეს? და ვითარ იგინი ილოცვიდეს უმეტესსა-რე ჟამსა დადგრომად მათ თან, არა ინება (საქმე 18, 20) 7. აქ „ილოცვიდეს“ აშკარა შეცდომაა, რომელმაც პირველსავე გამოცემაში იჩინა თავი და შემდეგ ავტორალმატურად გაჰყვა მომდევნოებს, უნდა „პლოცვიდეს“: და ვითარ იგინი პლოცვიდეს უმეტესსა-რე ჟამსა დადგრომად მათ თანა, არა ინება. ეს ნიშნავს: ისინი რომ ეხვეწებოდნენ (პავლეს), უფრო დიდ ხანს დარჩენილიყო მათთან, მან არ ინდობა. აზრობლივ შეცდომას ორთოგრაფიულიც დაერთო: ილოცვდეს 7777-ში.

ჟ) რას მიეკუთვნება „თანა“? პოვა ერთი მისი თანა-მონაჲ (მათ. 18, 28). თანა-მონაჲ — თანამოძღვრე. მის ნაცვლად ძველ ფერსებში მოკუასი იკითხება. თანა-ს მნიშვნელობა ვერ გაუგიათ და ასე დაუბეჭდავთ: მისთა მონა 7, მისთა მონაჲ 4, მისთა მონაჲ 77, მისთანა მონაჲ 77, მისთანა-მონაჲ 1. აღვიღო ყველა გამოცემაში შერყენილია.

იხილეს რა თანა-მონათა მათ მისთა (მათ. 18, 31). ეს აღვიღოც შერყენილია გამოცემებში: მისთა მონათა მათ 747, მის თა მონათა მათ 7, მის-თანა მონათა მათ 777, მის თანა მონათა მათ 1.

თ) კეთილ-მონა? კეთილ, მონათ სახიერო და სარწმუნო (მათ. 25, 21; 25, 23). პირველ გამოცემაში „კეთილ“ სიტყვის შემდეგ არავითარი ნიშანი არ არის, მაგრამ სხვათაგან წინადადება სწორია. „კეთილ“ აქ ნახმარია მოწონების ნიშნად და მისი აზრი ეს არის: კარგი! მაგრამ ვერ გაუგიათ და მომდევნო სიტყვასთან დაუკავშირებიათ ქვენაშთით: კეთილ-მონათ 7. ეს ნიშანი გაჰყვოლია შემდგომ გამოცემებსაც (7777).

ი) აკლია ზმნა. და ყოველსა დღესასწაულსა მიუტევის მათ ერთი პურობილი (მარკ. 15, 6). 7-ში წინადადებას ზმნა აკლია: და რა დღესასწაულ (არნ?), მიუტევის მათ ერთი პურობილი 7. შეცდომას იმეორებენ სხვებიც: და რა დღესასწაულ 7777.

ია) წინა-დაცუეთილება თუ წინა-დაუცუეთილება? და წინა-დაუცუეთილებითა მათ ყორცთა თქვენათა მის თანა განგაცხოველნა თქვენ (კოლ. 2, 13) 7777. უკანასკნელ გამოცემაში უთუოდ შეცდომაა: წინა-დაცუეთილებითა 1. აღსანიშნავია, რომ 74-ში წინა-დაუცუეთილებითა იკითხება, რასაც ხანშეტი ლექციონარი უჭერს მხარს (გალ. 6, 15).

დასკვნა

ჩვენ ვნახეთ, თუ როგორი ვითარებაა ახალი აღთქმის დაბეჭდილ წიგნებში, განვიხილეთ მთავარი საკითხები ორთოგრაფიული, გრამატიკული და ლექსიკური ხასიათისა¹ და დავერწმუნდით, რომ ძველი ქართულის ძეგლებმა საკმაო ცვლილება უშავდა რა, მაგრამ ანტონის ჩარევის შემდეგ სულ სხვანაირად დატრიალდა საქმე: გამმართველებს (დღევანდელი ტერმინოლოგიით, რედაქტორებს), პირველ ყოვლისა თვით ანტონის და შემდეგ მის მოწაფეებს, გარკვეული თვალსაზრისი ქცონდათ შემუშავებული და ამ თვალსაზრისით ასწორებდნენ ძველ ტექსტებს. ამის გამო სულ შეიცვალა და შეირყვნა ძველი ძეგლების ორთოგრაფია. მაგრამ ეს არის ერთი მხარე. მეორე მხრით, რომ ჯერ ერკვეოდნენ ძველი ქართულის თავისებურებებში, შეცდომას ხედავდნენ იქ, სადაც შეცდომა არ იყო, და ძველ ფორმებს ახალი ქართულის ფორმებით ცვლიდნენ. ასეთია, მაგ., ბრუნვათა ფორმების გამარტივება აჲ და ოჲ დიფთონგების მოშლით, რაც უკვე პირველ გამოცემას (I-ს) ახასიათებს ნაწილობრივ, მწკრივების ფორმათა არევა, რაც უფრო გვიანდელი მოვლენაა და ანტონის გავლენას უნდა მიეწეროს. მრავალია შეცდომა, წარმომდგარი საზოგადოდ უცოდინარობისაგან და დაუდევრობისაგან. ამიტომ მეცნიერული მიზნებისათვის, ძველი ქართულის საკითხების შესწავლა-გამორკვევისათვის ეს ნაბეჭდი წიგნები უვარგისია და, თუ კრიტიკულად არ იქნა გამოყენებული, შეიძლება გაუგებრობა წარმოიშვას.

როგორც აღვნიშნეთ, ვახტანგის გამოცემა (I), რომელსაც ხელმძღვანელობდა ნიკოლაოზ ორბელიძე, თავის დროისთვის უთუოდ კარგი იყო და, მიუხედავად ზოგიერთი შეცდომისა, საკმაო მიახლოებით გადმოსცემდა ძველი ქართულის ფორმებს. გვარდანი იყო აგრეთვე ბაქარისა (II) და ამილახურის (III) გამოცემები, მაგრამ შემდგომ გამოცემებში, რომელთაც ანტონის „გრამატიკის კაცები“ ბეჭედი აწის, სულ არეულია საქმე. შეიძლება შეირყვნას ტექსტი, მაგრამ ძნელია, წარმოიდგინოს კაცმა იმგვარი შერყვნა, როგორიც ანტონის ხელიდან ან მის სკოლის მოწაფეთა ხელიდან გამოსულ წიგნებს ახასიათებს.

აფსუს! იყო წიგნების მოთხოვნილება, იყო მათი გამოცემის საშუალებაც, მაგრამ არ იყო ნამდვილი ცოდნით აღჭურვილი კაცი, რომ გამოცემის ტექსტი სათანადოდ გაემართა, რომ ეს ტექსტი გამოსადეგი ყოფილიყო სამეცნიერო მიზნებისათვისაც. I უპრეტენზიო იყო და გვარდანი, II კი — პრეტენზიანი, ანტონის ცრუ-მეცნიერული ორთოგრაფიით გაქლენილი და ზედმეტი ნიშნებით დატვირთული. შემდგომი გამოცემები სულ უფრო და უფრო მდარე ხარისხისა

¹ აქ არ არის განხილული ზოგიერთი საკითხი, მაგ., საკუთარი სახელების შესახებ სამოცოდნოში (ვთქვათ, ფლეგონ ფლეგონის ნაცვლად, რომ. 16, 14, სრულყოფილი ტრიაფოსა-ს ნაცვლად, რომ. 16, 12 და სხვ.), რაც სპეციალურ გამოკვლევას მოითხოვს.

როგორც ვნახეთ, ახალი აღთქმის წიგნების ენის შერევა უმთავრესად ანტონის ჩარევის შედეგად მოხდა. მაგრამ ეს ჩანს ეხლა, ჩვენს დროს. თავის დროს კი ეს ნაკლი, რა ვიცო, ალბათ იმდენად არ ჩანდა. ანტონი I-ს დიდი პეტრორიტული ირაკლი მეფის მამიდაშვილი, თანაც საქართველოს ეკლესიის საჭეთმყრობელი, დიდად განათლებული და თანაც დიდად მშრომელი კაცი იყო, რომელმაც ბევრი რამ გააკეთა: მოაწესრიგა საეკლესიო წესები, იზრუნა სწავლა-განათლებისათვის, თარგმნა წიგნები და დაწერა ორიგინალური თხზულებანი. მის ღვაწლს საეკლესიო მწერლობის დარგში დღესაც დიდად აუასებენ. საზოგადოდ უნდა ითქვასო, ამბობს საუკუნის მეორე ნახევრის საეკლესიო მწერლობას უნდა ეწოდოს ანტონი კათალიკოსის ეპოქა, ისე დიდია მისი ღვაწლი და ღამსახურება ამ მწერლობის დარგში¹. ეს ანტონის ღვაწლი უდავოა, მაგრამ საკითხი ისმის: რა უყო მან ძველი სალიტერატურო ენით დაწერილ ძეგლებს და რა მიმართულება მისცა სალიტერატურო ქართულის შემდგომ განვითარებას? უნდა ითქვას გარკვევით, რა არის ანტონის ენობრივ პოლიტიკაში დადებითი და რა არის უარყოფითი.

დადებითად უნდა შეფასდეს უურადლების გამახვან ანტონისაგან სასუფიწი ნიშნებისა და, კერძოდ, მძიმის შემოღება.

მოსაწონია აგრეთვე შემოღება კითხვითი ნიშნისა, ე. წ. მოხრილისა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს საკმაოდ წინ წადგმული ნაბიჯი თვითონ ანტონიმ რამდენადმე შებორკა, რადგანაც ამ ნიშანს მან ძახილის ნიშნის მნიშვნელობაც მისცა.

უთუოდ მოსაწონია და უყოყმანოდ მისაღები კომპოზიციების ნაწილების მართებული ნიშნის შემოღება, ე. წ. გარემორთხმულისა, რომელიც მანამდე ქართულ ნაბეჭდ წიგნში არ იხმარებოდა.

დადებითად შეიძლება შეგვეფასებინა აგრეთვე უმარცვლო უნის გარეგან მარცვლიანისაგან სიბრჯუის ნიშნის საშუალებით, რომელიც ანტონიმ შემოიღო. მაგრამ ამ მოსაწონს ორთოგრაფიულ სიახლეს ანტონიმვე გამოუთხარა ძირითადი, რომ უმარცვლო უნს გაუთანაბრა თანხმოვნის შემდეგ მდგომი ვინი.

უარყოფითად უნდა შეფასდეს ანტონის 2 ნიშნის შემოღება, რომელიც, როგორც არა ერთხელ აღვვინიშნავს, სომხურიდან არის გადმოღებული ქართულში, სადაც მას არავითარი გამართლება არ მოეპოვება. მიუღებელია აგრეთვე გასარჩევი ნიშნების შემოღება: კლებულისა და მახვილისა, რომელთა სმარება მხოლოდ ართულებს საქმეს.

მთლად დასაწუნი ანტონის ჩარევა ძველი ძეგლების ორთოგრაფიაში: თანხმოვნის შემდეგ მდგომი ვინის გათანაბრება უმარცვლო უნთან, 3 და 3ს პრეფიქსების უთავბოლოდ ხმარება ზმნაში და ზოგჯერ სახელებშიც, სადაც კი მოსაწონი უნდა იყოს. არ არის გამართლებული გაორკეცებული თანხმოვნების ხმარება, რომელიც ანტონიმ დააკანონა (ეკლესია და სხვ.), არც სხვა ფორმების ხმარება, რომელიც ანტონიმ დააკანონა (ეკლესია და სხვ.), ფუძეების უკუმშეულობა და სხვ. (გარიტი და სხვ.), ფუძეების უკუმშეულობა და სხვ.

¹ უკუმშეულობა ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I (1960), გვ. 385.

თამამედროვენი დიდად აფასებდნენ ანტონის მრავალმხრივ მოღვაწეობას და აღნიშნავდნენ მის დამსახურებას ქართული ენის „განშუქების“ საქმეში; მაგ., ვარლამ არქიეპისკოპოსის შედგენილ ანტონის ეპიტაფიაში, სხვათა შორის, იკითხება: „განაშუქნა ენა ქართუჲლთა კეთილითა მჭევრ-მეტყუჲსლებითა და ღრამ-მატიკითა და წიგნნი საფილოსოფოსონი და საღუთის-მეტყუჲსლონი რაოდენიმე თუთ ქმნა და რაოდენიმე გარდამოიღო სხუათა და სხუათა ენათაგან ქართუჲლთა ენასა ზედა“¹. მიგრამ აქ „ქართ. ენის განშუქებად“ უნდა გავიგოთ სხვადასხვა სახის ლიტერატურის შექმნა ქართულ ენაზე, ქართული ლიტერატურის გამდიდრება ნათარგმნი თუ ორიგინალური ნაწარმოებით. ასე თუ გავიგებთ „ქართული ენის განშუქებას“, კიდევ ჰო, მაგრამ საკითხავია: წინ წასწია ანტონი I-მა ქართული სალიტერატურო ენის საქმე, თუ უკან დახია? რა თქმა უნდა, უკან დახია, ანტონის უბედურება ის იყო, რომ მას უყვარდა ძველი ქართული, ცდილობდა, ეწერა ამ ენით, მაგრამ არ იცოდა საკმაოდ ეს ენა, ვერ ერკვეოდა ზოგ ფორმასა და კონსტრუქციაში და მისი ნაწერების ენა (ნათარგმნისა თუ ორიგინალურისა) უფრო სატირალია, ვიდრე სასაცილო; სატირალია, რადგანაც მას ჰბაძავდნენ სხვები და მისი მრუდი ქართული ფართოდ ვრცელდებოდა. აი, მაგალითად, რა ახასიათებს ანტონის ქართულს:

ა) „მცა“ ნაწილაკის უაღვილო და თანაც მცდარი ხმარება ზმნის კავშირებითის ფორმებთან: იქმნების ოდესმე რამეთუ იეოსმცა მარცჳალი ერთი, რომელა ჳმა ნაწეეროანი, და დაჰნიშნოსმცა მან საკუთრად ნიეთი რომელიმე (გვ. 159); ბუნება მარცჳლისა არს, რამეთუ იეოსმცა შედგმულ ასოთაგან... და რათა ურთიერთარს მოკიდებითა წარმოადგინონმცა ლეჳსი სრული (იქვე); რათა აქჳნ-ღესმცა (გვ. 137 ხ, 8 ქვ.); რათა იეოსმცა (გვ. 175) და სხვ.

ბ) „რე“ ნაწილაკის ხშირად და უაღვილოდ ხმარება: განჰსჯითარე (გვ. 296, გვ. 64), ესე გჳარითარე პროსოდიითა (იქვე); არიან ასონი, რომელნიცა ჳესაძლებელ არიან ერთმანეთისა ნაცჳლად დაღებად კითარე მჳსგავსებისათჳს მათისა (გვ. 284 ხ); ნაბრძანნი უკუთჳმითრე (გვ. 167 ა); და სადაცა ვისმენ, ვითარმედ არს წერილი, რომელი მე არა მაქჳს, დიდითარე მეცადინეობით ვჳპოვებ და დავაწერინებ² (გვ. 220 ხ).

გ) დიალექტური „უე“ ნაწილაკის ხმარება გარდაუვალი ზმნების მე-2 და მე-3 ირიბ-ობიექტური პირის მრ. რიცხვში ან ინვერსიული ფორმების მე-3 სუბიექტურ პირში: ესჳობიანეუ კიდურნი ასონი (გვ. 202); მაშრავლელ პირველსა და მეორესა პირსა აქჳსეუ თ და მესამესა ან მარცჳალი³ (გვ. 117 ხ); მრავალთა მხოლობითთა სახელთა, ურთიერთარს მონაბთა, აქჳსეუ ძალი ერთისა მრავლობითისა (გვ. 318 ბ). თანა-გამსეუ მოსწრაფებაჲ სწავლასა შინა (გვ. 168 ა). მაგალითები პირვანდელი რე-

¹ წუობილ-სიტუაობა (1853), გვ. XVI.

² ამ შემთხვევაში ანტონი უნდა ჰბაძავდეს ი. პეტრიწს, რომელსაც ის უწოდებს „უბრძნებს ბრძნითა შორის“ (იამბ. 734) და რომელსაც მან 12 იამბიკო უძღვნა (731—742). „რე“ ნაწილაკის ხმარების შესახებ ი. პეტრიწის ნაწერებში ნახეთ ს. ჟაუხიძის შვილი ი. პეტრიწის ენა (ი. პეტრიწის შრომები, I, 1940, გვ. XV—XVII).

³ საუბარიჲ ვნებითი გეარის ზმნათა ფორმების წარმოებაზე აწმყოში: განვიბანები, განბანები, განიბანების; განვიბანები-თ, განიბანები-თ, განიბანები-ან).

დაქცობის გრამატიკის წინა-სიტყვიდან: უღირსეუ მათ, რომელნიცა ელენედ, შეენისკე; უგმსკე ახალ-ახალ ღრამმატიკოსთა; ითხოვდით და მოგვეჩეკე (მოწმობაა მათუდან); გამცნოკე, განგამორაკე, დაუდგოესკე, მიუღესკე და სხვ.

დ) ნ სუფიქსის უმართებულოდ ხმარება: ხოლო წარმოდგებიან რა არა სრულია ნამყოფსა ღროსა ზმნანი მაჰირთუნელ სამთავე პირთა მიმართ, იგივე არნნ, რაჲცაღა არნნ (გვ. 179, 1); გრძელნი არიან საკუთარ ხმოვანნი და გრძელადრე მხამნნ გამოდებად იგინი (ზედა-ღართ. § 26 დ); ოღეს იგი მარცჳალნი უქმონი მოვალნნ ლექსსა შინა (ზედა-ღართ. § 54); რომელი ვალსნ და წარმატიბინ (გრამატიკის 1 რედაქციის წინა-სიტყვიდან). ამგვარი ფორმების ხმარებას ანტონი ასაბუთებდა კიდევ! მას ეგონა, თითქო ერთ-ნარიანი ფორმა მხოლოდ. რიცხვისა იყოს, ორ-ნარიანი კი — მრავლობითისა; მისი მოუვანილი მაგალითით რომ ვთქვათ, თითქო შეჰკრჯდინ მხოლობითის ფორმა იყოს, შეჰკრჯდინ კი — მრავლობითისა! (§ 262, ილ. გვ. 181 ა). ნამდვილად კი არც ერთია სწორი და არც მეორე.

ე) „თჳს“ თანდებულის გადმოსმა სახელის წინ: თჳს კელოვნებისა ღრამმატიკოსობითისა (გვ. 6), თჳს პირველისა ზმნათა უღლულებისა და მიმოხრათა მათთა (გვ. 23), თჳს შეუღლულებისა ზმნისა არსებითისა (გვ. 20), თჳს თანდებულთა (გვ. 96), თჳს ზმნის ზედათა (გვ. 99), თჳს ღრამმატიკაისსა და უმთავრესთა ნაწილთა მისთა (გვ. 115), თჳს მწყემსთა და მოძღუართა ეკლესიისათა (იამბ. 366), თჳს ქალწულთა (იამბ. 391), თჳს ქართქელთა წმიდათა (იამბ. 402), თჳს შოთა რუსთაველისა (იამბ. 802) და სხვ.

ვინც ძველი ქართული იცის, ადვილად მიხვდება, რომ ანტონის საკმაოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა იმ ენაზე, რომელზედაც იგი წერდა. და ასეთი ცოდნის პატრონი კანონებს აწესებდა სალიტერატურო ენისათვის და თავის მცდარ თეორიულ შეხედულებებს ფართოდ აფრცელებდა მოწაუფების საშუალებით. ვითომ უფელას მოსწონდა მისი შემოღებული რეფორმა? — არა მგონია. მაგრამ აბა ვინ აუო გამკითხაუი? ვინ იყო ხმის შემბრუნებელი? ვინ გაუბედავდა საქართულოს ეკლესიის მეთაურს, მის უწმიდესობას და უნეტარესობას და ერეკლე მეუის „შმას“ სიტყვის შებრუნებას? მოწინააღმდეგეები კი უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც ეს ჩანს მისი ღრამმატიკის ერთი ადგილიდან, სადაც მსჯელობაა 2 ასოს შესახებ. ანტონი ეკამათება ვიღაც წინააღმდეგომ პირებს და ეკითხება: „ვითარმე იქმნების მრავალთა უქმოთა, უქმოვანოდ ერთად მდებარეთა, გამოდება კმისა? მსთქუთ, წინააღმდეგომნი!“ (§ 157). მაგრამ წინააღმდეგომთ ენა ჰქონდათ ჩვეარდნილი მუცელში და გატრუნული იყვნენ. და როგორც ყოველთვის ხდება, რომ გავლენიან კაცს მლიქვნელები, კარიერისტები და უპრინციპოები მიუტმასნებიან სოღმე, ანტონისაც არ აკლდა მომხრეები და ნების შემსრულებლები.

შედეგი ის იყო, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლები შეირყვნა, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება შეფერხდა, ენა დაშლიდა უმართებულო ფორმებით, უცხო კონსტრუქციებით და წარიმართა მრუდი გზით. ანტონი იცოდა რებოდა არა წინ, არამედ უკან და ისიც აღმატებდა, და მოხდა ის, რაც არ უნდა მომხდარიყო: სალიტერატურო ქართული ასცდა ბუნებრივი განვითარების გზას. ანტონის გრამატიკის გამომცემელი რ. ერისთავი აღნიშნავდა, რომ „მისი ენა დღეს ბევრს ემძიმება გასაგებად“-ო, მაგრამ უეჭველია, რომ იგი ემძიმებოდა თანა-

მე-19 საუკუნეში არ იყო კაცი, რომ ხმა ამოედო უდიდესი ქართველი პოეტის ვინაობის სახელის დამახინჯების წინააღმდეგ და ერთხელ წამსდარი საქმე მირჩა და ჯერაც არ მოგვარებულა.

ანტონისეული წესების მიხედვით გამართული ახალი აღთქმის წიგნების განხილვამ დაგვანახვა, თუ რა სახე მიეცა ძველი ქართული ენის ძეგლების ენას და იყო გამტკიცებული. ამასთანავე ისიც გამოიჩინა, სხვათა შორის, რომ ძველი ტექსტების რევიზია ტერმინოლოგიურ მხარესაც შეესო. მაგრამ ეს ცოტაა. ანტონის გაფლენა გასცდა სასულიერო წიგნების ფარგლებს და საერო მწერლობაშიც გავიდა. მერმე იგი, მართალია, თანდათან შენეულა, მაგრამ არ შეწყვეტილა მე-19 საუკუნის I ნახევარში და რამდენადმე მას შემდეგაც დარჩა, რაც ი. ჭავჭავაძე წერდა საღმრთო ქართული ენის ორთოგრაფიის მოწესრიგების საქმეში.

პროფ. ვ. დონდუას და დოც. ლ. კიკნაძეს მადლობას მოვასხენებ ამ წერილის
საკორექტურო ფურცლების წაკითხვისათვის,

ВЛИЯНИЕ АНТОНИЯ I НА ГРУЗИНСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК И СОСТОЯНИЕ ПАМЯТНИКОВ ДРЕВНЕГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА В ИЗДАНИЯХ КНИГ НОВОГО ЗАВЕТА

Резюме

Антоний I (1720—1788 гг.)—крупнейший деятель Грузии XVIII века. Автор многих оригинальных сочинений (грамматических, богословских, историко-литературных) и переводчик ряда философских и литургических произведений, Антоний создал вокруг себя ореол славы. Происходя из царской семьи, зная языки (армянский, греческий, латинский, русский) и стоя во главе грузинской церкви с титулом католикоса-патриарха всей Грузии¹, он пользовался неоспоримым авторитетом и задавал тон в культурной жизни страны. Упорядочив церковные дела, он сблизил литургические обряды грузинской церкви, имевшей древние связи с Иерусалимом и Константинополем, с ритуалом русской церкви. Он много помогал своему двоюродному брату Ираклию II в его заботе об учреждении школ и снабжении их учебниками. Касаясь многосторонней деятельности Антония, в особенности же, развитой им кипучей литературной деятельности, академик К. Кекелидзе писал: вообще надо сказать, что заслуги Антония I в области грузинской церковной письменности второй половины XVIII века настолько велики, что эту эпоху следует называть эпохой католикоса Антония. Трудно оспорить это положение. Но в энергичной и многосторонней деятельности главы грузинской церкви есть одна сторона, которая не меньше привлекает наше внимание, чем его литературная деятельность. Это—его языковая политика, основанная на теории, выработанной им в процессе чтения и изучения древнегрузинских письменных памятников, главным образом сочинений ученых и писателей эллинофильского направления XII века. Применимая на практике, эта теория внесла много изменений в давно установившиеся нормы грузинского литературного языка, отметив тем самым определенный этап на пути его исторического развития.

Составив довольно объемистую грамматику грузинского языка в 1754 г. и значительно переработав ее в 1767 г., Антоний создал целую систему орфографических правил, которую насаждал в школах и проводил в печатавшихся книгах. Грамматику он понимал, как „умение правильно говорить и правильно писать“ и принимал все меры к тому, чтобы проводить в жизнь свои орфографические взгляды.

Языком его оригинальных и переводных сочинений является древнегрузинский, с сильным уклоном в сторону эллинофильства и порой похра-

¹ Патриархом Грузии Антоний I был в 1744—55 и 1761—78 гг. Заподозренный в пристрастии к католицизму, Антоний был лишен престола в 1757 г., но ему было дозволено выехать в Россию, где он в 1757—62 гг. состоял архиепископом Владимирским и Яропольским. Вызванный Ираклием II обратно в Грузию, он снова занял патриарший престол в 1764 г.

исходящий в отношении употребления древних форм. Обращаясь к послелогам в предлог (напр., *თუ ღრამბატყაღასა და უმთავრესთა ნაწილთა შიგნით*, *იმ ღრამბატყაღასა და უმთავრესთა ნაწილთა შიგნით*), патриарх был уверен, что он излагает правильное древнегрузинское языком.

Исправление книг по орфографическим правилам, выработанным Антонием, началось еще в 1764 г., когда перомонаху Михаилу было приказано приступить уже к началу печатания Требника по старой орфографии и перешедших из школы Антония и тщательно исправлявших по грамматическим правилам своего учителя тексты древнегрузинских книг, употреблявшихся в церкви: иерей Сионской церкви (в Тбилиси) Иоани Осесдзе, архимандрит Трифил, архимандрит Захарий, архиепископ Варлаам (впоследствии первый экзарх Грузии) и др. Изучение книг, печатавшихся под их редакцией, показывает, как преобразовались древнегрузинские тексты и как удалились они от древних рукописных прототипов и даже от первопечатного издания 1709 г.

В исследовании дано освещение этой стороны деятельности Антония и его учеников, главным образом, по грамматике самого Антония и печатным изданиям книг Нового завета (1786 и 1791 гг.), сравнительно с первопечатным изданием. Выводы, к которым пришел автор, вкратце таковы.

Находясь под влиянием армянской грамматики Мхитара Севастийского¹, Антоний, в подражание армянской орфографии, ввел в употребление знак *ჟ*, по своему звуковому значению идентичный с восьмой буквой армянского алфавита *բ* (*б*). Ошибочно полагая, что подобный звук существует и в грузинском и что стечение согласных в грузинском мнимое, Антоний предписывал ставить введенный им знак в конце или начале строк, где налицо два или более согласных, напр., *ბჟბ-ბა* (*слепой*), *ბჟბა-ბა* (*я желаю*) и т. п.²

Стоя на позиции грузинских ученых и литераторов эллинофильского направления XII в., Антоний возобновил употребление знака, передающего губно-зубной звук *ф*, отсутствующий в грузинском, заменив графему греческого происхождения *ϕ* (т. е. рукописную *φ*), употреблявшуюся до него в некоторых рукописях, славяно-русской графемой *ф*: *ფილოსოფია* (*философия*), *თეოფილ* (*Феофила*) и т. п.

Собственные имена в древнегрузинском имели одинаковую форму в именительном, эргативном и звательном, вследствие чего функции этих

¹ Венеция, 1730 (I изд.).

² В исследовании перечислены случаи употребления этого знака в грамматиках Антония (1753, 1767), печатных изданиях книг Нового завета: евангелия (Тбилиси, 1786, 1791, Сачхере, 1817), Москва, 1823), апостола (Тбилиси, 1791), в чтениях из евангелий на Страстную неделю (Кутаиси, 1803), полном издании Нового завета (Москва, 1816), а также в Праздничной книге (Москва, 1806).

имен в качестве подлежащего и прямого дополнения определялись по их месту в предложении или по контексту. Антоний же ввел надстрочные диакритические знаки: *клебული*, представляющий собой кружочек, и *махვილი* (острое ударение). Они ставились им и его последователями над последней (иногда предпоследней) буквой соответствующего слова; *клебული* — для обозначения подлежащего, а *махვიли* (острое ударение) — для прямого дополнения; напр., *ქრქუა მას მარტა*⁹ (сказала ему *Марфа*), *ობოლი*⁹ *შეიპურა იოანე* (*Ирод арестовал Иоанна*), *მამცა ფარნავაზ*⁹ (*мне дал Фарнаваз*) и т. п.

Считая вообще необходимым различать и внешним образом (на письме) формы, звучащие одинаково, но имеющие разные функции в предложении, употребление кружочка *клебული* Антоний распространил и на нарицательные имена, стоящие во мн. ч., где эргативный падеж по форме совпадает с род. и дат. падежами: *ქსოქტეს ქართულები*⁹ (сказали *грузины*), а употребление острого ударения — на все нарицательные имена, за исключением имен с гласным исходом, имеющих в имен. падеже ед. ч. окончание *ა*; напр., *რომელმან დაუტევა სახლი*, *გინა ძმანი*, *გინა დანი*, *ანუ მამა*, *ანუ ცოლი*, *ანუ შვილი* (*всякий, кто оставил дом, или братьев, или сестер, или отца, или жену, или детей*); *შექსწირეს მისსა თქრომ*, *გუნდრუკი და შური* (*принесли ему дары: золото, ладан и емиру*).

Острым ударением снабжались также отрицательные частицы *არა*, *ჟერ* и др., равно как формы повелительного наклонения: *წარვედ და მოქხადე* *ქმარსა შენსა* (*иди и позови твоего мужа*), *იხსოვდით*, *ეძიებდით*, *იხუცდით* (*присите, ищите, стучитесь*).

Для форм звательного падежа собств. имен Антоний ввел *мохрили* („крючек“): *მარტა! მარტა!* (*Марфа! Марфа!*). Этот же *мохрили* употребляется и в качестве вопросительного знака: *ვინ ვარ მე?* (*кто я?*), *რადა მაკლს მე?* (*чего же не хватает у меня?*).

Из других знаков, введенных Антонием, надо отметить запятую, которая отсутствует в прежних печатных грузинских изданиях, а также соединительный знак сложных слов: *თხზ-ფერტი* (*четвертое*), *ხატლის-ცემა* (*крещение*), *წინა-მმღებარი* (*предводителем*) и т. п.

Следуя по стопам представителей эллинофильского направления, Антоний полагал, что, если слово, заимствованное грузинским из греческого, имеет геминированные согласные, то геминацию надо сохранить и в грузинском. Вследствие этого появились такие формы, как *ღრამმატიკა* (*грамматика*), *ეკლესია* (*ἐκκλησία* *церковь*) и т. п.

Он считал также необходимым сохранить два *ბ* в одном слове (напр., *მარგარიტი* *μαργαρίτης*), что шло вразрез с фонетическими законами грузинского языка, прибегающего в таких случаях к диссимиляции (*მარგალიტი*).

Не терпя таких форм, как *ძალ-მოც* (*я могу*) и *თავა-მაც* (*я должен*) и переправляя их на *ძალ-მობს* и *თავა-მამს* соответственно (т. е. восстанавли-

ваа формы, из которых должны были получиться ძალ-მაც и მამა-მაც), двинувшись в грузинском литературном языке.

В древнегрузинском хорошо различались неслоговой ჯ и согласный ჳ, которые во время Антония уже совпадали в произношении. Для обозначения неслогового ჯ Антоний ввел особый надстрочный знак ჳ̇, но, не разобравшись, в каких случаях надо сохранить согласный ჳ и в каких случаях надо употреблять неслоговой ჳ̇, он обобщил и распространил употребление неслогового ჳ̇ на слова и формы с согласным ჳ, стоящим перед гласными ა, ე, ი: ქჳა (вм. ქვა) *камень*, ხეღჳა (вм. ხეღვა) *смотреть*, ცჳა (вм. ცვა) *стеречь*, შაღჳა (вм. შაღვა) *Шалва* (мужское имя), ქართჳელი (вм. ქართველი) *грузин* и т. п.

Имена греческого происхождения, оканчивающиеся на -ας, в грузинском имели то -ობს, то -ობ. В целях унификации Антоний предписал употреблять везде -ობს. Отсюда მარკობს (*Марк*), გაიობს (*Гай*), ანგელობს-ი (*ангел*) (вм. მარკობ, გაიობ, ანგელობ-ი соответственно).

Сближая давно установившиеся формы грузинских собственных имен с греческими в их новогреческом звучании, поддерживаемом подобным же звучанием тех же имен в славянских переводах библейских книг, Антоний заменил древние формы новыми: მათე—მატთე (*Матфей*), ელია—ილია (*Илья*), რაჟელ—რაზილ (*Рахиль*), გაბრიელ—გაბრიილ (*Гавриил*), დანიელ—დანიილ (*Даниил*), ნიკოდემოს—ნიკოდემოს (*Никодим*), ესაია—ესაი (*Исаия*), ჰეროდე—იროდი (*Ирод*), არქიმანდრიტი—არხიმანდრიტი (*архимандрит*) и т. п.

В грузинском языке нет и не было родовых форм, равно как нет и не было суффиксальных образований имен от одной основы для различения пола, вроде господин—госпожа, царь—царица и т. п. Грузинские эллинофилы, ослепленные блеском форм греческого языка, попытались создать искусственно подобные формы и в грузинском: მეფე *царь*, но მეფეა *царица*, უფალა *господин*, но უფალა *госпожа* и т. п. Слепо следуя за эллинофилами, Антоний тоже употребляет უფალა в значении *госпожа*, а წინასწარმეტყუტელა—в значении *пророчица*.

Особенно переусердствовал Антоний в насаждении и внедрении не-правильных глагольных форм с личными префиксами ჳ ჳს, создав чудовищные формы и исказив древнегрузинские тексты до неузнаваемости. Не разобравшись в функции этих префиксов, он стал употреблять их там, где им никогда не было места, вроде: ვჳრბო (вм. ვრბო) *беги*, ჳრბოთღა (вм. რბოთღა) *он бежал*, აღჳსდგა (вм. აღდგა) *он встал*, ვჳმოვე (вм. ვმოვე) *я нашла*, ჳსთქჳა (вм. თქჳა) *он сказал*, ჳსთქჳ (вм. თქჳ) *скажи*, ჳჳჳა (вм. შჳა) *он роптал* и т. п.

Антоний обратил внимание и на терминологическую сторону древних текстов. В новозаветных книгах, вышедших под его руководством, древний термин მღვდელთ მთმღუარო (*архидиакон*), взявшийся и в первопечатном

издании 1709 г., везде заменен термином *მეტყველთ-მთავარი*, ближе передающим соответствующее греческое слово.

Над вахтанговским изданием новозаветных книг (1709 г.) в качестве редактора трудился Николай Орбелисдзе (Орбелишвили), брат известного лексикографа Сулхана-Саввы Орбелиани, сознававший свою ответственность и стремившийся печатать тексты так, чтобы сохранить в них нормы древнегрузинского языка. Вследствие этого первое издание (не лишенное, впрочем, недостатков) было в общем удовлетворительным. Подвергшись же переработке по правилам антониевой орфографии, тексты этих книг исковеркались настолько, что стали совсем непригодными для научных целей. К этому надо еще добавить большое количество исправлений, допущенных издателями по незнанию древнегрузинского языка, вследствие чего в ираклиевых изданиях имеется не малое количество переделок древнегрузинских форм на новогрузинские¹. Это прослеживается как в фонетике, так и в морфологии и синтаксисе. В этом отношении весьма показательно стремление заменить древнегрузинские глагольные формы с наращением *ო* новогрузинскими: *ვაცოდი* я знал (вм. *ვაცოდე*); *რათა ვაცოდებ შენ* чтобы знали тебя (вм. *რათა ვაცოდობ შენ*); *ქსტობოდეო თქვენ და სოჟელსა უხაროდეს* вы будете плакать, а мир будет радоваться (вм. правильных форм: *სტობოდოთ თქვენ და სოჟელსა უხაროდეს*) и т. п.

Смысл предложений в изданиях книг Нового завета часто искажен вследствие смешения частицы *ცა* с частицей *ჰცა*, равно как вопросительных частиц *ვითარ-ჰუ* (как же) и *არა-ჰუ* (не... ли) с союзами *ვითარჲედ* (что) и *არაჲედ* (но) соответственно. Есть случаи неправильного раскрытия сокращения данных (под титулом стоящих) слов.

Грубые ошибки (напр., *ბავო* лодка, вм. *ბავო* ветер, Дея. 28, 13), обязанные невнимательной правке корректур, нередко переходили из одного издания в другие.

Установленные Антонием „грамматические“ (вернее орфографические) правила из богослужебных книг проникли и в книги светского содержания. Вся грузинская литература конца XVIII века и первой половины XIX носит на себе следы орфографических повсюду Антония. Влияние Антония сказывалось в некоторой степени и во второй половине XIX в., а в некоторых случаях прослеживается и до сих пор: называя творцом гениальной поэмы XII в. не иначе, как *Руставели* (вместо правильной формы *Руствели*), едва ли кто подозревает, что он повторяет искаженную форму, введенную Антонием, враждебно относившимся к поэту, который, по словам патриарха, „потрудился напрасно“.

Автор первой пространной грамматики грузинского языка стремился создать строгие правила грузинского правописания, устранить разнобой,

¹ Они перечислены в исследовании.

происходивший от употребления параллельных форм, внести ясность в фонетический облик слов. Но, в сущности, он больше напутал, нежели разъяснил. К несомненно положительной стороне его вмешательства в орфографию грузинского языка относится введение в грузинскую печатную книгу запятой, соединительного знака для сложных слов и различительного знака для неслогового γ ($\dot{\gamma}$). Но в общем и целом языковая политика Антония была регрессивной и причинила грузинскому литературному языку больше вреда, нежели пользы. Его деятельность в этом отношении была явно отрицательной¹.

Долгим, трудным и мучительным был процесс освобождения грузинского литературного языка от схоластической орфографии патриарха. Впрочем, отдельные проявления антонизмов и сейчас дают знать о себе, как, напр., в заглавии недавно появившегося перевода известного исторического романа Г. Сенкевича ჯდრუ ჰეპდუ Quo vadis².

¹ Для наглядного представления орфографических правил Антония к исследованию приложены клише по фотоснимкам страниц из евангелия 1786 г.

² Перевод И. Авалишвили. Тбилиси 1964.

სამიჯნულები

1. ახალი აღთქმის წიგნთა აღვლილები¹

მათე

3, 10 (58); 5, 42 (60); 6, 4 (57); 6, 6 (57);
7, 19 (58); 8, 8 (58); 9, 21 (51); 10, 13
(57); 10, 19 (55); 10, 20 (55); 11, 27 (60); 12,
19/20 (70); 12, 36 (58); 13, 35 (55); 17, 34
(60); 18, 13 (58); 18, 28 (72); 18, 31 (72); 19,
11 (62); 19, 28 (71); 23, 3 (56); 23, 14 (71); 23,
30 (59); 23, 31 (62); 24, 5 (56); 24, 50 (54); 25,
21 (72); 25, 23 (72); 25, 24 (54); 25, 26 (54); 26
42 (61); 26, 54 (68);

მარკოზი

2, 10 (54); 9, 11 (68); 9, 12 (68); 9, 16 (71);
13, 6 (56); 13, 11 (55); 14, 36 (61); 15, 6 (72);
15, 31—32 (60); 16, 17 (56).

ლუკა

2, 34 (69); 3, 9 (58); 4, 10 (61); 4, 18
(52); 5, 24 (54); 6, 25 (54); 6, 28 (56); 9, 28
(69); 7, 32 (54); 9, 6 (54); 12, 3 (55); 12, 5 (58);
13, 25 (55); 16, 1—2 (67); 19, 15 (54); 19, 22
(53); 21, 8 (56); 21, 30 (54); 22, 42 (61); 22,
18—19 (68); 23, 28 (55); 24, 17 (71); 24, 44
(55);

იოანე

1, 31 (53, 69); 1, 33 (53); 4, 10 (54); 4,
36 (56); 6, 52 (68); 7, 4 (58); 7, 27 (54);
8, 19 (54); 9, 18 (59); 9, 20 (59); 9, 23 (59);
10, 36 (54); 11, 57 (54); 12, 43 (55); 14, 7 (54);
14, 25 (55); 14, 30 (55); 15, 3 (55); 15, 11
(55); 16, 1 (55); 16, 13 (55); 16, 20 (55);
16, 22 (56); 16, 23 (55); 17, 3 (54); 17, 23
(54); 18, 6 (55); 18, 20—21 (55); 18, 23 (55);

საქმე

4, 9 (59); 7, 43 (69); 8, 22 (51); 10, 33
(53); 13, 22 (51); 18, 20 (72); 26, 9—10 (65);
(28, 13 (70)).

ნათნ

3, 3 (60)

მოქალაქე

3, 12 (58); 6, 23 (70); 7, 21 (71); 8, 5 (70); 11,
19—20 (69); 13, 2 (59); 13, 3 (58); 15,
22 (51); 16, 12 (73); 16, 14 (73).

I ხორინთელთა

5, 3 (59); 6, 5 (58).

II ხორინთელთა

7, 5 (56); 8, 22 (71); 10, 6 (51); 11, 3 (51); 11,
32 (71); 12, 1 (71).

ქალაქელთა

6, 15 (72)

რუსულთა

1, 19—20 (59); 2, 16 (52); 3, 11 (52)

ხოლასელთა

2, 13 (72); 3, 23 (56)

I ქოშოთე

1, 13 (52); 2, 10 (52); 3, 5 (68);

II ქოშოთე

1, 9 (52); 1, 12 (70); 1, 13 (70);

რბაელთა

2, 9 (52); 3, 17 (68); 7, 28 (70); 10, 14 (53).

ქაშოცხალები

2, 17 (85)

¹ სამიჯნულები შედგენილია გვერდების მიხედვით. ახალი აღთქმის წიგნთა აღვლილების ჩვენ-
ებამას გვერდები წარმოდგენილია ფრჩხილებში.

2. საკუთარი სახელები

ა) პირთა სახელები

ანტონი ნ. ანტონ	ზეზუოზ, -ოს 39, 40
აბრაამ, აბრაჰამ 36	ლუკონ, -ოს 40
აგრიპა, ალრიპა, ალრიპა 46	მათე, მატთე 41
ანა, ანნა 32	მატთე ნ. მათე
არონ, აარონ, აქრონ 37	მალქოზ, -ოს 39
არონიში, არონიშიპე 37	მარამ მაგდალინელა 49
ადათია 46	მარკოზ, -ოს 39, 40
აღრიპა, ალრიპა ნ. აგრიპა	მატთე ნ. მათე
აქრონ ნ. არონ	მატთეოს 40
ვასილი, ვასილი 41, 42, 46	მიქაელ, მიხაილ 42
ბენედიქტე ნ. ვენედიქტე	მიქა, მიხია 47
საბრიელ, -იილ 41, 45, 45	ნათანაელ, -ილ 43
გაიონ, -ოს 40	ნიკოდემოზ, -ოს, -დიმოს 39, 40
გრიგორი, გრიგოლი 34	იბედიანოზ 40
ბანიელ, -იილ 43, 45	სიდასი 46
დუმა, დიმა, დიმას 44	პროხორე 47
დიმა, დიმას ნ. დუმა	ქაქელ, რასილ 43, 46
სეროს 40	რუსთველი, რუსთაველი 34, 78
ეფანუელ ნ. ემფანუელ	სალათიელ 42
ეფენი 46	სარრა 33
ელია, ილია 41, 42, 44, 45	სებასტიანე, სეფასტიანე 46
ემფანუელ, ემფანუილ, ეფანუელ, ემფანუელ 43	ერუფოსა 73
ემფელიანე 33	ფანუელ, ფანოელ 43
ეროდოონ ნ. კეროდოონ	ფარნავაზ, ფარნავაზ 9
ესაია, ისაია 44	ფილიპე, ფილიპე, ფილიპე 33, 41
ისაილი ნ. ბასილი	ფილიპონ, ფილიპონ 73
ოადეოზ, -ოს 39, 40	ქართლოს 40
თევდოლოს 40	იალაქიონ 46
სესო 45	ლერვასი 46
ილია ნ. ელია	ქარიტონ 47
იოანე, იოვანე, იოჰანე 32, 37	სარლამპი 47
იოვანე ნ. იოანე	ხრუფოსან 73
იოჰანა 32, 37	ზაოს 40
იოჰანე ნ. იოვანე	კეროდე, ეროდე, ქართლი, იროლი 37, 41, 45
იროდი ნ. კეროდე	კეროლია, ეროლია, იროლია 37
იროდიონ ნ. კეროდიონ	კეროდიონ, ეროდიონ, იროდიონ 37
ისააკ 36	ქიროდი ნ. კეროდე
ისაია ნ. ესაია	ქარნავაზ ნ. ფარნავაზ
	ქანოელ ნ. ფანუელ

ბ) გეოგრაფიული სახელები

სეროქო 47	ქორაზინ, სორაზინ 47
სერუსადუმ, -ლიმ 41, 42, 44	ჩილკანი 34
ორიასტანი ნ. კურიასტანი	ქორაზინ ნ. ქორაზინ
ფილიპედ, ფილიპეკ შინა, ფილიპეპაით 33;	სურიასტანი, ურიასტანი 37, 38
ფილიპეელთა 33	

3. საზოგადო ხანძრები

(ხმნუბით და უდეტრებიტურთ)

სამაგი, ქამსაგი 38	მეფე, მეფეა (მეფია) 47, 48
ამენ, ამინ 41, 42, 45	-მცა (ნაწილ.) 76
ანგარება ნ. ანგაქრება	-ნ, -ნე 77
ანგაქრ, ანგაქრება, მონანგა(ქ)რება, მონანგა(ქ)რება 38	ნათესავობითი 35
ანგელოზ-ი, -ოს-ი 40	ნსანა, ოსანა 32
არა-მე 68	სატიფოსანი 44
არქიეპისკოპოს-ი, არხიეპისკოპოს-ი 47	პატრუაქი, პატრიარხი 47
არქიმანდრიტი, არხიმანდრიტი 41, 47	პოუნა 50
არქიმანდრიტი 47	ქბოლა 49
აღდგომა 50	-რე (ნაწილ.) 76
ჟარპაროსი 40	რიცხუ 66
ჯანჩინება 67	სარკინოზ-ი 40
ბალაქი, ღაღლაქი 32	სეფი 66
დედოფალი 48	სიტუა 87
დოშიარი 47	უეუანი, უეუანასენელ-ი 19
გბრაელ-ი, ებრაელა 48	ოკუეთუ 19
გაღესია, ეკღესია 32, 33, 75	ურია, ნ. ჰურია
ელი, ელი 45	უფალ-ი, უფალა 48, 49
ელდინური 33	ფილოსოფოს-ი 40
ეპისკოპოს-ი 40	ქერობინი, ქეროვინი, ხერუვინი 4
ჟუდრი 70	ქვა (ქვა) 35, 66
ვითარ-მე 68	ნარ 46
ხედა-მაც, ზედა-მაძს 39	ლრამბატია 33
თანა-მაც, თანა-მაძს 39	-ყე (ნაწილ.) 76
თქუმა 50	ურმა, ურმა-ა 48, 49
-თეს 77	ჟევრება 50
სერაელ, -ელ 43	შევრვა 50
სათალიეოზ-ი, -ოს-ი 40, კათალიეოზ-ი 40 (შენ. 2)	შვა, შვეს, შვის, შვილი 35
კიდურმდგმობა 10	ტ (მაძს, მიძს; მაც, მიც) 39
ზელწამი, ლერწამი 39	ბალ-მაც, ბალ-მიძს 39
მარგალიტ-ი, მარგარიტ-ი 33, 75	ჩინასწარმეტუეულა 49
მაც (ზედა-მაც, თანა-მაც) 39	წინა-დაუცუეთილება 72
მღელე, მღელელი 20	ვაბუა 49
მღელელ მოძღუარი 84, 74	ხერუვინი ნ. ქერობინი
მღელელ-მთავარი 74	კლომა 71
	კმოვანი 34
	სამბაგი, აშბაგი 38
	ქურია, ურია 38

4. ორთოგრაფიულ-გრამატიკული ტერმინები

ბრჯუ 20	მახვილი 23, 75
გარემორთხმული 16, 75	მთავრული ასოები 30
გასარჩევი (დიაკრიტიკული) ნიშნები 20	მოკლე (=კლებული) 22
დიაკრიტიკული ნ. გასარჩევი	მოჭმუდებითად 10
ეპოლიასტოლი 28	მოხრილი 27, 75
ეპოლიასტოლი 28	მძიშე 28
კლებული 22, 75	ნათესავობითი 35
ლექი 10	სასვენი ნიშნები 25

საძებო 22
სიბრჯულის ნიშანი 20, 75
სიტყვა 22
ტაქტი 10
უცხო 10, 20
ქვენაშთი (დეფისი) 28, 30

შემასწავლებლობითი 22
ძალითად 10
წივნი 20
წრფელობითი 22, 23
ქრთული სიტყვა 29

5. დამოწმებული და მოხსენებული პირები¹

ცხუღაძე ილია 51, 53, 68, 68
ავალიშვილი გიორგი 78
ალექსიშვილი დ. ნახე დავით რექტორი
ამილახვარი (ამილახვაროვი) ათანასი 67,
73
ანდრეა პროტოპასკა 27
ანთაძე კ. 6
ანტონი II 38
არჩილი 30, 78
ყაბუღაშვილი ე. 6
ბარათაშვილი იესე 8
ბაქარ 46, 47, 48, 73
ბაქრაძე დ. 19
ბეროზაშვილი თ. 6
ბლეიკი (Blake) 29, 46
ბოლუენ დე კურტენე 42
ბოლხოვიტინოვი (ევგენი მიტროპ.) 78
ბრიერი (Brière) 29, 48
ბროსე მ. 29
ზაიოზ (რექტორი) 7
გარიტი ქ. (Garitte) 51, 53, 66
გიორგი შუფე 30
გიორგი მთაწმინდელი (გ. ათონელი) 46,
65, 74
გოგებაშვილი ი. 78
გურამიშვილი დ. 44, 78
დავით რექტორი (დ. ალექსიშვილი) 7, 17
დავით (კარის ეკლესიის ზუცესი) 2
დანელია კ. 51
დალბაშანი 12, 18
დონდუა კ. 48
ევგენი მიტრ. (ბოლხოვიტინოვი) 78
ენუქაშვილი ს. 65
ერთელისშვილი ფ. 57
ერისთავი რ. 6, 12, 22, 77
ეფრემ მცირე 65
ზარდაშვილი არქიმ. 7, 8, 78
ვახტანგ VI 1, 2, 7, 30 და სხვ.
ხაქარია არქიმ. 7, 8, 15
ხოქრაბიანი 11

თარხნიშვილი მ. 66
თეიმურაზ II 17
თეიმურაზ (მეფისწული=ანტონი I) 42
თმედაშვილი გ. 76
ილია ნ. ჭავჭავაძე ი.
იმნაიშვილი ი. 32, 40, 61, 64, 65
ანგლორევა პ. 68
იალღუზიჩე ი. 14
იოსელიანი ა. 8
—— პ. 6, 7, 42
ირაკლი II 2, 7, 17, 42, 45
ხარბელაშვილი პ. 6
კეკელიძე კ. 6, 65, 75
კიენაძე ლევან 60, 61, 65, 71
—— ლია 78
კიპრიანე სამთავენი 7
კორბო ვ. (V. Corbo) 66
ზეფან (ვახტანგ VI-ის მამა) 30
ლეონტი მროველი 40
ლეჟავა ლ. 6
შალხახიანც სტ. 18
მარი ნ. 29, 47, 68
მარინე (მაკრინე) 42
მაჭავარიანი მ. 6
მელიქსეთ-ბეგი 12
მიხაილ ილუმენი (მიხაილ თბილელი) 7
მიხთარ (სეპასტიელი) 10
ნიკოლაოზ პროტოპრეზვიტერი 12
ნიკოლაოზ რუსთველი (მიტროპ.) 34
ნიჭარაძე პეს. 33
ორბელიანი სულხან (სულხან-საბა) 2, 17,
28, 48, 78
ორბელისძე (ორბელისშვილი, ორბელი-
ანი) ნიკოლაოზ 2, 19, 30, 53, 73
ოსესძე იესე (ბარათაშვილი) 8
—— სოანე 7, 8, 13, 29, 31, 40/41, 53
საიჭაძე გ. 6
პართენი (უბისკ.) 42
პატარიძე რ. 1
პეტრიწი 76

¹ აქ არ არის მოყვანილი ანტონი I, რომელიც თითქმის უოველ გვერდზე გვხვდება.

პორღანია თ. 6, 42

პოვაფა აბ. 6

რუსთ(ა)ველი შოთა 54, 78

„ ნიკოლოზ 34

სტეფანეშვილი მიხაელ 3

სულხან ნ. ორბელიანი სულხან

ხუმონ (კათალ.) 65

ღარასი (არქიმ.) 17

ტიმონ ნახე ტრიფილე

ტლაშაძე ი. 45

ტრიფილე (არქიმ.) 7, 8

ფარნავაზ (ფარნავაზ) მეფე 9

ფერაძე ი. 33

ყაუხიშვილი ს. 40, 78

ყუბანეშვილი ს. 68

ყანძე ა. 49, 53

ჩუბინაშვილი დ. 29

ცაგარელი ა. 8, 16, 29

ცინცაძე კ. 74

ციციშვილი (ციციანოვი) დიმიტრი 67

ძოწენძე ქ. (ძი) 51, 52, 59

შაფვაძე ი. 45

ჯანაშვილი მ. 46

ჯაში ბეს. 41

დარეჯან დადიანის ასულისა და კეთილ-მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთა, კურთხევით-უნეტარებისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონი პატრიარხისა უოელისა საქართველოსა, მღვდლისა უწმიდესისა სინოდისათა დაიბეჭდა წიგნი ესე საღმრთო და სამღუდლო სახარება სამეფოსა ქალაქსა ტფილისს, პალატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფლისა ქსედ, ხოლო განკორცოდებითგან სიტყუსა ღმრისა ჩღჲ თუშისა ბანუარსა, რიცხუსა 19.

ცნობა უკანასკნელ გვერდზე: „დაიბეჭდა ღრამმატიკისა კანონსა ზედა განმარტეთა და პრობის მმართველობითა უღირსის ხუცის თხესძის იოანესითა, სტამბის უხუცესობითა და დაზვის-მმართველობითა მისის უმაღლესობის კარის ხუცის აბრაამ ურბა-უოფილისათა, მწერლობითა კარის ეკლესიის ხუცის დავით უღირსისათა, სტამბისა ამის საქმართა ზედა გარჯეთა და მწერლობითა დავით მღუდლის ძის გიორგისათა.

მებრძანა უკეთილ-მსახურებისა და უმაღლესისა კელმწიფისა უოელისა საქართველოსა საქმის მეთრისა მეორე მე მისსა მონასა, მისის უმაღლესობის კარის ხუცესს მარტოფელს კეჭრაშვილს ქრისტეფორეს დაბეჭდუად საღმრთოსა და სამღუდლოსა ამის სახარებასა და აღწასრულე პრბანებად ფრიადითა შრომითა და საყასეთა ჩემთა წარგებითა, რამეთუ სამსა წელსა არა დაეკისებერ ქამითი უქამოდ გულს-მოდგინებით მუშაკობად ამისა... დაესრულა ოქდომბერს თთუშსა 2, წელსა ჩღჲ.

გვიყუ სახარება მეორედ გამოცემული 1791 წ., როდესაც პატრიარქი ანტონი I აღარ იყო და მისი ადგილი ეჭირა ანტონი II-ს.

ცნობა თავფურცელზე: „აწ მეორედ დაბეჭდული ღრთსა... მეფისა საქმის მეთრისა... კურთხევითა უნეტარებისა და უწმიდესისა უოელისა საქართველოსა პატრიარხისა სტეფანოს, ძისა მეფისა საქმის მეთრისა... დაიბეჭდა წელსა დასაბამითგან სოფლისა ქსედ, ხოლო განკორცოდებითგან სიტყუსა ღმრისა ჩღჲ, თთუშსა ოქდომბერსა, რიცხუსა 30.“

ცნობა უკანასკნელ გვერდზე: „ქელთა რაზმაძე რომანოზ ზუბა-მეილისათა“... „პლაკის მჭრელობითა და დაზვის მმართველობითა კარის საუდრის ხუცის დავით უღირსისათა.

განმგებელი და ზედამხედველი ბეჭდისა ამის მისის უმაღლესობის კარის ხუცის ქრისტეფორე მარტოფელი კეჭრაშვილი შენდობას გვედრებით აღმოშვითხველთა. დაღათუ შრომა მრავალი დაეკისდე ქადაღსა ზედა, შენდობას ვითხოვ ამისთვის, ამაღ რომელ რუსეთიდაშ მოვატანინით ქადაღდი და სხუა და სხუა ქადაღდი მოვიდის. განაღა არა უოჲსა საღმრთოსა წერილისა და ესრეთვე განმრავლება ვარჩიე. ამაზედ ნუ შეყევთ, არამედ ღოცეთ მომხსენებელი ღმრისათს.“

შ ლიტერით სახარების ნაწილში საერთოდ პირველი ირაკლისეული გამოცემა (1786 წლისა) აღინიშნება. საჭიროების შემთხვევაში პირველი გამოცემა აღინიშნება 2-თი, მეორე კი (1791 წლისა) 25-თი.

შ — ს ა მ ო ც ი ქ უ ლ ო. ცნობა თავფურცელზე: „სადიდებელად... ღრთსა უოელად-უბრწინ-ვაღესისა უკეთილ-მსახურებისა და უმაღლესისა უოელისა საქართველოსა მეფისა საქმის მეთრისა და უკეთილ-მორწმუნესისა დედოფლისა დარეჯან დადიანის ასულისა და კეთილ-მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთა, კურთხევითა უნეტარებისა და უწმიდესისა უოელისა საქართველოსა პატრიარხისა სტეფანოს, ძისა მეფისა საქმის მეთრისათა დაიბეჭდა წიგნი ესე სამღუდლო სამოციქულო სამეფოსა ქალაქსა ტფილისს, პალატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფლისა ქსედ, ხოლო განკორცოდებითგან სიტყუსა ღმრისა ჩღჲ, თთუშსა ქებერვარსა, რიცხუსა 19.“

ცნობა 303 გვერდზე (ებრაელთა მიმართ ეპისტოლის ბოლოს): „დაიბეჭდა წიგნი ესე სამღუდლო სამოციქულო ღრამმატიკისა კანონსა ზედა განმარტეთა და პრობის-მმართველობითა სიონის იკონომოს-დეკანოსისა თხეს ძის იოანესითა, ქელთა მესტამბე რაზმაძე რომანოზ ზუბა-მეილისათა. ეს წმიდა სამოციქულო სახარების კელზე დაიბეჭდა. ორისავე ბეჭდის მოჭრული ეს თხატა იყო. სახარებაში ვერ დაესწერეთ. ორისათსევე შენდობა უბრძანეთ.“

7 — ა ხ ა ლ ი ა ღ ლ ქ მ ა მ ო ს კ ო ვ ს და ბ ე ჯ ღ ო ლ ი (ძველი შრიფტით) 1816 წ. ცნობა თავფურცელზე: „დაიბეჭდა ესე ღუთივ სულიერი წიგნი ახლისა აღ(თ)ქმისა სტანბის ბეჭდითა სამეფოსა დიდსა ქალაქსა მოსკოვსა წარსაგებელითა მოსკოვის პაბლის საზოგადოებასაგან წელსა დასაბამითგან სოფლისა ქტელ, ხოლო განკორცოდებითგან სიტყუსა ღმრისა ჩიფი, ინდიკტიონსა 4, თთუშსა მარტსა.“

რ—ახალი აღთქმა ს.-პეტერბურდის დაბეჭდილი (ახალი შრიფტით) 1818 წ. ცნობა თავთურცადზე: „დააბეჭდა ესე ღმრთივ სულიერ წიგნი ახლისა აღთქმისა სტანბის ბეჭ-
დითა სამეუფოსა დიდსა ქალაქსა სანქტ-პეტერბურდსა წარსაგებდითა სანქტ-პეტერბუ(რ)დისა ბიბ-
ლიის საზოგადოებისაგან წელთა დასაბამითგან სოფლისა ქტვე, ხოლო განჭორცოდებოთგან
სიტყვსა ღმრთისა ჩემი ინდიკტიონსა ვ. თუშისა ოქტომბერსა“.

ზ—ახალი აღთქმა ტფილისის დაბეჭდილი 1879 წ. სათაური: „უფლისა
ჩემისა იესო ქრისტის წმინდა სახარება მათესი, მარკოსისი, ლუკასი და იოანესი, საქმე მოცი-
ქულთა და ეპისტოლენი მოციქულთანი¹. ტფილისს, კავეასიის ნამესტნიკის უმთავრესის გამგე-
ობის სტამბაში“. „გამოცემული ბრიტანიისა და უცხო-ქვეყნათა ღუთის-მეტყუელების საზოგა-
დოებისაგან“.

ჩ—ახალი აღთქმა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტისი, წმინდა სახარება მატყესაგან,
მარკონისაგან, ლუკასაგან და იოანესაგან, საქმე მოციქულთა, ეპისტოლენი მოციქულთანი და
გამოცხადება იოანე ღუთის-მეტყუელისა“. ტფილისი, 1912 წ. ელექტ.-მბეჭ. ს. ლოსაბერიძისა
„გამოცემა ბრიტანიულ და უცხო ქვეყნის ბიბლიურ საზოგადოებისა“.

შენიშვნა. არსებობს სხვა გამოცემებიც ახალი აღთქმის წიგნებისა, მაგრამ აქ
ამით დავემაყოფილო.

NB. თვეების მიხედვით დამოწმებული ადგილები (მაგ., ასეთი: 14 ნოემბ.) მოყვანილია
სამოციქულოს ბოლოს დართული განგებდან.

თ—ქეთევან ძოწენიძის გადმოწერილი ძველეს ეპისტოლეების წიგნისა (ხელნაწერი, რომ-
ლის გადმოცემისათვის დიდ მადლობას მოვასენებ ქ.ბ. ქეთევანს).

აბულაძის გამოცემა, ნახე ქვემოთ.

ადიშ.—ადიშური ხელნაწერის ტექსტი ოთხთავისა (ქართ. ოთხთავის ორი ძველი რედაქ-
ცია სამი შატერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანშიძე (=ძველი ქართ. ენის ძველ-
ბი, 2, თბ., 1945).

გარიტის გამოცემა, ნახე ქვემოთ.

ზედა-ღართ.—ზედა-ღართუა (ანტონის ღრამშატიკის III ნაწილის ბოლოს მოქცეული
დანართი, გვ. 284—298).

იამბ.—იამბიკო (ამ სიტყვასთან დაწერილი რიცხვი მიუთითებს იამბიკოს ნომერს ანტონ-
ის წვობილ-სიტყუაობაში. აქ დამოწმებული სიტყვები იამბიკოს სათაურში იკითხება).

ვსარგებლობდით პლატონ იოსელიანის გამოცემით (1853 წ.), რომლის წინა-სიტყვაობაში
გამომცემელი აქვს: „წიგნი ესე წვობილ-სიტყუაობა, დიდად სახმარო ისტორიისათვის ლიტე-
რატურისა ანუ ქართულთა მწერლობისა, დაეკებუდეთ თუთ ნამდვილზედ, რომელიც ადწერა
არხილიაკონსა მისსა ტრაფილეს და გაესწორებინა თუთ ანტონის (გვ. XVII).

ლორთქიფანიძის გამოცემა (კათოლიკე ეპისტოლეებისა), ნ. ქვემოთ.

მზა-მეტყ.—მზა-მეტყუელება, ქმნილი ანტონი I საქართველოს კათოლიკონისაგან, გამო-
ცემული პ. კარბელაშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1892².

ღრამ.—ქართული ღრამშატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ. „გამოცემული რაფილ-
ერისთავის ზედამხედველობით“, თბილისი, 1885 (ეს წიგნი აქ დამოწმებულია უმეტესად
პარაგრაფებისა ან გვერდების მიხედვით, წიგნის დაუსახელებლად).

ახალი აღთქმის წიგნები

მთხთავი

მათ.—მათეს თავი

ლუკ.—ლუკას თავი

მარკ.—მარკონის თავი

იო.—იოანეს თავი

¹ ჩამოთვლილ წიგნებს გარდა, გამოცემაში არის აგრეთვე „გამოცხადება იოანე მოცი-
ქულისა“.

² ამ გამოცემაში ანტონის ორთოგრაფია რამდენადმე შეცვლილია.

რ — ახალი აღთქმა ს.-პეტერბურგის დაბეჭდილი (ახალი შრიფტით) 1818 წ. ენობა თავფურცელზე: „დაიბეჭდა ესე ღმრთივ სულიერ წიგნი ახლისა აღთქმისა სტანბის ბეჭდითა სამეფუროსა დიდსა ქალაქსა სანკტ-პეტერბურგსა წარსაგებელთა სანკტ-პეტერბურგისა ბისელოს საზოგადოებისაგან წყდთა დახაბამითგან სოფლისა კტაჟი, ხოლო განტორციულებითგან სიტყუა ღმრთისა ჩემი ინდიკთონსა ე. თუმსა ოქტომბერსა“.

ხ — ახალი აღთქმა ტფილისის დაბეჭდილი 1879 წ. სათაური: „უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი წმინდა სახარება მათესი, მარკონისი, ლუკასი და იოანესი, საქმე მოციქულთა და ეპისტოლენა მოციქულთანი“. ტფილისს, კავკასიის სამეცნიერო უმთავრესის გამგეობის სტამბაში. „გამოცემული ბრიტანიისა და უცხო-ქვეყანათ ღუთის-მეტყუელების საზოგადოებისაგან“.

რ — ახალი აღთქმა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი. წმინდა სახარება მათესაგან, მარკონისაგან, ლუკასაგან და იოანესაგან, საქმე მოციქულთა, ეპისტოლენი მოციქულთანი და გამოცხადება იოანე ღუთის-მეტყუელისა. ტფილისი, 1912 წ. ელექტ.-მეჭ. ს. ღოსაბერიძისა. „გამოცემა ბრიტანიულ და უცხო ქვეყნის ბიბლიურ საზოგადოებისა“.

შენიშვნა. არსებობს სხვა გამოცემებიც ახალი აღთქმის წიგნებისა, მაგრამ აქ ამით დავყვარდით.

NB. თვეების მიხედვით დამოწმებული ადგილები (მაგ., ასეთი: 14 ნოემბ.) მოყვანილია გამოცემულ ბოლოს დართული განგებიდან.

რ — ქუთუხან მოწმობის გადმოწერილი პავლეს ეპისტოლეების წიგნისა (ხელნაწერი, რომლის გადმოცემისათვის დიდ მადლობას მოვახსენებ ქ.ბ. ქუთუხანს).

აბულაძის გამოცემა. ნახე ქვემოთ.

ადმ. — აღმწერი ხელნაწერის ტექსტი ოთხთავისა (ქართ. ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით. გამოსცა ა. შანიძემ (=ძველი ქართ. ენის ძველები, 2. თბ., 1945).

გარიტის გამოცემა. ნახე ქვემოთ.

ხელა-ღართ. — ხელა-ღართუა (ანტონის ღრამშატიკის III ნაწილის ბოლოს მოქცეული ღანართი, გვ. 284—296).

იამბ. — იამბიკო (ამ სიტყვასთან დაწერილი რიცხვი მიუთითებს იამბიკოს ნომერს ანტონის წყობილ-სიტყუაობაში. აქ დამოწმებული სიტყვები იამბიკოს სათაურში იკითხება).

ესარგებლობდით პლატონ ბოსელაანის გამოცემით (1853 წ.), რომლის წინა-სიტყუაობაში გამოცემელი ამბობს: „წიგნი ესე წყობილ-სიტყუაობა, დიდად სახმარი ისტორიისათჳს ლიტერატურისა ანუ ქართულთა მწერლობისა, დაეკუთვნა თუთ ნამდვილად, რომელიც აღწერა არხილაკონსა მისსა ტრიფილეს და გაუსწორებინა თუთ ანტონის (გვ. XVII).

ლორთქიფანიძის გამოცემა (კათოლიკე ეპისტოლეებისა). ნ. ქვემოთ.

შხა-მეტყ. — შხა-მეტყეულება, ქმნილი ანტონი I საქართველოს კათოლიკოზისაგან, გამოცემული პ. კარბელაშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1892¹.

ღრამ. — ქართული ღრამშატიკა, შედგენილი ანტონი I-ის მიერ. „გამოცემული რაჟულ ერისთავის ზედამხედველობით“. თბილისი, 1885 (ეს წიგნი აქ დამოწმებულია უმეტესად პარაგრაფებისა ან გვერდების მიხედვით, წიგნის დაუსახელებლად).

ახალი აღთქმის წიგნები

ითხთ

მათ. — მათეს თავი

ლუკ. — ლუკას თავი

მარკ. — მარკონის თავი

იო. — იოანეს თავი.

¹ ჩამოთვლილ წიგნებს გარდა, გამოცემაში არის აგრეთვე „გამოცხადება იოანე მოციქულისა“.

² ამ გამოცემაში ანტონის ორთოგრაფია რამდენადმე შეცვლილია.

სამოცხედრო

საქმე — საქმე მოციქულთა
 იაკ. — იაკობის ეპისტოლე
 რომ. — რომაელთა მიმართ
 კორ. — კორინთელთა მიმართ
 გალ. — გალატელთა მიმართ
 თეს. — თესალონიკელთა მიმართ

ეფეს. — ეფესელთა მიმართ
 კოლ. — კოლასელთა მიმართ
 ტიმ. — ტიმოთეს მიმართ
 ებრ. — ებრაელთა მიმართ
 გამ. — გამოცხადება იოანესა

აბულაძის გამოცემა — საქმე მოციქულთა, გამოსცა ილია აბულაძემ (მე. ქართ. ენის ლუბი. 5. 1946).

გარიტის გამოცემა — L' ancienne version géorgienne des Actes des Apôtres d'après deux manuscrits du Sinai par Gérard Garitte. Louvain — 1955.

ლორთქიფანიძის გამოცემა: კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები, გამოცემა ქ. ლორთქიფანიძემ (მედი ქართ. ენის პეკლები, 9). 1956.

Blake — Brière-ის გამოცემა წინასწარშეტყველთა წიგნებისა (P. O. XXIX, Paris 1903)

7. 7483